

Tartalomjegyzék

- 3 **Tolnai 80**
- 5 **Thomka Beáta:** Mondanám, most Te kérdezz
- 11 Kanizsai érzékenység – **Bakos Petra** interjúja **Nagy Józseffel**
- 20 **Radics Viktória:** Vigyázunk egymásra?
- 24 **Boško Krstić:** Vadkacsákkal délre (Lenkes László fordítása)
- 29 **Rudaš Jutka:** A Monarchia első esernyőgyára
- 32 **Orcsik Roland:** A szétporladás a lehető legjobb
- 37 **Ladik Katalin:** Közös tengerünk
- 38 **Várady Tibor:** Ismételt (?) válasz egy 1965-ben kapott levélre
- 44 **Fekete I. Alfonz:** Színház a távolból
- 51 **Darida Veronika:** Ars lignum

- 57 **Karácsonyi Zsolt:** Levél mindenkinek (vers)
- 59 **Székely Örs:** Communism for two (vers)
- 61 **Milan Micić:** Ab ovo (regényrészlet) (Jódal Kálmán fordítása)
- 67 **Ladányi István:** Danijel Dragojević magyarul (jegyzet)

- 79 **Peter Dale Scott:** Dzsakartába érkezni: vers a terrorról (vers)
- 97 **Losonc Márk:** Lehet-e a mélyállamnak esztétikája? – Peter Dale Scott költészetéről (tanulmány)
- 116 **Mohácsi Balázs:** Megkomolyodik (Benedek Miklós: *Miközben halkan*) (kritika)
- 122 **Rizsányi Attila:** Zsemle és... (líra) (Nagy Csilla szerk.: *Zsemle 2.*) (kritika)

A számban **Lak Róbert, Lantos Csenge, Munjin Andrea, Nagy Kornélia, Újházi Adrienn** és **Varga Valentin** alkotásait közöljük. A fedőlapon és a szám végén **Sagmeister Laura** *Gránátalma rubinja* című sorozatát közöljük.

Tolnai 80

Bevezető gondolatok

Tolnai Ottó nyolcvanéves.

Kezdetben ez a mondat is máshogy szólt.

Nyolcvanéves lett Tolnai Ottó, így hangzott júniusban. Akkor még egy előttünk álló születésnapra készülődtünk, arra időzítve jelent volna meg ez a szám, annak eseményét ünnepelte volna.

Kezdetben a terv is más volt. Úgy képzeltük, júliusban a *Híd* kis különítménye felsorakozik Palicson a Homokvár előtt klakokban-frakkban, azaz kesztyűben-maszkban, és átnyújtja a még nyomdászágú folyóiratszámot – a kerítésen. És közben mindenki szélesen mosolyog – a szemével. És már előre örültünk, hogy a körülményekhez képest ezt is milyen jól megoldjuk majd. Aztán a születésnap elmúlt, a nyár is, nem úgy a járvány, sem a kultúrára kirótt pénzügyi karantén, amely idáig odázta a megjelenést.

Viszont már kezdetben is egy nagyon személyes számot szerettünk volna, olyan szövegekkel, amelyek nemcsak Ottóról, de Ottóhoz szólnak. Ezért Berényi Emőkével arra kértük a szerzőket, levelet írjanak, leveleket: Ottónak. Ezek az írások ma valószínűleg másként szólalnának meg, a tartós bezártság, egymástól elzártság mindannyiunk érzéseit, gondolatait átformálta. A személyesség iránti vágyunk viszont egyre nőtt eközben, úgyhogy, ha megkésve is, ha születésnap ajándék helyett karácsonyfa alá is, de időszerű ez a levélcsozor, ami nem elsősorban a születésnapost köszönti immár, de az alkotót.

Folyóiratunk évfordulóktól függetlenül tulajdonképpen bármikor ünnepelhetné Tolnai Ottót, hisz nincs más, sem ember, sem életmű, aki oly teljesen megvalósította volna, amit a *Híd* címével felvállalt.

Tolnai életműve nemcsak kultúrák közötti kapocs, ahogy az legutóbb a Petru Kârdu-díj laudációjában is elhangzott, de Tolnai időhíd, híd a valaha volt Jugoszláviába, híd egy egyszer volt sokkultúrájú Vajdaságba, sok-sok széles mellkassal lélegző kisvilágba. Híd még a huszadik századba és vissza, és híd abba az időbe, ahol van idő. Apró képernyőkre szűkült tekintetünk előtt szalagcímekben szalad a világ, ezzel szemben a Tolnai-féle tötymörgés, szöszölés, molyolás mögött megbúvó hosszútávú, nagy intenzitású figyelem azt sejteti: van idő, ha teremtünk. Ennélfogva Tolnai Ottó híd a huszonkettedik századba is, amikor is vagy mind tolnaiottók leszünk, vagy nem leszünk. Úgyhogy, drága Ottó, a legizzóbban önző szeretettel kérem, maradj soká velünk. Annyi tanulnivalónk van még tőled.

A társszerkesztő,
BAKOS Petra

THOMKA BEÁTA

Mondanám, most Te kérdezz,

drága Ottó,

arról, hogy „mi volt a legszebb Dániában”, ha valahol együtt üldögnénk. Nem először voltál szellemi bedekkerem, nem is utoljára, igaz, nem úgy tettem tűvé Koppenhágát, mint akik (Simenon kiadójának szellemes ötlete alapján) egy kis térkép alapján járják végig Párizsban Maigret főfelügyelő helyszíneit. 1992-es köteted Dánia-verse volt útmutatóm akkor is, amikor sosem látott tájék, vágykép volt számomra, akkor is, amikor a téli Koppenhága utcáit róttam, meg most is, amikor egymásra rétegzem imaginárius vedutáinkat.

Elhallgatnám, ám ennyi idő után sem tudom megkerülni a régi meg-rázkódtatást, amit a vers belőlem kiváltott. Hála Istennek, volt abban az évben több új könyved is, volt minek örülni. Annak a tragédiának és teljes bizonytalanságnak az idején azonban, amikor alig fejeződött be Vukovár és Dubrovnik ostroma, s ami a szarajevói ostromzárát, Jugoszlávia szétesését, útlevelünk érvénytelenné válását, világgá menéseinket hozta, sírásra is volt elég okunk. Majd harminc év elmúltával is ugyanolyan megindultan olvasom, ahogyan első alkalommal és azóta mindig. Pedig ez csak egyik szála annak a gazdag élmény-, érzés- és emlékkomplexumnak, amit a vers megismételhetetlen módon tömörít. Látod, most is e körül toporgok, holott éppen egy misszilis levelet írnék neked Dániáról, hisz oly régen beszélgettünk utoljára.

Amikor a Mecsek oldalából feltárul a baranyai sárga virágszőnyegek látványa, az jut eszembe, hátha éppen a dán repceföldeket kapta föl

a szél. Az aranylő ikonokhoz hasonlítod őket, én meg földre terített fehér lepedőknek véltem a holland tájképek virágföldjeit. Versed ihlető dán jelképei Andersen és Kierkegaard, mindketten az Assistens Kirkegård-ban nyugszanak, ezért kerested halmaikat hasztalan a Holmens temetőben. Arról is be akartam számolni neked, hogy milyen meglepetést tartogatott számomra a kis Kastély-szigettel szembeni Holmens Kirke. A 16. századi kovácsműhelyből átalakított, vörös téglás, szakrális épületben, a tengerészek templomában konfirmált Kierkegaard. Mivel mindez már a reformáció után történt, nem volt képrombolás helyszíne, ami másként dobantja meg a szívem, mint a puritán, fehér falú, dísztelen protestáns templomok. Az egyik miatt bánkódom, a másik lelkesít, mert bárhol lennék is, otthon érzem magamat bennük. Az orgonát, a barna oltárt és a gyönyörű fafaragású szószéket nem lehet eleget csodálni. Neked biztosan feltűnne a dekoráció nélküli templom mennyezetéről lógó, nagy vitorlás hajó. Másutt csillárok, részletekben tobzódó műreemek kápráztatják el a betérőt, a tengerészeknek azonban kijárt ez a szakrálissá tett, magasan függő hajó. A tengerről egyenesen az égbe evezhettek volna rajta. Vagy mindkét irányba.

A márványszürke Frederiks Kirke neoklasszicista stílusa nagyon idegen tőlem, ám orgonája előtt van min ámulni. Mintha aranyozott, csipkemin-tázatú brokát fedné. Középen két fehér hattyú veszi közre a puttószerű angyalfejet. Olyan feltűnő ez a szürke márványtól elütő, szecessziós teatralitás, mintha az orgonaépítők és dekoratőrök nem is a templomba, hanem az Amalienborg királyi gyermekeinek szánták volna díszes báb-színháznak. Nem is olyan távoli ez a képzettársítás, hisz az út a palotaudvaron visz át, ahol a *Diótörőt* idéző dán gárdisták strázsálnak. Váratlan meglepetést vált ki, amikor e kucsmás, sötétkék-fehér fabábu-jelenségek megmozdulnak. A karácsonyra készülve ilyen négyméteres figurákat állítanak a fehér Hotel d'Angleterre bejárata elé, melynek homlokzatát hó híján nagy jégcsapokkal díszítik. Erre csak egy szó van, meseszerű, mi meg ott villogunk előtte a mesében.

A szigeten van a Christiansborg palota, több múzeum, színház, a Dán Királyi Könyvtár, a kis csatornán túl pedig a Nemzeti és a Koppenhágai Múzeum, az Andersen bulvár túloldalán, a Tivoli parknál pedig a

Glyptotek. Ezt a környéket már ismered, a másik irányt is, ami a Rosenborg palota mellett, a királyi parkon át a Dán Nemzeti Galéria felé vezet. A dán múzeumok belterei ugyanolyan bensőségesek, amilyenek puritán otthonaik és a templomi enteriőrök. Három itteni képet szeretnék említeni: Pieter Brueghel *Keresztvitel (Krisztus útja a Golgotára)*, Bosch *Krisztus kiűzi a kufárokat a templomból* és François Nomé, illetve (ahogy a nápolyiak nevezték a Monsieur-t) Desiderio Monsú képe, *A Pálfordulás architektúra-fantáziája*.

Charles de Tolnay szerint a Bosch-kép a téma Brueghel-pastiche-a, s még különösebb, hogy ugyanezt a képet a múzeum egy Bosch-követőnek, az olaszok pedig mindkét festőnek tulajdonítják. A Bosch- és az ifjabbik Brueghel-albumban is felbukkan, a festmény birtokosa pedig mindkét esetben a koppenhágai Statens Museum for Kunst. Nem tudom, hogy a művészettörténet időközben feloldotta-e a *Kufárok kiűzése* rejtélyét. Éppen a *Mi volt kérdés a legszebb Dániában* megjelenésének évében volt egy nagy európai Rembrandt retrospektív tárlat. A Berlin, Amsterdam és London múzeumain végigvándorló kiállítás után nem sokkal az új laboratóriumi vizsgálatok felfedték, hogy az egyik (Erzsébet királynő tulajdonában levő) kép nem a mester, hanem valamelyik tanítványának műve. Kétlem, hogy ez módosította volna a művészettörténetben évszázadokig betöltött jelentőségét és hatását. A most említett festmény esetében sem hiszem, hogy meghatározó tényező lenne, ha egyszer tisztáznák alkotójának valódi kilétét.

Sejtheted, hogy Nomé vagy Monsú Desiderio képe nem csupán a Sulus/Paulus-képtárgy okán, hanem az építészeti fantázia miatt is megragadta figyelmemet. Bámésszkodó, töprengő állapotomban folyamatosan rémlett bennem valami. Nem tudtam eldönteni, hogy a most olvasott norvég, dán, izlandi vagy más északi szerzők közül kiből váltott ki hasonló izgalmat, ki emlegette nemrégiben. Hazaérve folytattam a nyomozást, amíg rá nem jöttem, hogy ki más lenne a Monsú-rajongó, mint Mircea Cărtărescu, látomásos bukaresti kortársunk. Regénytrilógiájának a Csíki László által fordított első kötetében (*Vakvilág. A bal szárny*) emlegeti, s ha rákérdoznénk, bizonyosan nem is tagadná, hogy saját képzeletét is megtermékenyítette a 17. századi „barokk szürrealista”. Az is

igaz, hogy túl sok külső hatás nélkül is éppen úgy szárnyalna a fantáziája, mint a valamikori látnokoké, tehát határtalanul. Prózája inkább imaginárius tablók, „költőjének” mutatja, akinek fikciója nem elbeszélést, hanem képsorokat hív életre.

Itt az egyik Monsú-víziója: „A kép, mely fölött évszázadok múltak el, homályos csillogást kapott, magányt és mélabút árasztott. Óriási rózsaszín márvány palotákat ábrázolt, oszlopsorokkal, szobrokkal terhes homlokzatokat: tükörfényesen emelkedtek ki a tökéletes délidő elvont napkorongja alatt forrongó, vakító, tiszta vízű, zöld tenger habjaiból. Úgy tűnt, a hordókkal megrakott, part mellett horgonyzó hajók ugyanolyan füstszínű üvegből vannak, mint a tébolyodottan feldíszített épületek, a legpatetikusabban expresszív szobrok, amilyeneket a legfeketébb epe kiötlölhet valaha: gyűlölet, eksztázis, ravaszság, elbutulás, megvilágosodás, keresztényi áhitat, megvetés... zsigeri agresszivitás, amint groteszken elszabadul. [...] A határtalan zöld óceánból függőlegesen, törékenyen törtek fel a téboly és a bölcsesség palotái. És sehol egy emberi lény... Jobbfelől, az alsó sarokban fekete tussal az aláírás: *Desiderio Monsú.*”

Különös, én csak kifejezetten sötét tónusú képeivel találkoztam, a koppenhágai Monsú-tábla is ilyen. Saulus megvilágosodása egy hatalmas lovas csata közepette következik be. Mintha már vakon ülne a fekete paripán, hátradől, az oszlopközök szobor-tömegéből némelyik már zuhan le a talapzatáról, tornyok omlanak alá valami fergeteges erejű földrengés hatására. A gótikus romokat és a rózsaszínű boltíves palotákat a felhők közül fátyolosan, füstszerűen rájuk vetülő fény világítja meg. A csatajelenet sötétben marad, alig kivehető a fekete lovak és lovasok küzdelme. Mintha egy szempillantás alatt eldőlt volna a sorsa. A csatáé is, a Jézus-követők üldözőjéé is. A kontrasztot fokozza, hogy a Saulusra támadó lovas fehér lovon ül, míg a leendő Paulus lova fekete. A vékony fénysáv viszont, ami fentről Saulusra vetül, kardja villanásának meghoszabbitsa. Sokértelmű jelképesség, s nyilván Cărtărescu pontosan érzékeli az általa látott vagy képzelt hatalmas Monsú-festményen is a fényárnyék szimbolikus tárházának kimeríthetetlenségét.

Kosztolányi sokszor olvasott és ismét újraolvasott Andersen-esszéjéhez szeretnék még visszatérni. Tudom, hogy Dánia-versednek is forrása ez a

gyönyörű írás a *Lángelmék* (1941) kötetből. Az imént a földindulásnak kitett fantasztikus architektúráról beszéltem, ám ehhez hasonlót észleltem ezzel a régi, sárga, Nyugat kiadású Kosztolányi-kötetemmel is. A nyolc évtizedes kiadványból hol papír-, hol vászondarabkákat, szálakat kezdtek kihullani. Alig tudtam valahogy rögzíteni a foszló anyagot, pedig e kiadáshoz is éppen úgy ragaszkodom, ahogyan az 1917-es *Éjfél*hez, a *Magyar írók misztikus novellái*hoz. Úgy látszik, hogy Kner Izidor még régebbi gyomai könyve jobban bírja az időt. Kosztolányi előszavával indul, az utolsó előtti novellák is Kosztolányi-, illetve Csáth-szövegek, mint például *A varázsló halála*.

Az 1935-ös Andersen-esszé nélkülözhetetlen volt a Te versedhez meg az én mostani Tolnai-Dánia-reflexiómhoz is. Kosztolányi feltételezésem szerint a *Das Märchen meines Lebens* című Andersen-kötetnek az 1912-es vagy az 1923 körüli kiadását olvashatta. Milyen remek ötlete volt ez is, hogy az ételbeszélés tényeivel egészítse ki a mesemondó portréját, meg azt a meghatározó befolyást, amit Te gyönyörűen megemelsz versedben. Kosztolányi ritka portréalkotó képességét régóta becsülöm, próbáltam már alaposabban körüljárni. Az Andersen-arckép és alakrajz is a mestermunkái közé tartozik. Különösen fontos, ahogyan csökkenteni a csökkenthetetlen távolságot a csoda, a nem evilági és a köznapi, tárgyi valóság között. Amiből ő maga költészetet csinál, azt ebben az esszében Andersennek tulajdonítja. „Egyszerre kastélyok nyílnak ki, üvegpagodák s szellemek, boszorkányok, manók tünedeznek föl, a lápkirály leánya s a jég tündére. De nem csak ők elevenednek meg. Közel lép hozzánk a kézzelfogható valóság is, valami rejtélyes erőtlől átszellemülve, az élettelen tárgyak is, a lámpa, a kulcs, a labda, a bűgócsiga, az ólomkatona, a diótörő, amely hirtelen bukfencezni kezd és a palavessző, amely sikongva ugrál a palatáblán. Az élet viharos kísértetjárása zajlik körülöttünk e ritka csodatevő nyomán.” Szinte teljes a leltár, amit *A szegény kisgyermek panasza*i és az akkoriban írt rövidprózák motívumkincse felkínál. Mintha nem is az Andersen-élményről beszélne, hanem átnyújtaná nekünk a korai Kosztolányi-opus katalógusát. „Ha emberi mivoltába akarunk hatolni s meséskönyvei füledet légköréből az élet tényeihez menekülünk, akkor egy új, még ködösebb mesevilágba jutunk.”

Milyen ismerős tapasztalat! Akadt még valaki, aki ezen a vidéken folyamatosan a való világ jelentéktelen tárgyi elemeinek transzfigurálásával foglalatосkodik... „*a lét a semmis nyomokban mutatkozik legszívesebben*”, írod. A Dánia-versben azonban tragédiába fordul a sárga repcével, aranylemezzel, fénnel induló látomás. Kosztolányi, véres sálja, majd Csáth inkarnálódik mellette: „*álltak ott csurom véresen / ahogy az élet rémdrámájából megérkeztek / ha valaki akkor te tudod mit jelentett nekir / bácskai kisgyerekeknek andersen bácsi: mindent.*” Minthogy a vers újabb és újabb kettős párokat iktat be, Kierkegaard/Andersen, Kosztolányi/Csáth, Gary Cooper/Anthony Perkins, hirtelen az önmegszólítás sem nyilvánvaló első pillantásra. Egy rövid szekundumig egy Tolnai/Domonkos baráti párost is a többiek mellé állít a képzelet. Ám az, aki tudja, hogy mit jelenthetett a dán mesemondó varázsa valamikori kis bácskai csodálóinak, csak az léphet örökükbe az érzékekkel felfogható és a „*semmis kosztolányis megfigyelések*” felszíne mögött rejlő összefüggések megsejtésében. Látod, drága Ottó, addig bócorogtam össze-vissza, mire kitavaszkodott, közben nyár is lett, s mindjárt itt a Te szép ünneped. Isten tartson meg jó egészségben, erőben, éltesen, lelkesítsen, vigyázzon rád. *Tillykke med fødselsdagen!* Mondanám, mondom is, ha már éppen Dánia volt virtuális találkozásunk terepe.

Öllelek,

Beáta

Pécs, 2020 július

P.S.: Utólag bevallom, sok mást láttam ugyan, de a jegesmedvét az oromzaton nem.

BAKOS PETRA

Kanizsai érzékenység

Nagy József Tolnai Ottóról, a kezdetekről, a közös motívumokról¹

Bakos Petra: Ottót ismerted előbb, vagy a szövegeit?

Nagy József: A szövegeit a *Symposion*ból. Nem is tudom, honnan szereztem be a folyóiratot, azt hiszem, középiskolásként bepofátlankodtam az újvidéki szerkesztőségbe, és megkérdeztem, hogy vannak-e régi számok, és ami volt, azt én onnan lomtalanítottam.

BP: Addigra Ottó tájékozási pont volt már, mint kanizsai figura?

NJ: Persze. De hogy mikor találkoztunk először, azt nem tudom visszapörgetni. Azt tudom, hogy Ottó úgy ismert meg, mint kanizsai figurát, mint képzőművészt. Arra emlékszem, hogy középiskola után, tehát a hetvenes évek végén valamikor egyszer Fufuval (Bicskei Zoltán) átmentünk hozzá a Telepre. Feküdt a díványon, tévézett, épp Marceau *Pillangó-etűdje* ment a tévében, és Ottó mindjárt mondta, hogy mi is nézzük, mert ismerte Marceau-t, és tudta azt is, hogy az egy híres darabja. Én persze akkor még nem tudtam, hogy hamarosan Marceau-nál fogok költönni Párizsban. Aztán egyszer csináltunk egy kiállítást Csikós Tibivel és Fufuval, és ő elnevezett minket Kanizsai Csoportnak, de több kiállításunk nem volt. Akkor én már kint éltem Párizsban, de ott hagytam két kollázst, az egyiket kihúztam egy vékony kötelet, az volt a horizont, a hátteret megfestettem, mintha tájat, meg öregapám kalapját rávarrtam, mire ő írt egy cikket a *Magyar Szóba*, hogy Marceau-ig kell elmenni, hogy ráborítsuk a kalapot a tájra.

Aztán 1982-ben egy osztálytársnőmmel csináltunk egy félórás színházi etűdöt Marceau-nál, és azt is levittük hozzájuk. Nagyon vékony lány volt, mindössze 35 kiló, úgy tudtam mozgatni a térben, mint egy kis bábút,

fejfel lefelé lógattam, ingáztattam. Sokat játszottunk az utcán Párizsban meg Bordeaux-ban, mert ő bordeaux-i volt, kerestük a pénzt, aztán a suli után csináltunk egy körutat, elindultunk Németországba meg Svájcba, és akkor haza is mentünk, Kanizsára, mert kíváncsi volt, úgyhogy megmutattam, honnan jövök. Aztán valahogy lekerültünk Újvidékre, a Virág utcába, és ott Tolnaiék nappalijában lenyomtuk az etűdöt a családnak. Emlékszem, Szabi nagyon élvezte, ki akarta próbálni, milyen a fejfel lefelé ingamozgás, és akkor csináltam vele is. Talán emlékszik rá. Aztán, amikor az *Orfeusz létráit* csináltuk 1991-ben, akkor kezdett Ottó kijárni, pontosabban akkor jött először hozzám, mert előtte már járt kint a műhelyeseknél.²

BP: A próbák nem magyar résztvevői számára mennyire működtek a Tolnai-szövegek?

NJ: Ők a szövegeket nem olvasták. Engem elsősorban az izgatott, hogy a szülővárosomban milyen színházi élet folyt. Érdekelte a híres kanizsai *Csárdáskirálynő* előadás, de az én személyes birkózó tapasztalataim megidézése is, mert a *Csárdáskirálynőt* ugyanazon a színpadon játszották, a régi színház épületében, ahol később a birkózóedzéseink folytak. Archívumokban kinyomoztam azt is, hogy a kanizsai tűzoltó-egyesület tulajdonképpen egy kulturális csoport volt, ahol amellet, hogy tűzoltózenekar működött, színházzal is foglalkoztak: Labiche *Az idegesek* című darabját mutatták be először 1910-ben.³ Pesten, a Színháztudományi Intézetben megtaláltam a darab fordítását, fénymásoltam és abból csináltam az *Orfeusz létráiba* egy hétperces jelenetet, *Az idegesek* egy sűrített változatát. Betoltunk a színpadra egy miniszínpadot, és mozgásszínházi változatban előadtuk a tűzoltók darabját, és persze akkor elmagyaráztam a többieknek, hogy most a kisvárosi tűzoltók játszanak. Ottó eljött egy próbára vagy kettőre, de nem szólt bele, mert azon kívül, hogy Bütyökre (Bicskei István) ráírtam Wili figuráját, a szövegét nem használtam. Inkább a jelenléte volt fontos, meg ez számára is alkalom volt, hogy kijöjjön Párizsba, és írja tovább a Wilhelm-verseket, mert akkor még nem volt lezárva a *Wilhelm-dalok*. Ami pedig abból készült, azt jóval később, 2011-ben csináltuk Bütyökkel, úgy, hogy arról Ottó nem is tudott, csak meghívtuk a Kosztolányi Dezső Színházba a kész előadásra. Amikor Ottó

az *Orfeuszra* kijött, még nem volt teljes a társulat, Párizsban tapogatózó próbákat tartottunk inkább, és később Orléans-ban zajlottak a tényleges próbák. De tulajdonképpen a színház csak apropó volt, hogy kijöhessen, és ha szabadnapom volt, mindjárt múzeumi és galériajáró körútra indultunk, mentünk a kedvenc helyeinkre, a Père-Lachaise-be meg a Rodin Múzeumba. Ez az azóta is tartó, közös műterem- és galériajárás akkor, Párizsban kezdődött. Meglátogattuk Veličkovićot, Bojan Bem is Párizsban élt, elmentünk az ő kis műtermébe, később Belgrádban is Reljićhez, Velencében Safet Zechez. A mai napig ez a fő csapásunk, hogy festőket fedezünk föl vagy újráfelfedezünk, de ha én kezdek bele egy ciklusba, egy kutatásba, azt is neki mutatom meg először. Annak idején a tanyaképekből is bekereteztem pár próbanyomatot, és kivittem a tanyájára megmutatni. Örült nekik, aztán mindjárt mondta, nézzük meg az erdejét, a fáit, és kérte, fotózzam le azokat is, meg az oltárját, amit vályogból meg egy pléhtányérból épített. És ugye mivel ez filmre ment, csúsztatva, több hónapra vagy akár egy évre rá lett előhívva, és akkor vittem Ottónak. Azóta is bármikor bármit fotózok, azt neki adom, mert én nem szeretem a fotóimat itthon tartani, ehelyett Ottó az a gyűjtő, ahol a képeimet tartom. Mert ő látja, de nem fotózza a dolgokat, én pedig más-hogy nézek, más dolgokat is észreveszek, a tanyafalakat, például. Ahogy ő mondja, kiemelek dolgokat a közegből. Tulajdonképpen már az első kollázsom a Fejetlen Szent Jánossal ilyen volt. Ez a kanizsai szobor sokáig a töltésnél volt, a tiszai lejártnál, aztán elvitték a templomkertbe, és mert nem volt feje, úgy ismertük, Fejetlen Szent János, és ezt a szobrot a fotómontázsomon elvittem a vasútállomásra, odakollázsoltam.

Ezek is közös motívumaink, a vasútállomás, a Fejetlen Szent János szobor, részei a közös területünknek, ennek a bácskai vagy Kanizsa-környéki motívumhálónak, amelyen belül a motívumokat oda-vissza adogatjuk. Közös történet például az ördögfej eredetének a fölfedezése is. Egyszer egy dunai mólón voltunk, volt ott valami vízi növény, és én gondoltam, kihúzom a vízből, és ahogy húztam, egyre jött, jött, jött ki hosszan, és a végén ott csüngött az ördögfej. Leesett az állunk az Ottóval, mert addig mi csak az ördögfejet ismertük, nem tudtuk, hogy az a sulyom termése, tehát ez egy ilyen közös fölfedezés lett, amit meg is írt valahol. Ezek az összekötő szálak keresztül-kasul cikáznak köztünk, ilyenek például a kanizsai figurák is, a félnótások. Persze Ottó korábban volt gyerek, mint én, de azért voltak átfedések, volt, akit mindketten ismertünk. Batyus Vittus volt az egyik, egy cigány asszony, aki egy régi babakocsiban tolt a dolgait, és különféle munkákat vállalt, jó fej volt, aztán az utcasöprő, azt Ottó szintén ismerhette, az is egy fontos figura volt, akárcsak a borbély, Dusi. Ezek miatt a közös kötődések miatt nekem kezdettől nagyon fontos volt Ottó világa, ezt már elmondtam interjúkban: attól, amit ő költészetileg megfogott, indultam én el a színházban. Ha ő nem lett volna, nem tu-

dom, merre megyek. Engem tőle függetlenül is megérintettek ezek a figurák, ez a lokális mitológia, de fontos volt, hogy láthattam nála, ahogy ez formát öltött a költészet terén. Jó érzéssel töltött el, hogy van egy saját világunk, ami körülvesz bennünket, egy originális világunk, ahogy Dusi mondaná. Aztán ettől el lehet távolodni, persze, ahogy Ottó is tette, például Celant meg Holant emlegeti gyakran, de ezek megint olyan költők, akik nekem is fontosak, és már fontosak voltak, még mielőtt Ottót megismertem volna. Emlékszem, ahogy a katonaságban kivagdostam a *Kilátóból* a Celan-verseket. Szóval mindig sok volt a közös kötődés, de igazán a Kovács Tóniról meg Cigonyáról, a két másik kanizsai etalonról szóló előadással, az *Egy ismeretlen naplójával* zártunk össze. Ottó kint volt a bemutatón Velencében.

BP: Igen, ahogy Ottó Kovács Tóniról ír vagy beszél, abban így vagy úgy mindig megidéződik az a velencei előadás.

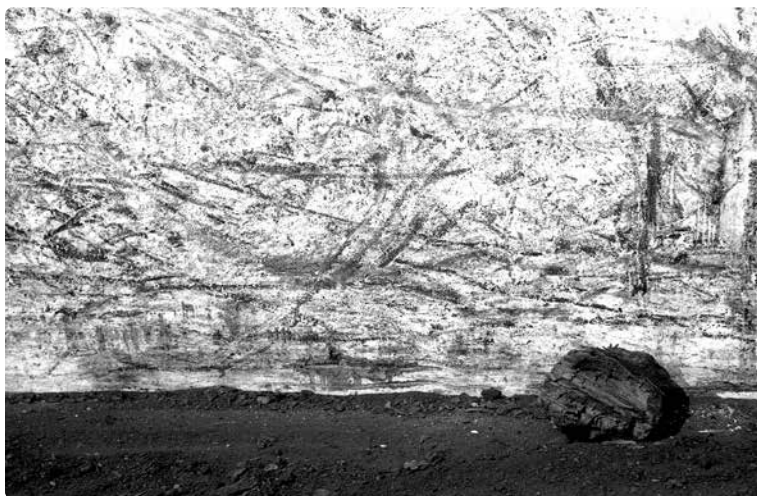
NJ: Tónit Ottó a maga módján dolgozta fel. Azzal, hogy Bicskei Zoltánnal megcsinálták a könyvet meg a kiállítást, szintet lépett Tóni életművé⁴. Annak idején a műtermében láttuk, hogy fontos figura, én már akkor fotóztam a szobrait, de most tényleg az őt megillető helyére kerül. Cigonya⁵ még hátra van, neki egyelőre nincs monográfiája, ez a feladat Ottóra vár. Egyszer *Hajrá, Ecset!*⁶ címmel már visszaemlékezett rá, úgyhogy lehet, hogy most a Tóni után ez is sorra kerül, mert rajta kívül más nem tudná megírni. Meg hát neki óriási szerepe volt Cigonya életművében, mert ő hozta ki belőle azt a remek rajzsorozatot. Cigonya addig mindig a Tiszát festette, az ökörnyálat meg az ördögfejet Ottó rajzoltatta le vele. Levitte Újvidékre, és ott náluk megrajzoltatta vele ezeket a motívumokat. Cigonya mondta is nekem, hogy ez Ottó világa, ami közben persze Cigonyában is benne volt, ő is figyelte ezeket a jelenségeket.

Danyi Zoltán: Fontos, hogy Ottó olyat hozott ki belőle, ami a sajátja volt.

NJ: Igen, úgyhogy nagyon hálásak vagyunk, mert az egy rendkívüli rajzsorozat.

Az Ottóval közös motívumaink-találmányaink közül pedig az egyik legfontosabb a becsei fal. Mentünk le Újvidékre, és megálltunk, mert egy fatelepnék a fala frissen volt meszelve, és ahogy ott leöntötték a szenet,

a széndarabok meghúzták a falat, és hihetetlenül gyönyörű rajzolat keletkezett, ilyen nem nagyon tud csinálni a gesztusfestészet sem. Lefotóztam, és az a fal is egy külön opus lett, mert ő opusnak nevezi, amikor egy motívumból csinállok egy sorozatot. Van is itt egy fotó.

Az eddigi utolsó közös motívumunk pedig a kanizsai békák. Előbb voltak ugye a Kanizsa-környéki tanyák, azelőtt a kanizsai művészek, most a kanizsai békák. Mindkettőnknek gyerekkorunkból fontos az eltaposott, kilapított béka, de ő nem tudta, hogy én ezzel foglalkozom, én sem tudtam, hogy ő megírta, úgyhogy ez egy hihetetlen összecsengés. Ő szinte ugyanakkor tesz egyet bele az utazótáskájába, amikor én is elkezdem őket gyűjteni, tehát szinte egyidőben nyúltunk vissza, ő egy vers erejéig a *Nem könnyűben*, én pedig csináltam egy ciklust belőle, egy opust, az ő szavával. De ez csak hab a tortán, amikor így összecsengenek a dolgok. BP: Ottó egyszer kettőtökkel kapcsolatban kanizsai érzékenységről beszélt. Egy kiállításon, ahová együtt mentetek, azt vette észre, hogy te nem azt a képet nézed, ami premier plánban van, hanem egy egészen másikat, azt, ami neki is feltűnt...

NJ: Lehet, hogy van ilyen. Ha már ketten vagyunk, beszélhetünk kanizsai érzékenységről, amivel észreveszünk dolgokat, kiemelünk dolgokat.

BP: Beszelnél Ottó képzőművészeti munkáiról?

NJ: Egyelőre három csapás van, a löszbabás installációk, a kis kollázsai, amiket Berlinben kezdett csinálni, meg a fa-rajzok, a Titorelli. A kollázsformára valahogy nagyon rátalált, mintha évtizedek óta tisztogatta volna, olyan leheletfinomak a kis leszedett, letépett plakátreszliből, fecnikből álló kollázsai. Titorelli fájánál is egészen finom a vonalvezetés. Szerintem Hollán Sándor hatására kezdte Ottó kutatni, hogy mit tud kezdeni a fáival, vagyis azzal a tizenvalahány fával a tanyájuknál, amit ő erdőnek hív. Hollánt szintén közösen fedeztük fel, vagyis én fedeztem fel, de aztán rákapsoltam Ottót, és közös lett, mindkettőnknek nagyon fontos lett. Szerintem a kollázsok és a rajzok egy meglévő, de visszafojtott vizuális érzékenység megnyilvánulásai, ami, ha évtizedeken át írsz képzőművészetről, akkor szinte észrevétlenül letisztul benned. Úgyhogy én inkább azon csodálkozom, hogy eddig hogyhogy nem csinálta? (nevet)

BP: Vajdaságiként ebbe nőttem bele, ebbe a motívumhálóba, de idő kellett, mire felismertem, hogy ez kanizsai, és nem vajdasági, még csak nem is bácskai sajátosság, hanem egy szigetszerű dolog, ami közben abszolút túltágul a saját határain.

NJ: Persze Szabadkán is voltak képzőművészek, nagyon tehetséges képzőművészek.

BP: Igen, de én nem tudok róla, hogy Szabadkán kialakult volna egy eny nyire a tájba épülő motívumkincs.

NJ: Az valóban nem. Kanizsán viszont, ahogy Ottó remélte, majdnem kialakult egy csoport, de aztán mégsem. Meg ugye a fotózást kivéve én jó időre felhagytam a képzőművészettel, a többit majd most fogom bepótolni, most jött el az ideje. Amíg a járvány miatt itthon voltam, elindult egy új ciklus, azzal el is repült ez a három hónap. Persze megint Ottó volt az első, akinek erről beszéltem. Hívott pár napja, kérdezte, mit csinálok, mondom, rajzolok, elindult egy új ciklus, már megvan belőle pár darab. Mondta erre, hogy küldjem el interneten, de nem küldöm, hanem majd leviszem neki az eredetiket, és ha akar vele foglalkozni, akkor a kinyomtatott másolatokat otthagynom nála. Közben állandóan kérdezi, találtál-e egy új jó festőt, vagy milyen kiállítást láttál, úgyhogy viszek majd neki Szij Kamilláról is egy katalógust, aki rendkívül finom képzőművész, nagyra becsülöm.

DZ: Nekem is Ottó segített képzőművészeti dolgokban, abban, hogyan kell nézni, egyáltalán, mit lehet csinálni egy kép előtt. Egy zentai gyereknek ez nem olyan magától adódó, mint egy kanizsai gyereknek.

NJ: Nem az a kanizsai érzékenység, hogy mit veszünk észre, hanem hogy mi szinte egy szintre tesszük a becsei falat és Balthust, egymás mellé tesszük a provinciális dolgokat meg a világ legfelkapottabb dolgait. Ottótól ezt tanultam, hogy elő lehet ásni provinciális kincseket, csak a megfelelő nyelvet kell megtalálni hozzá. Ez szinte buddhista hozzáállás, bármiben bárhol meglátni a totális minőséget. Mert persze, hogy a tehetséges festőket kiszúrjuk, az adja magát, de mi a Rodin Múzeumban ugyanúgy örültünk a tükrökön a foltnak, és amikor visszamentünk, azon tényleg csak mi kanizsaiak sírtunk, hogy lecserélték a régi foltos tükröket, mert számunkra ezzel tönkretették az egész Rodin Múzeumot. Tessék, itt vagyunk Ottóval a Rodin Múzeumban, ez az a tükör.

BP: Annyi mindent kaptam Ottótól, hogy szinte végtelenül lehetne sorolni, de az egyik legmeghatározóbb az pont ez: nem úgy nézni, nem úgy látni magunkat, mint provinciát, mert a kisebbség az mindig valahonnan nézve kisebbség, nem abszolút mérce.

NJ: Igen, ez egy egészséges világlátás. Egy talpraesett világlátás. Nem majmolni kell a máshol trendi dolgokat – persze ismerni kell, ez fontos –, hanem bátran hozzányúlni a sáros-szaros-provinciális dolgokhoz, megkapargatni őket, és megtalálni bennük a minőséget.

JEGYZETEK

¹ Köszönöm Darida Veronikának a jelenléte és Danyi Zoltánnak a közreműködést.

² Utalás a *Magyar Műhely* folyóíratra, amelyet 1956 után Nyugatra kényszerült magyar értelmiségiek alapítottak Párizsban 1962-ben.

³ Marc Michel–Eugène Labiche: *Un chapeau de paille d'Italie*, 1851. Magyarul: *Az idegesek*. Bohózat. Átdolgozta Ilosvai Hugó; Vass Kiadás, Budapest, 1898.

⁴ Kovács Antal (1950–1994) kanizsai szobrász monográfiája *Kovács Antal szobrász birkózása az agyaggal* címmel jelent meg Bicskei Zoltán és Tolnai Ottó szerkesztésében. Forum, Újvidék, 2019.

⁵ Dobó Tihamér (1937–1987) kanizsai festő, grafikus.

⁶ *In memoriam Dobó Tihamér*. Forum, Újvidék, 1997.

RADICS VIKTÓRIA

Vigyázunk egymásra?

Kedves Ottó!

Beszélgessünk az időjárásról. Azt te pontosan tudod, hogy ez a legfontosabb téma. Csak veled tudom megosztani azt a percet, amikor öregapám Bezdánban kora reggel kilépett az udvarra, és az ég aljára vetette jégkék szemét, aztán följebb ugrott a tekintete, állt biztos lábakon, mint egy jógi *tádaszanában*, és mondta, hogy milyen idő van, vagy nem mondott semmit, csak nézett. Mellette pipiskedve tudtam, hogy most fölméri a világ állagát, a múlt, a jelen és a jövő állását összehangolja, aztán a kezébe veszi az ustort, kilép a hátsó udvarba, onnét átmegy a kertbe. Megvan a projektje; szaladhatok utána.

Száz éve, a *Virág utca 3-at* olvasva tudatosítottam a nagyapám metafizikai tartását. Neked köszönhetem, hogy ily módon bölcséletileg is kapcsolódni tudtam hozzá, s bár később gyakran elveszítettem a talpam alól a talajt, ez a tartás, mely az ég állagához méri magát – és az ég víz is, hiszen a nagyapám korábban hajós volt, kormányos –, mégsem hagyott elkárhoznom, úgy érzem, és ez az egy érzésem ne csaljon.

Amikor az időjárásról beszél az ember, nem tudja, hogy metafizikai viszonylatban áll a csalóka világgal. Teljes függőségünk az időjárástól, kegyelmétől vagy irgalmatlanságától, bennem, Ottó, a gyerekkori érzékelés nyomvonalain haladva, a *veled* (mint művésszel) való azonosulási képességem révén érlelődött világszemléletté. A te esztétikád tette lehetővé számomra, hogy kiforrjon bennem egy olyan istenfogalom, melyben a legváltozékonyabb égi és ég alji körülmények és állagok egy-egy színfoltnyi érzéki gondolatban foglalatukra lelnek.

Születésnapodon azt köszönöm meg neked, hogy megszabadítottál a feszélyező szociális koordinátáktól és ráébredtetted arra, amit gye-

rekként tudtam: *a függőségek tágasságára* és az ebben a hálóban való orientáció lehetőségeire. Ezt én szavakkal nem tudom kifejezni, csak színekkel és vonalakkal lehetne. Mint Paul Klee – úgy valahogy képzelem az istent. A festészet beszél úgy az időjárásról, ahogy én csevegek veled gondolatban. A képzőművészeti útmutatást is tőled szedtem, és ma már alapvetőbbnek tartom, mint az irodalomét.

Hogy egy több évtizedes kört megtéve most ismét itt vagyok, Bácskában, abban ott a te irodalmi, festészeti és bölcséleti felismeréseid nyomainak követése is. Régóta hajtogatom azt a rilkei mondást a *Maltéból*, hogy *látni tanulok*, de hogy az ittlétet, ezt a miénket, jobban meglássam, ahhoz TE kellettél. A *röghöz kötöttség* szintagma teljesen átalakult a hatásodra. Most, hogy az úrhajósok sétát tettek az úrben és fölverték a Földet, mely a súlytalanul lebegő lábaik közt látszott kéken-fehéren forogni, ez a szintagma kibontotta tartalékait. Íme, a rög. Innét fogunk majd mi is ellebegni. A mi köldökzinórkábelünk azonban el fog szakadni. Hogy kicsi vagy nagy-e a „rög”, azt úgy tudnám fölmérni, ha a te mértékegységeidet használnám a löszbabáktól a tenger sivatagáig. Köszönöm, hogy az én méteremet így fölláztatod, és engedélyt adtál arra, hogy az egyesből hullámvonalat csináljak, vagy hurkot, drótkéfé, kagylót, gipszkeresztet. Nem oldoztál fel a racionalitás és a precizitás követelménye alól, de megengeded a transzformációkat.

Azért mondom ezt így, mert szellemi és pszichés *engedély* kell ahhoz az embernek, hogy elérje a fantáziáját, melyet a kortárs elméletek és közkeletű nézetek mindig fujtogatnak. Te az vagy, Ottó, az én életemben, aki nem korlátozott, hanem *megengedett*. Amilyen szegényes itt ezen a tájon a szabadságunk, köll egy gesztus, mely bensőleg fölszabadít, legyen az egy tónus, egy pillantás, egy kéz a vállon vagy néhány metafora. Soha egyetlen találkozásunk sem volt, sem élőben, sem könyvön keresztül, amikor ne ezt kaptam volna tőled.

Ha rád gondolkodok, úgy érzem, tudom, hogy kire gondolkodok; intellektuális, érzelmi és művészi létedben olyan konstans hangot találtam meg, mely kitart, nem vész el a hangzavarban, hanem felnyitja azt. Tudod, mint az *Also sprach Zarathustra* lelegején. És egy tónust, melyet nem robbantott fel egyik bomba sem, pedig volt elég. Ez a tónus senkiéhez sem hason-

lítható. Nem tudtam volna meg nélkülöd, hogy így is lehet gondolkodni, tanakodni, eszmélődni és morfondírozni, körülöttem inkább kiabáltak és indulataskodtak, tusakodtak az emberek, vagy beléjük fagyott a szó. Erre a tónusra én nem is tudok válaszolni, mert durva egy szerzet vagyok, de viszonyulok hozzá, és pedig szeretettel. Mikor elbúcsúztunk vagy letettem valamely könyved, mindannyiszor éreztem még egy darabig, hogy mi a szeretet, *hallottam*, mint egy hang rezgését, és most már, hogy végre itthon vagyok, nem is felejttem el.

Itthon? Ezen lehet tökölni még száz évig, de bizonyos egyszerűséget is megtanultam tőled – a millió bonyodalom és hullámvonal közepette –, és most már egészen közönségesen bólintok erre a szóra. Igen. Ehhöz nem köll engedély. Szamárháton is otthon. Pláne, hogy ezt leírtam, hogy hozzád beszélek gondolatban, most direkt érzem az otthonlétet. Beszélgessünk az időjárásról. Te is örülsz a sok júniusi esőnek? Mindig zöldben látlak téged képzeletben, rovarok zümmögésében.

Ez a fogalom, az *otthon* is eléggé transzformálódott téged olvasván, aki Cézanne táján is otthon vagy, a marinisták vásznain is, meg a Vitéz órama gyűrődészkáján is. Számos-számtalan alakod közül ő az egyik, akivel azonosulni tudok, de ha megunnám az imádkozást, akkor ott egy másik, aki iszik, káromkodik és elbotlik a saját lábában. Sok-sok olyan figura, akiket eddig még senki sem vett emberszámba. S hogy állatszámbe-e, arra szívesen gondolok, hiszen ha Esterházy a magyar embereket, akkor te az állatokat vezetted be az irodalomba! Nagy a te állatkerted.

Egyszer azt mondtad nekem, rég volt, hogy azért van mindez így, ahogy, mert *minket szarból gyúrt az Úristen*. Azóta is kóstolgotom ezt a mondatot, mely önismeretem részévé vált. Egyáltalán nem érzem dehonesztálónak, megváltoztak a preferenciáim; ez az anyag, ugye, alapanyag. Táplálékot tartalmaz, tőle növekednek a növények, a kenyérünket szaporítja. Most, hogy kenyérsütő asszony lett belőlem, másként viszonyulok az elemi dolgokhoz, mint mikor pesti voltam a második emeleten. (Közben mindig is arra vágytam, hogy egyszer földszinten lakjak.) A sár, a por, az agyag, az iszap, a szar, a tócsa, a lösz, a homok, a liszt, a kovász elsőrendűen fontosak immár számomra. Képes vagyok simogatni a földet. Megbámulom a pecsét nélküli tojást, melyre ráragadt egy pihe. Végül

még majd azt is fel tudom dolgozni, hogy porrá és hamuvá leszünk. Ezt egyébként a félig-meddig írástudatlan nagyanyám is jobban föl tudta dolgozni, mint én, a nagyokos. Egyetlen, tintaceruzával írt sor maradt utána, melyen pontosan ezt mondja, por és hamu, többes szám első személyben, ezzé leszünk, és most ti jöttök. Olyan volt az az összepöndörödött cédula, mint a holt-tengeri tekercesek egy foszlánya, de azóta elveszett. Így vigyáztam rá.

Vigyázunk egymásra?

Most a Jutkára gondolok. A szerelemre.

Születésnap vallomásomnak és köszöntőmnek legyen ez a végszava.

Folytassuk!

Isten éltesen,

Ria

Zenta, 2020. (egy pillanatra el kellett gondolkodnom az évszámon) június 15.

BOŠKO KRSTIĆ

Vadkacsákkal délre

Békülő levél Tolnai Ottónak

Talán most érkezett el a pillanata annak, hogy tisztázzunk néhány, közöttünk felmerült nézeteltérést. Nem azt állítom, hogy nekem lenne igazam, inkább úgy néz ki, hogy ugyanazokról a történeésekről különböző bizonyítékok, tanúk és nyilatkozatok lettek ránk erőszakolva, ezért eltérően értettük meg és különböző módon értelmeztük azokat.

Először is: ki és miért lőtt a Szabadka melletti Palicsi-tó partján lévő kék, kerámiavázán látható vízi isten szájába? Ehhez egy gyerek tanúvallomlásán, és néhány író (így van, terád gondoltam) képzelgésén (jól van, ne legyen képzelgés, inkább felfedezés) kívül egyéb megbízható forrás nem áll rendelkezésünkre. Az sem biztos, hogy a vázán egy vízi istenség – a római Neptunus vagy a görög Poszeidón – vagy Medusza, a gonosz Gorgó, esetleg egy szatír vagy egy vízi szörny látható, sőt, azt sem lehet tudni, hogy női vagy férfi alakról van-e szó. De lehet, hogy nem is váza, inkább amfora lesz az, hiszen 182 centiméter magas. És azt sem tudni, hogy ki lőtt, kire lőtt, és miért lőtt. Íme a tökéletes bűncselekmény.

Te azt állítod, hogy a büntett motívuma a kék szín volt, az azúr, amelyet a váza őrzött meg a világ összes vizének.

„a zsolnayaknak ez a sorozatgyártmánya
szabadka ország afféle kultikus edényévé lett

... még az adria számára is ebből merik
az azúrt

ha fakulni (szennyeződni) kezd innen visznek
tisza festéket (azúrt)”

(Tolnai Ottó: *Érzékiség gyónásom*)

Már itt, a kék szín kapcsán nem értünk egyet.

„Kék. Ez nem szín. Ez nem csupán szín. Ebből van legtöbb a világon: az ég és a tenger is kék. Ha azonban egy kis vizet a tenyeredbe veszel, meglátod, a színe nem is kék. Kék szín nincs is. Az pusztán a képzeletünk szülötte. És a levegő sem kék, az is áttetsző, mint a víz. A végtelenség jele. A semmi jele. Minden más szín felszínnel bír, csak a kék nem; ennek se eleje, se vége. Nem érintheted. Az összes szín megállít, csak a kék vezet tovább, a végtelen, a semmi felé. Akár sötétek, akár világosak, a nappal és az éjszaka illúzióját keltik, a kék egyformán valótlán. A kék nincsen is, és a világot nélküle elképzelni sem lehet.”

(Boško Krstić: *Vízöntő*. Fordította Beszédes István és Varga Piroska)

Versben folytattad a kutatást.

„valaki szájba lőtte

szájba hogy ne üvöltjön végtelen

minden bizonynal éjszaka felijedt vándor

vagy valaki akit már direkt ebben az ügyben küldtek

valami partizán komisszár bérgyilkos”

(Tolnai Ottó: *Érzékiség gyónásom*)

Az én tanúim pedig a következőt állítják (igaz, regényben):

„A nádas előtt napsütötten csillogott a kék váza, a tenger istene, mintha kitátott szájjal nyelte volna a nap sugarait. Farkas Péter, az otthon emléktől felzaklatva és megrendülten, némán nézte ezt a képet, bajtársa pedig kimeresztett szemmel, lépésről lépésre haladt a hatalmas kék váza felé. Mintha az a csodálatos tárgy őt is emlékeztette volna valamire. Lassan, dermedten közelített felé; Farkas Péter pedig meghökkenve hol a vázát, hol pedig a hipnotizált embert nézte. Amikor pedig az orosz odaért a váza elé, egy akaratlanul tűnő mozdulattal fölemelte a kezét, mintha nem is ő mozgatná, hanem valaki más, és egészen lassan, této-vázva és remegve közelítette a valaha látott legtisztább kékhez, majd végül rá is helyezte a ragyogó kerámiára.

Velőt rázó kiáltás hasított bele a csöndbe, másként visszhangzott az erdőben és másként szemben, a tó fölött. Farkas bajtársa rettenetes fájdalomtól eltorzult arccal, irtózatosat üvöltve ugrott hátra, eszeveszett dühében előrántotta a pisztolyát, és egészen közelről két golyót eresz-

tett a kék vázába, a vízi isten szájába. Farkas Péternek úgy tűnt, hogy összeolvadt a két üvöltés: bajtársáé és a tengeri istené. A kék kerámián két seb maradt.

Az éjszaka őrködő katonák tüzet raktak, beledobálták a parazsat a nagy kék vázába, nekidőltek és melegedtek. A tűz már régen kihunyt, nem füstölt, de a vázában izzó parázs reggelre felforrósította a kerámiát, amely kis híján letépte a bőrt a szerencsétlen tiszt tenyeréről és ujjairól.” (Boško Krstić: *Vízöntő*)

Egy élő tanú pedig, Bela Duranci művészettörténész a következőt élte meg a háború után:

„Palics szürke volt, mint egy holttest. Hideg és elhagyatott, mint akkor az élet is. Hirtelen durranás! Egy, kettő... Riadtan fordultam hátra, a kis-számú járókelő hallgatott, nem akart róla tudomást venni. Idősebbek és tapasztaltabbak voltak nálamnál. Én azonban láttam – a fiatal szovjet tiszt lőtte meg az istent. Épp visszatette kigombolt, öv nélküli köpenye zsebébe pisztolyát, és olyan járással, amilyen a viharos tengeren billegő hajó matrózáé, igyekezett a Nádas szálló irányába. Dermetségemben mozdulni sem tudtam. Később megnéztem: a katona az isten szájába lőtt! Látszanak a golyónyomok. Örökre látszani fognak.” (Boško Krstić: *Vízöntő*)

Te viszont folytatod a nyomozásod, és egyik döntő bizonyítékként, a következőt mondod:

„ám a komisszár a bérgyilkos nem számított a zoo agg oroszlánjára
... s a kék isten azóta pofájában a golyókkal csak még jobban ordít”

(Tolnai Ottó: *Érzékiség gyónásom*)

Az én forrásaim viszont valami mást állítanak:

A Miért üvölt a szörny a palicsi, kék vázán című iskolai dolgozatban Slavko Matković szabadkai költő, multimediális művész a következőt írta: „Üvölt, mert ki szeretne jönni a vázából.”

A végső ítélethez talán mégis meg kellene vizsgálni a megmaradt többi kék váza sorsát (még egy van Palicson, három Pécsen és hat Bécsben). Mintha az a két golyó a szörny szájából szétszállt volna mindenfelé, és

szétlőtt volna minden vázát, s a vázákkal együtt még nagyon sok mindent. Mindenek után, Ottó, magabiztosan jelentette a kutatásod eredményét: „Abban a vázában őrzik a világ minden azúrját. Mindig, amikor a vizek zavarossá váltak, az emberek Palicsra jöttek kék színért. És amikor elfogyott az azúr is, felbőszülten lőttek a vízi istenség szájába. A szörnyeteg tátott szájában lévő golyók nyomainak látványa olyan, mintha a fájdalomtól üvöltözne.

Ez az üvöltés, ez az én költészetem.”

*

Azt hittem, később jobban megértjük egymást, de mintha megint különböző utakon indultunk volna el. De ugyanarra a helyre érteztünk meg.

Anyám a háború után egy alkalommal, cserébe egy tábla szalonnéért, az internálásra váró németektől hazahozott egy üveggömböt, amelyben egy templom, kis házikók, fenyőfák, egy őzgida és három vidám kisgyermek látszott. Mintha egy külön világ lenne kicsiben, ám a csoda csak akkor kezdődött, amikor az üveggömböt megrázták. Olyankor elkezdett hullani a hó mindenre, lassan és sokáig, s ez ellenállhatatlanul valósá tette a varázslatot. Olykor megfedekeztem az összes többi játékról, és órákig ráztam a gömböt, hogy a hó állandóan essen, és irigyen néztem a megállás nélkül játszó gyerekeket. Irigyen, mert gyakran betegeskedtem a hasam miatt, sokat sírtam, és egyre inkább nőttem bennem a vágy, hogy beköltözzek abba az üveggömbbe, hogy többet semmim se fájjon, és végre nevetsek én is. Mindez addig tartott, amíg egy napon véletlenül le nem löktem a kék kredencről, és a gömb darabokra tört, kifolyt belőle a víz, s az üvegszilánkok között összegyűródött a papírház a papírfenyőkkel együtt, az őzgida is felfordult, mintha elpusztult volna, a lelökött fiúk pedig csak nevettek mindezen, sírás helyett.

Az üveggömböt is, mint annyi mindent, 1900-ban Bécsben találták ki. Valamilyen Erwin Perzy (illetve ahogy valamilyen, az unokáját most is így hívják), a műtőkbe való erősebb világítás után kutatva, a korabeli cipészek találmányát használta fel, a vízzel töltött gömböt, amely a

fényvisszaverődés által erősítette fel a lámpa fényét. A gömbökbe grízt adagolt, hogy a részecskék további fénytörésével minden felvillanjon. A fény végül nem lett túl erős, egyesek szerint viszont egy világraszóló ajándéktárgyat talált fel helyette. Sőt, amikor behelyezte a gömbbe a Mária-templom makettjét, az egész világ az üveggömbök felé irányította a figyelmét. Minden téren. Nemcsak a híres bécsi szuvenír vásárlása miatt, hanem annak nyomán új rendszerek, új államok, új hatalmak létrehozásával... Hogy elhiggyük, hogy a gömbön kívül nem létezik semmi, csak az a fontos, hogy esik-e a hó, vagy sem.

Ezt az illúziót számomra te oszlattad szét az Őszinte vallomásoddal: „Egyik nehéz berlini estémen történt. Minden fényárban úszott a Tiergarten felett, magasan az égen, mintha bezárult volna felettünk a nagyváros fénylő gömbje, amelyből mintha nem lett volna kiút. Minden zárt, meghatározott és behatárolt lett. Viszont hirtelen, a fényben fürdő mennyezet felett elvonuló vadkacsák gágogására és szárnycsattogására lettem figyelmes. És ekkor értettem meg: az én világom nem ebben a fénylő gömbben található, sőt, egyik gömbben sem, az én világom, és az én életem, valahol mindez felett van, a határtalan égen szabadon szálló, gágogó vadkacsákkal együtt.”

Ekkor változott meg az üveggömbből kialakult ifjúkori képem. Rájöttem ugyan, hogy észrevétlenül valóra vált a gyerekkori álmom, beléphettem az üveggömbbe, ebbe a világba, ahol élek. Ám nem ezért voltam boldog. Hiszen valaki más forgatta ezt a gömböt is, minden úgy volt kiszámítható és úgy ismétlődött, mint abban a szuvenírben, mindegy, hogy mi esett, eső-e vagy hó, mindegy, mi történt, az emberek mindig úgy nevettek vagy sírtak, ahogy ezt az óriási világgömböt forgatták.

Az élet viszont mindez felett található, a dél felé haladó vadkacsákkal együtt.

LENKES László fordítása

RUDAŠ JUTKA

A Monarchia első esernyőgyára

Drága Ottó!

Lapozom a *Nem könnyűt*, a már többször végigolvasott versek újra és újra, egyre mélyebben éreztetik velem a költészet gyönyörét, a szöveg örömét. Mindig rácsodálkozom arra, hogy műveidben azok a mélységek bukkannak elő, amelyek a dúsan fölszerelt és kimeríthetetlen „mögöttes” esszenciájából törnek fel, vagyis művészetedben az „egy érzés és gondolatvilág rejtetten ható delejessége” simogatja érzékeny és kifinomult lelkünket. Nem könnyű olvasni téged, de öröm, büszkeség, boldogság. Te úgy tolod előre a betűt, úgy építed a Homokvárat, úgy bővíted az ÚJ TOLNAI VILÁGLEKXIKONT, hogy szövegvilágodat az *é*nen keresztül az *ő*, vagy megfordítva, az *ő*n keresztül az *én* népesíti be,

„...mert gyerekkorom lázmérőjében

idriai higany volt

mindig felszaladt

fel mint nők selyemharisnyáján a szál

felénk idriai higanyon billeg

abszolút kiszámíthatatlanul a barázdabillegető...” (*Segítsd a kis koponyát a verőpárnán felmutatni*)

Ilyen és hasonló soraid egy heterogén, kulturálisan erősen kódolt makrokozmoszba repítenek el bennünket. Téged olvasva az emlék, a kulturális tapasztalat óriási épületébe lépek, s akarva-akaratlanul megszólal a nosztalgia hangja: nálunk is idriai higany volt a lázmérőben. Nem véletlen, hisz kulturálisan erősen kódolt és plurális szövegvilágodba beletartozik az ex-jugoszláv valóság. Tapasztalattered egy kultúra múltján és

élő jelenén megy végbe, mindez egy archivált emlék, ahol Ricoeurrel élve, az emlék „mindenkor-enyémvalóságát” analogikus átvitel révén az emlék, „mindenkor-miénkvalóságává” tágítja.

Poétikád nem zárkózik az immanencia szűk koncepciójába sem, hanem érzékennyé vált a szövegen túlira, s azt a művel együtt ragyogóan képes artikulálni. Olyan rafináltan játszol a szellem finom játékával, olyan szövegteret konstruálsz, amelyben a referenciális logika „csak kicsit” köti, de inkább dinamizálja, gazdagítja a fikció mozgását.

„És a lendvai esernyőgyárban mit kerestt?”

Először is meglátogattam lendvai barátnőmet.

Hogy hívják a maga lendvai barátnőjét?

Jutkának, mondtam.

Milyen Jutkának?

Rudaš Jutkának.

És aztán?

Aztán meglátogattam magát a gyárat. Az esernyőgyárat...” – olvasom kacagva a *Szeméremékszerek*ben. Olyan édes boldogság van rajtam. Olvasom egyszerre magam és a regényhóst! Hát nem csodálatos a művészet?! A személyiség – aki az elbeszélés belső tartalmának absztrakciója – regényes elbeszélése a maga sajátjaival elégséges a világ elbeszéléiséhez, hiszen a szerzői világod nem lép túl az individuális sajátosságokon, mégis egy kódolt makrokozmoszba visz el bennünket, olvasókat. A valóság kódjaival terhelt motívumaid, összefüggő asszociációs futamaid, vizuális percepcióid radikálisan kimozdítanak bennünket kényelmes olvasási stratégiánkból. A tények deformálásai az irodalmi misztifikáció világára utalnak. Danilo Kiš – mindkettőnk kedves írója, a Te volt művészbarátod – a misztifikáció szónak kettős értelmet tulajdonít, egyrészt ugyanis „az író felfedi alkotói fondorkodásait és trükkjeit, avagy újakkal csap be (minket és önmagát), másfelől a misztifikáció máris kísérelt a mű *visszafelé* való megírására, a jelentés keresése a művön kívül”. Poétikád mintegy kikényszeríti, hogy megértsük a konkrét világra való utalásokat, ezzel mintegy megragadjuk a – szövege révén megnyíló – világ (többlet)jelentéseit. Egyszerűen bravúros, ahogyan a cselekedetek láncolatai egy kultúra azonosítható mozzanataiként felismer(het)ő min-

tákba rendeződnek. Egy név, egy fragmentum vagy akár szó szemantikai autonómiája szintén feltételezi a világ előzetes (meg)értését. A Ki kicsoda? rejtély nemegyszer dobja szét, robbantja fel a szövegedet, melyben többször megkérdőjeleződik, miért is fontos – ahogyan a *Pompeji szerelmesekben* írod – „semmis dolgokkal motyogni mániákusan, avagy kitalált figurákat leírni észbontó aprólékossággal, mint: valós alakokat lógatni be így a semmibe”.

Nálad a megfigyelt és a megfigyelés interakciója kifelé funkcionál, mint irodalmi logika, és épp ez az interakció mutatja meg világosan, hogyan homályosodik el a határ a fikció és a reális között. Az alakok által az emlék/emlékezés, a megérezkített tárgyi világ, a kulturális tapasztalat, avagy magának a létnek az óriási épületébe lépünk.

Lendváról, az 1904-ben alapított Hungária Hazai Esernyőgyár Rt., a Monarchia első esernyőgyára városából írom Neked ezt a levelet. A fent említett *Szeméremékszerekben* van erre utalás. De hátha majd még részletesebben is bekerül a Tolnai-lexikonba ez az 1904-ben, a Wortmanból alakult esernyőgyár, amely akkoriban olyan sikeresnek bizonyult, hogy 1907-ben kibővítették, és egy impozáns új gyárépületet építettek fel az akkori város nyugati részén. És mi van ma a helyén?!

Hogy meglásd, ezért újra és ismét és mindig (Jutkával együtt) szeretettel várlak Lendvára. Nagyon boldog születésnapot kíván Neked a Te lendvai barátnőd (de nem az a *Szeméremékszerekből* való regényes alak):

(Rudaš) Jutka

ORCSIK ROLAND

A szétporladás a lehető legjobb

Kedves Ottó,

rég találkoztunk, még a karantén bevezetése előtti napokban, amikor családotól meglátogattunk titeket, és elhoztuk az utolsó kölyökkutyát, a fehér tappancsú Zoknit. Feleségem, Maca kiegészítette Linkával a nevéét, hogy kiemelje a nőies vonásait. A Zokniról ugyanis nem a végzet szukája jut az eszünkbe először. Summa summarum: az egészségügyi könyvében Zokni Linkaként szerepel. Legtöbbször azonban Zokninak, Zoknicának hívjuk a kis tacsbólányt, gyerekeink olykor még Hoppninak is becézik, utalván az izgága, mindenkire ugráló természetére. Néha eszembe jut, ha nem lenne neve, akkor vajon létezne-e? Az első névadó pedig természetesen Te voltál. Ezt olykor elmondom Zoknicának, neki is ismernie kell az őseit, a saját mítoszáét.

Valamelyik nap lekaptam a polcomról a *Világpor* című kötetedet, felolvastam a szőrös csajszinak pár versedet, hátha így eszébe juttatlak, persze hasztalan, a költészet mágiája csak az emberek között működik. Apropos, *Világpor*, a karantén időszakában fölfedeztem Szabados György műveit, beszereztem három lemezét, köztük az *Adytont* is bakeliten. Egyébként a szakavatott ismerőseim többször kiokítottak, hogy a bakelit téves szó, a vinil a helyes. Nekem valahogy a bakelit szó jobban fekszik, jobban esik kimondani. Valójában sem a bakelit, sem a vinil szó nem pontos, egyik anyag sem alkalmas hanglemez-gyártásra. Ki nevezte el mégis a fekete lemezkorongot bakelitnek, illetve vinilnek? Ismét ott tartunk, hogy a név létrehoz. Még egy pontatlan elnevezés is alkalmas arra, hogy földidézze a zenét a tudatunkban. Visszatérve Szabados darabjához, azt hiszem, a *Világpor* nem pusztán

a címadó köteted, hanem az egész költészeted egyik legtalálóbb metaforája. Az apró, finom, lopakodó zörejekből fölépülő romos szerkezet mintha a Te világod, világporod hiteles tükörképe, Szabados esetében pedig hangképe lenne. Kompozíció és improvizáció, ezek kulcsfogalmak Szabadosnál. Darabjában a szerkezet kötöttnek tűnik, Szabados minden mást a szabadságra, a nyitottságra, a zenészeire, vagyis az improvizációra bízott. Kompozíció és improvizáció, ezek a Te könyveidet összetartó erők is. A *Világpor* köteted Keszi Imrétől kölcsönzött mottója egy Bartókkal kapcsolatos legendát idéz fel, miszerint komponálni már sehogy sem lehet, de „azért az ember dolgozik”. A szabadság egyszerre feladat és örömforrás. *Nem könnyű.*

No, túlságosan elkanyarodtam a kiindulóponttól, Zoknitól. Amikor neki megmutattam Szabados *Világporát*, elsőre a füle botját sem mozdította. Ahogy a kopogó zajok fölerősödtek, Zokni csóválni kezdte a fejét, majd vakkantott párat. Nem kérdés, az avantgárd híve.

Ugyanakkor nem pusztán ilyen artistikus élményekben van része a kutyának. Amikor átcsempésztük a horgos–röszkei kishatáron, az autóban sokáig nyűszített, sehogy sem tudtuk lecsillapítani. Attól tartotunk, lebukunk az ellenőrzésen. Majd Macának hirtelen ötlete támadt, hogy betakarja a sáljával, és csoda történt. A feleségem anyai energiája megnyugtatta Zoknit, végül átaludta a simán lezajlott átcsempésztését. Szinte a tenyerünkön hordoztuk a házunkban, hatalmas derűtséget okozott a gyerekeknek a karanténnapok kezdetén. Ez azonban nem tartott sokáig, a második napon ugyanis Zokni eltűnt. Amikor elmentünk otthonról, rendszerint kiengedtük a kertbe Dezsővel együtt. Igen ám, csakhogy Zoknica fölfedezte a kapu melletti ereszcsonát, amelyen ő lazán átfért. Amikor azon a második napon hazaérkeztünk a gyerekekkel a suliból, oviból, hiába hívogattuk, a kutyus nem futott elénk. Nagy volt ám a sírás-rívás, ráadásul beesteledett, és hiába kerestük az alsóvárosi utcákon, hiába szólongattuk, a sötét aljaerdőből nem érkezett válasz, nem hallottuk a vakkantását a kertés házak udvarában. Kétségbeestünk, attól is szorongtunk, hogyan mondjuk el Nektek, hogy két nap után elvesztettük a kutyust? Kínunkban bekopogtunk a szomszédokhoz, hátha látták valahol Zoknit. Hiába, senki. Már lemondtunk róla, különösen kis-

lányomat, Julcsikát viselte meg az egész. Egyszer csak este tíz körül valaki csöngetett. A szomszéd volt, az egyik ismerőse közzétette Zokni fényképét a *Szegedi kutyások* Facebook-csoportban, azzal a szöveggel, hogy talált a környéken egy kölyök tacsokót. Átugortam a szomszédhoz, írtam vele az ismerősének, aki hozzánk közel, a Paprika utcában lakik. Közben harmincvalahányan jelentkeztek, hogy szívesen elvinnék a kutyát. Szerencsére a szomszéd pozitívan válaszolt az üzenetünkre, és még aznap este Zokni visszakerült hozzánk! Egy félbetört téglát tettem az ereszcsonna útjába, igaz, nemcsak Zoknica, hanem esőzékora a víz is küzd vele. A tacsokólány az első hónapban velünk aludt az ágyban. Próbáltuk rászoktatni arra, hogy Dezsővel aludjon, ám miután az idősebbik tacsokó a saját területén a szociális távolságtartás híve, nem jött össze a tervünk. Egy reggel arra ébredtem, hogy egy öklömnyi nagyságú piros folt ékíti a jobb lábszáramat. Azt hittem, valami rovar csípett meg, volt már ilyen. Egy hétig kentem csípés elleni kenőccsel, Fenistillel, mire elmúlt. Nem viszketett, nem fáj, csak égett egy kicsit. Miután elmúlt a folt, egy hétig nem volt semmi, hanem a harmadik héten visszatért, ám karimásan, nagyobb holddudvarral. Újra kenegtettem Fenistillel, a folt azonban makacsul kitartott. Egy ismerősöm rám hozta a frászt, hátha kullancscsípés. A járvány miatt nem tudtam beugrani csak úgy a háziorvoshoz, hanem fel kellett hívnom, lefotóznom a tünetet, amit az e-mail-címére továbbküldtem. A háziorvos Lyme-kórra gyanakodott, és sürgősen a fertőző osztályra küldött, ahol hasonló diagnózist állapítottak meg, és fölírtak egy egyhónapos antibiotikum-kúrát. Az antibiotikumra a széles foltmező két nap múlva elmúlt, és leszámítva a gyógyszer okozta fosást, rendben vagyok, semmim sem fáj, nincsenek idegi panaszaim, bénulási tüneteim stb. Hogy jön mindez Zoknihoz? Azokban a napokban sokat sétáltattuk az alsóvárosi kiserdőben, és rendszerint egy-két kullancsot találtunk benne utána. Alvás közben a rejtőző kullanca valahogy átmászhatott róla a lábszáramra.

Ez az eset arra volt jó, hogy pontot tegyünk a közös alvás végére. Zoknica azóta a nappaliban alszik. Az első hetekben persze ez sem ment könnyen, mert a kutyalány éjjel a nappali ajtaját zörgetve háromszor ébresztett minket pisilés, kakilás céljából. Macával olyan érzésünk volt, mintha

újra gyerekünk született volna, napközben kissé álmatlanul kóvályogtunk a többszöri fölébredéstől. Hanem megtaláltuk ennek is a megoldását! Méghozzá Dezső személyében: bevittük a kosarát a nappaliba, így Zoknica nem ébreszt föl senkit, ha kakilnia kell, akkor odapottyant a laminált padlóra egyet-kettőt, majd visszapattan kedvenc alvóhelyére, a vendégek számára fenntartott ülőkére. Vagyis most már mindenki jól alszik.

Mellesleg Dezső egyáltalán nem fogadta kitörő örömmel a jövevényt. Amikor az első napon megpróbáltuk közelíteni őket egymáshoz, Dezső-ke harapással üdvözölte Zoknit. Fokozatosan azonban sikerült ezt is megoldani. Miután nálunk átjáromház van, az első hétben folyamatosan csuktuk a gyerekszoba ajtaját, nehogy véletlenül balhé legyen a kutyák között. A következő héten kint a szabadban már együtt kutyagoltak. A harmadik héten sikerült a házban is elfogadtatni Dezsővel, hogy immár ketten vannak. Az öreg persze továbbra is igazi lópokrócként viselkedik, igaz, Zokni sem finomkodik túl a dolgot, elég hevesen ostromolja Dezsőt, csüng rajta, harapdálja az orrát, fülét, nyakát, amit ér, jobb esetben nyalja-falja. Dezső ilyenkor hörög, ám nem marja meg a kis bolondot. Amikor már nekünk is sok Zoknica vehemens udvarlása, leállítjuk. Egyébként többször mondtam Dezsőnek, higgye el, irigylésre méltó szituációban van. Egy fiatal csajszi rajong érte, én az ő helyében nem puffognék annyit (főleg, hogy ki lett herélve a szomszéd szukájával történt botrányos viselkedése után...). Majd megtapasztalja, amikor Zokniból igazi femme fatale lesz, dögös Linka, hogy mekkora szerencséje van. Rendben, nemi életet már nem élhet, ám gondoljon bele, hogy Zokni még így is csodálja!

Lejárt a Szabados-lemez, újra fölteszem az első oldalt; az *Adyton* című remekmű egyszerre utal Ady lírájára, illetve Hamvas *Patmosz* című művére. Hamvas egyébként vitatta Ady költészetében a züllés élvezetét, nihilizmusát. Szabadosnál Ady az új, a progresszív hírnökeként fontos, az „Adyton” pedig görög szó, és azt jelenti, hogy: „legrejtettebb szentély”. Kompozíció és improvizáció, nyitottnak lenni a jelen pillanat szakralitására. A *Világszörny* fölütése jut eszembe:

„hogyan fújjam meg szarvad
hogyan fújjam meg egyszerre mind a kettőt
anélkül hogy nekiesnék fűrészelni
szarukürtöt”

Egyébként nekem azt írtad a dedikációban, hogy:

„Orlandónak, hogy
ne hulljon porrá soha,
mint ahogyan hullok
én”

Mostanában kezdem kapiskálni, hogy a szétporlás a lehető legjobb, ami egy életművel történhet. Ezáltal számtalan más alakban él tovább, hatása továbbgyűrűzik. Így épül föl a morzsából a monumentum. No, nem fényezlek tovább, elkanyarodtunk a kiindulóponttól, hallom Dezső és Zokni türelmetlen csaholását a konyhában, itt az idő vacsorázni!

Üdv Jutkának, Leának, Szabolcsnak, Pirinek, valamint az unokáknak is!

Barátsággal:

Roland

P.S.: Elfelejtettem a leglényegesebbet: boldog 80. születésnapot!

LADIK KATALIN

Közös tengerünk

Kedves Ottó!

Régi barátságunkat a különös bátortalanság és szemérmesség jellemezte, mégis nagyon közel éreztük magunkat egymáshoz. Ezt az érzést egyikünk sem tudta megfogalmazni. Valójában nagyon keveset beszéltünk, de olyankor bátorítottál, hogy írjak. Nem mondtad, mit írjak, csak írásra buzdítottál. Az a néhány szó nagyon sokat jelentett nekem. Több emléket is felidézhetnék, de csak egyet említek.

A *Bayer aspirin* monodrámával, amelyet nekem írtál, jó ideig szimbiózisban éltem, és idővel olyan mitikus személyiség kialakulását tapasztaltam, aki a szimbiózis mindkét tagjának erejét és hatását növelte. De az idő múltával rájöttem, vannak olyan szimbiózisok, amelyekben az egyik tag élősködik a másikon. A szerep, melyet játszottam, kezdett elhatalmasodni rajtam, híres lett általam. Éreztem, a szimbiózisban létrejött test csupán egy életképtelen kimératest, mely egymás ellen fordítja önnön részeit. A szerep ellenem fordult, ezért meg akartam szabadulni tőle. Az Újvidéki Színházból a tengerre vágyódtam, a világot jelentő deszkákról a hús hullámokba. És ekkor az Adriai-tenger Hvar szigetére menekültem, hogy miként a purgatóriumban, megtisztuljak, és utána újra összerakjam magamat.

Van még egy közös történetünk: az Adriai-tenger. A Te tengered és az én tengerem, ugyanis soha nem voltunk együtt az Adrián. Mindketten sokat írtunk róla a magunk módján.

De van egy közös tengerünk, amelynek fenekén születtünk és élünk: a Pan-non-tenger. Ez a tenger is kiapadhatatlan forrása és ihletője írásainknak. Kívánom, mindkét tenger hullámai még sokáig simogassák testedet, lelkedet!

Kati

VÁRADY TIBOR

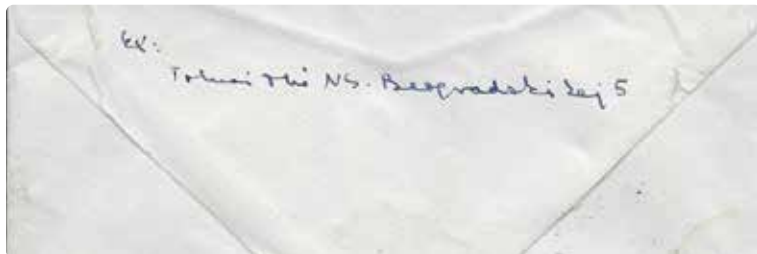
Ismételt (?) válasz egy 1965-ben kapott levélre

Kedves Töfe!

Köszönöm a leveled, melyet 1965-ben küldtél Aleksinacra. Nagyon valószínű, hogy válaszoltam, de nem vagyok benne biztos. Nyilván te sem emlékszel már. És ha válaszoltam, akkor sem biztos, hogy kitértem mindenre, amit felvetettél. Úgyhogy mindenesetre most (ismét?) válaszolok. Egyébként megmaradt a boríték is. Látszik rajta, hogy éppen katonai szolgálatomat töltöttem, mert a V. P., azaz vojna pošta címre küldted a levelet. Ez áll a borítékon:

Azt is látom, honnan küldted.

Szóval a borítékon világos minden, csak a dátummal kapcsolatban vannak kételyeim. Annak idején a leveled egy reális világhoz tartozott, de most már egyre inkább a posztrealizmusban mozgunk. Az év nem vitás. Igaz, 6519 áll ott 1965 helyett, de ezt a sorrendet más leveleken is megszoktam (ha nem is értettem). Szóval 1965. De melyik hónap? Előbb úgy tűnt, hogy XI. (tehát november) áll a pecséten a 65 előtt. Ebben hinni is kezdtem. De gyanút ébresztenek a levél kezdősorai, melyekben elpanaszolod, hogy támolyogsz a kánikulában. Megingott a november-látás. Sokadszor nézve, azt kezdem sejteni, hogy a bélyegen elbotlott a pecsét, a dátum most furcsán hasal, tulajdonképpen nem XI, hanem II áll ott, és előtte valószínűleg V, melynek a bal alsó csücske sejthető. Tehát a VII. hónap, azaz július. Ezt erősíti, hogy a frissen megjelent, június-júliusi *Symposion*-számról is írsz. És ahogy tovább nézegetem a pecsétet, egyre inkább római hetest látok. Úgyhogy döntöttem. Egy júliusi levélre válaszolok.

Egyébként egy ideje (1966 tavasza óta) nem vagyok már Aleksinacon. Előbb a strand környékére, majd a te lakcímed közelébe költöztem. Szintén a rakpartra (Beogradski kej), csak te a péterváradi hídtól balra (ha a Duna felé nézünk) a harmadik házban, én pedig az első épületben a hídtól jobbra. Utána mind a ketten költöztünk még ide-oda.

A leveledben írod, hogy megjelent a *Sympo* legújabb száma, el is küldted, reméled, megkaptam. Akkor tudtam, most én is úgy vagyok vele, ahogy te, amikor a levelet írtad: remélem. Közlöd azt is, hogy a jövő héten (az 1965. július 20-ával induló héten) nyomdába kerül a nyolcadik szám is.

Ez jó hír volt, sőt, úgy érzem, továbbra is jó hír, és most már az is marad. Aztán írod, hogy megkaptad a *Gledišta*-ismertetőmet, és várod, hogy még ezen a héten (azon a héten, melybe 1965. július 20-a is tartozott) elküldjem Aleksinacról a *Praxis*-ismertetőt is. Ez meg is történt. Utánanézttem, a *Praxis*-ismertető is bekerült a nyolcadik számba. Megnéztem a hatodik–hetedik számot is, ebben látom, hogy a kánikulát több szemszögből tudod értékelni. Egy könyvismertetőt is publikáltál. Vera Blagojević versesköte-téről írsz, és kiemeled a címet: *Meleg van meghalni (Toplo je za umiranje)*. Aztán azt írod: „Ami a korčulai iskolát illeti, minden rendben van, ren-dben lesz. Beszéltem Kálmánnal. Mi megírjuk a levelet (sőt te is megfogal-mazhatod) és majd a *Polja* is ráüti a pecsétjét. Tehát küldjük, amikor majd jelzed.” Ha meglenne a levél, melyet akkor a *Symposion* a Korčulanska letnja školának írt, akkor talán meg tudnám mondani, hogy a végén te fogalmaztad meg, vagy Kálmán, esetleg én. Egy idő után az a valóság, ami véletlen megmaradt valamelyik fiókban. Valamilyen támpont még az emlékezet, de Kálmán távozott, nekünk pedig (legalábbis részben) az emlékezetünk távozott – és nem csak a logikához igazodik, hogy mi ma-radt meg. Úgy rémlik, hogy Nebojša Popovnak címeztük a levelet, mert ő volt az egyik szervező. De ő sincs már köztünk. Arra emlékszem, hogy ott voltam néhányszor a nyári iskolán (bár nem biztos, hogy az Aleksinac utáni első nyáron is elmentem). Mindenesetre sikerrel mutatkoztam be. Megtanítottam úszni Nebojša Popov Nina nevű kislányát. Ezért elismerésben részesített Popov, Milan Kangrga, Žarko Puhovski és Gajo Petrović. Jürgen Habermas is ott volt, de ő nem hozta szóba ezt a sikeremet. Azóta nincsen már sem *Praxis*, sem *Gledišta*, sem Korčulanska letnja škola. És ha már válaszolok, rátérek egy-két olyan kérdésre is, melyeket nem vettedél fel az 1965-ben írt leveledben, de rég felvetődtek köztünk. Az egyik kérdést Aleksinac után, 1968-ban tudattad a *Valóban mi lesz velünk* című könyvben, melyet Domival írtatok. (Utólag nézve a dolgokat, ta-lán úgy fogalmazhattátok volna meg a címet, hogy *Valóban mi minden lesz velünk*.) Mindenesetre a *BALATON* című versedben azt is tudakolod, hogy „mi lesz velünk ha egyszer már nem fogjuk tudni a legújabb tán-cokat”. Őszintén szólva, nem tudom. Konkrétumokat keresek, melyek a válasz felé vezethetnek, igyekszem a tényekből kiindulni. Nem emlék-

szem, hogy láttalak volna táncolni a Balaton-parton. Emlékszem viszont, hogy egyszer igen lelkesen táncoltál Újvidéken, a szigeten, valamelyik új ritmust követve. Hogy tudod az új táncot, azt az is jelezte, ahogyan a magasba emelt jobb karodat pörgetted. Mások is figyeltek. „Ez is vers, baszd meg” – mondta mellettem Móri.

Szóval itt van a kérdés, hogyan maradhatunk korszakra-készek, mialatt változnak a táncok. Amint mondtam, nem tudom – de felöltik bennem két lehetséges megoldás. Az egyik tőlünk függetlenül alakulhat, és pedig úgy, hogy lezárulnak a korszakok, sőt, a korszakváltások is. Vége. Nem vagyok benne biztos – te talán jobban tudod –, de azt hiszem, hogy már nincsenek igrankák. Ha így van, akkor új táncok sem alakulnak – bezárultak a dolgok. És nem is kell már kiút. Ha mégis maradnak táncok/igrankák, akkor Móri útmutatása vezethet megoldásig. Ő azt vette észre, hogy amit csinálsz, és ami körülötted látható, az tulajdonképpen vers (esetleg próza). Ez vonatkozik a táncra is. Ha a Tolnai ropja, akkor ez is vers, baszd meg. Egy új tánc is az. Tulajdonképpen mi is, ha a közelben vagyunk. Így versből verset nézve, az új táncoknál sem vagyunk hátrányban, és nem leszünk a többi táncosnál tájékozatlanabb bunkók.

Szintén a *BALATON* című versedben eljutottál addig a következtetésig is, hogy „nyaralni mégiscsak a legjobb itthon – ő igen”. Ezt annak idején vitatni készültem, érveim is voltak, de elkéstem. Jött a koronavírus, és az események hullámai elsodorták az argumentumaimat. Most már nem is látom őket, valamilyen árterületen lehetnek. Szóval most (legalábbis egy időre) teljesen igazat adok neked. Otthon a legjobb nyaralni.

Volt egy javaslatod is, melyre eddig nem válaszoltam, úgyhogy ezt ezúttal pótolom. Szintén a *Valóban mi lesz velünk* kötetben, a *GUEVARA* című versedben megmagyaráztad, hogy összetett világban élünk. Az történik ugyanis, hogy Camilo Sientiegos, „mint láncon a medvét Bakunyint vezető / coca-colás üveg körül ropják a táncot / csa-csa-csa / Byron biceg a ritmusra”. Tehát szövevényes a helyzet. De a vers utolsó sorában arra is rávilágítasz, hogy mi itt a teendő, és van egy javaslatod: „VEGYETEK REMINGTON BOROTVAKÉSZLETET”.

Mivel mindig komolyan vettem a költészetet, ezt tettem. Remingtonnal borotválkoztam. Csak hogy tudjad.

Itt az ideje annak is, hogy elmondjam, hogy annak idején (pontosabban: régen) örültem egy tanácsodnak, de nem követtem. Volt egy ötletem, hogyan tudnám ötvözni az irodalmat és a jogelméletet, és felötölt, hogy át kellene ültetnem a költészetbe a jogi szakirodalom kellékeit. Elsősorban a lábjegyzeteket. Írtam is két vessort, lábjegyzettel. Így hangzott:

Szalad a nyúl a szántáson
Mozart¹ baszik a padláson

Ezt azért is éppen veled akartam megbeszélni, mert láttam, hogy sokat tudsz Mozartról. A zene és a legenda mellett Wolfgangot is ismered. A *Homorú versekben* (az első *Symposion*-könyvben – és már 1963-ban) azt is feltárod, hogy „Mozart zsebe mindig tömve volt csokoládészín vadgesztenyével szöggel régi pénzzel gombbal üveggolyóval tarka zsinneggel”. Ezt rajtad kívül nem sokan tudhatták. Az is lehet, hogy senki más nem tudta.

Költőként és Mozart-szakértőként azt tanácsoltad, hogy folytassam a lábjegyzetes rímeket, mert érdemes. Ez bátorított, de aztán mégsem folytattam őket. A rímektől jó időre elsodort a jogász szakma. Ott is próbáltam egy kicsit keverni a dolgokat, mert azt láttam, hogy gyakran nem a feltárt valóság nyomán lettek alakítva a jogi cikkekbe font elméletek. Ezek inkább előre hímzett hálóingek és hálósapkák, melyek egymás mellé téve fekszenek, várják, hogy a valóság felhúzza őket és elszenderüljön bennük. Úgy hittem, hogy ha egy kicsit irodalmasítom a cikkíró technikát, talán másképp is lehetne fonni-hímezni, itt-ott meztelenségnek is hagyva esélyt. Hogy ez sikerült-e, azt másnak kell eldöntenie. Aztán hosszabb szünet után, néhány éve, régi ügyvédi aktákkal a hónom alatt, a jog hátsó bejáratán próbáltam ismét visszalopakodni az irodalomhoz (most a dokumentumprózához). De lábjegyzetes vessorokat nem írtam. Úgyhogy most, a régi leveledre válaszolva, erre a feladatra is visszatérek, kezdetként csak néhány gyorsan összeeskábált sorral.

Bélus éppen a
múltját cserélte
mikor a jövő,²
hát tetten érte

Majd még próbálkozom.

Visszatérve az Aleksinacra küldött leveledre, reagálni szeretnék a záró-soraidra is, melyekben ezt közlöd: „Különben éledegek, ahogy öreg romantikushoz illik.” Amikor ezt írtad, huszonöt éves voltál. Mikor nemrég (2020 márciusában) kéziratokat küldtünk egymásnak, és elolvastam egy készülő könyved fejezetét, felötlött, hogy most, nyolcvanéves korodban ugyanolyan öreg romantikus vagy, mint 1965-ben.

Folytasd, Töfe.

Közben szép éledeglést kívánok,

Tibor

JEGYZETEK

¹ Mozart, Wolfgang Amadeus osztrák zeneszerző született 1756-ban. Alkotásai között külön említést érdemel az *Eine kleine Nachtmusik (Allegro)* és a *Don Giovanni*.

² Latinul *tempus futurum*, szerbül *budućnost* – vagyis az, ami nagyjából elmúlt, de tán még maradt belőle valami.

FEKETE I. ALFONZ

Színház a távolból

Ahogy lefelé lépdelt a domboldalon, meglátta az égi barázdát. Azt a keskeny vajat, amin átsütött a Nap. A vékony hártya két felhő határán világlott, halványabban, mint madártejben a vanília. Megállt, levette átalvetőjét, és megtörölte a homlokát. Ügyetlenül előrébb botorkált, mintha szervi baja lenne, és kereste a biztosat a talpa alól kipergő homokon. Már indult is tovább magától, csak egy pillanatra szakította meg útját, hogy felnézzen. Jó lett volna megállni a folyónál, jutott eszébe, inni és mosakodni. Vagy éppen köszönni a vizeskedő férfiaknak, hogy aztán a délutáni szélvihar még az emlékét is kifújja belőlük. Egyikük benn várakozott. Magas volt, ízekre tagolt testének részeit szépen csillogó, megszilárdult mézréteg fedte. Többen a parton tipródtak, végre egyikük rászánta magát és besétált. A nyírott fejű óvatos léptekkel, lábával nagyokat cuppantgatva haladt. Ruhája alját felemelve belegázolt a medencébe, derekáig felcsapott a víz. Felkacagott, ahogy a hullámok limányt formáltak köré, mégis lesték mozdulatait. Tarjagos csúcsok szurkálták tenyerét, de nem engedték alámerülni. Az álldogáló biztatta, lépjen közelebb. Visszaemlékezésében eddig tudta felidézni a vizeskedők csoportját. A jelenet hétköznapisága meglepte, amely azóta elnyerte jelentőségét. Napokkal korábbról ötlöttek eszébe a kinti események, amikor sötét sátorok mélyén férfiak vettek el eladásra nem kínált portékákat. Az összeszólalkozások, alkudozások és könyörgések hosszabb árnyékot vetettek, mint a legmagasabb torony. A tűző világosságba örlődött emlékek egy részét a tengerbe fújta a déli szél, az összesöpört maradékkal búcsúsok sáfarkodtak a városkapukon kívül. Aznap este, amikor a városba érkezett,

sikerült meglesnie, ahogy fehérbe bugyolált fickók csoportja a megvásárolt szütyőnyi porral a beléndek színű városfalhoz sétál. A középben álló előrenyújtotta a markát, a megjelentek egyesével beleköpdöstek, beleürítették az erszény tartalmát. Miután végeztek, a férfi végigkente a felületen, és sirámot intézett a falhoz. Elnyújtott füttykoncert hallatszott, kisvártatva férfiak érkeztek égszínké ébrudakkal. Talán szerencsésebb lett volna egy másik évszakban felbukkannia. A nyár amúgy is kiemeli az ember belsejét és helyére nyughatatlan fényfoltokat tölt.

Odabent már kevés nővel találkozott. Amikor a várkutató akarta megtalálni, az általa megállítottak felismerték benne az idegent, és egy forráshoz küldték. Lépései hangosan koppantak a kockaköveken. Fejedős férfiak kockáztak, pallérok kardoskodtak saját igazuk mellett porló épületek előtt. Nem engedték be a bazárba, így egy firkákkal és ürülékkel borított síkátoron kellett végigbaktatnia, ahol fonott ketrecekben általa korábban nem ismert élőlényeket tartottak. A körülöttük állók mozdulatai hasonlóknak tűntek számára, mint a medinai kisállatpiac résztvevőié.

Nők és asszonyok hajlongtak a fal mögül előcsordogáló ér előtt. Sebesen merték a vizet korsóikba, ahogy odaért közéjük, elfogyott a merszük a folytatáshoz. Nem szólították meg, elfordultak tőle. Kortyainak tükrében látványuk zavarossá vált, az összegyűlt jelenségeket lenyelte. Egyedül maradt a vízelőhelynél egy létra tövében. Felnézve megállapította, hogy a város következő szintjére vitt. Felmászott rajta, és felhúzta maga után. Estig bolyongott az utcákon. A fűszerek illatvihara több alkalommal le sodorta a lábáról, ilyenkor megállt és hosszan elidőzött egy-egy stand mellett, gusztálva a különböző színű porokat. A kufárok többnyire jókedvűen közelítettek hozzá, de amint rájöttek, hogy nem értenek szót vele, már csak egy kis skatulyányi próbaadagot nyújtottak át neki. Végül meghajoltak és otthagyták. Már besötétedett, amikor rendfenntartói füttyszavak kezdték betölteni a szűk utcákat, mindenki szedte a szőnyegét és nyugovóra tért. Ő csak behúzódott egy kapualjba és várt, amíg a teljes feketeség rá nem borult Jeruzsálemre. Egyedül, a Holdat használva tolvajlámpásként elindult keleti irányban a belső várfal mentén.

Egy ablak alá érkezett, hallgatózott és megállapította, jó helyen járt. Már csak ezt kell elintéznie, és a végére ér a rábizott feladatok hosszú listájá-

nak. A falnak támasztotta a lopott létrát, valószínűleg egy kőművesé lehetett, masszív volt, és bírta a terhelést. Körülnézett, majd elindult felfelé. Odabent két alak ült egymással szemben, közöttük egy fatábla. A felé háttal ülőn fekete papi fejfedő, a másik arca szokatlanul hosszúnak tűnt. Az ében bőr apró szőrtüszőket rejtett az orr körül. Hátralomban gombszemei világítottak, ahogy a Hold besütött egy másik ablakon. Szerencséje volt, mert így rejtve maradhatott és figyelemmel kísérhette, ahogy elkészül a festő. Felkelt ültéből, igazított a kezén, öt ujjából kettőt becsukott, a maradék hármat átrendezte. A keletkezéstörténetet kell továbbadnia, szóról szóra, ahogy történt, ahogyan a tanításban áll. Hajnalra elkészültek. Megvárta, míg távoztak és lemászott, majd elemelte a kész művet. Az alkotója megsemmisül így is, úgy is, ahogy erre a Próféta rámutatott, egyedül az alannal kell beszélnie. Az viszont nehezebbnek bizonyult, mint sejtette.

Napokig koslatott a nyomában, megfigyelte napi teendőit. Aztán egy csütörtöki lusta délutánon beszélt vele. Előadta az élettörténetét, miért számított hétpróbás gonosztevőnek azon a vidéken, ahol végül is befogták, mint haramiát. Nevét is elfelejtették, az otthoniak, így fejezte ki magát, biztos emlékeznek rá. De már nem akart visszatérni, kikeresztelkedett. Kristófként új emberré vált. Arcát megszokták a helyiek, annyian megfordulnak itt, már fel sem tűnik senkinek. Tanítanak is róla, igaz, sok elfedéssel. Miután elbúcsúzott tőle, a létrát visszahelyezte az ablak alá, ahol lefelé esett. A fatáblás festményt magával kell vinnie. A faalkotmányért úgyis visszatér még, most irány Mekka.

Tíz óra múlhatott ma reggel, amikor csengettek. Nem igazán értettem, ki tenyerelhetett rá a gombra, elvégre legutóbb egy detektív tette rá a mancsát, és annak is az lett a vége, hogy miután leemelte, már nem működött rendeltetészerűen. Éppen a hangyászokat engedtem ki a karámból. Mert azóta, hogy évekkal ezelőtt a Homokvárba költöztünk a feleségemmel, kénytelenek vagyunk megosztani lakásunkat különböző ízeltlábúakkal, így jutányosan lízingre elkaptuk Dalít és Ernstet a palicsi

állatkerttől. Hangyák, természetek, cserebogarak, ganajtúrók és alkalmasint lótetvek kérnek helyet mellettem a konyhaasztalnál, amint reggelimet fogyasztom. Emiatt sétáltatom meg a tanyánkon és a házban a jószágokat. Rendes a sokác ismerősömtől, hogy két egész hétre itt hagyja nálunk a kölcsönzött hangyászokat. A park újabban egzotikus állatokat ad bérbe, ilyen-olyan célokra, legutóbb a Magyar László téren egy meghökkentő kinézetű figurába botlottam. Elnézegettem egy ideig, miben mesterkedik. Odakacsázott bérelt elefántjához, lemérte ormányát, majd ellépve egyet a hatalmas állattól, krétával orrméreteinyi távolságra reckát húzott a betonra, azután visszaszaladt, széttárta karjait, ezzel ismételtlen maga előtt tartva a szaglószervi hosszt, mért. Mindenesetre roppantul zavart, hogy a napirendemet felborítja holmi reggeli csengőszó.

Kinyitom a kaput. Egy fiatal nő áll velem szemben, sötét haja koszorúként trónol a feje búbján. Citromsárga, bő blúzt hord és sötétbarna nadrágot, a saruja kicsit poros. A közeli fenyvesben nincs ilyen világos színű homok, autó sem parkol a közelben, különben is hallottam volna, amikor megáll. Az égből alá nem ereszkedhetett, esernyő nincs nála, se kötélhágcsó, ellenben egy masszívnak tűnő falétra fekszik előtte. Kisvártatva megfordul, megkérdezi, itt lakik-e XY? Felelem, itt nem él ilyen nevű, engem Andrásnak hívnak, ahogyan az apámat is. Rossz helyen jár? Folytatja. Nem tudom, válaszolom, attól függ, kit keres. Hiszen elmondta már. Így ő. Milyen címet adtak magának? Arról neki nincs tudomása, csak arról, hogy ma délelőtt, pontban tíz órakor a JNA 28-ban kell lennie. Hol? Hát itt. De melyik helységben? Replikázom. Ja, Palicson. Mert Szabadkarszágban van egy ilyen utca, és tudomásom szerint ház is. Sarokház, toldom meg. Az őt teljesen hidegen hagyja. Kerüljön akkor bentebb, mert gyanús nekem, hogy engem keres, noha nem értem, mi végre. Ha nem veszi zokon, megkérdezem, hogy hívják? Nusseibeh.

A nő vállára emeli a létrát, amely első, közelebbi pillantásra borzasztóan száraznak tűnik, majd beoldalaz vele a kapun. Dalí és Ernst oda sem bojszintanak, váratlan vendégem zavartalanul sétál el mellettük. A többi állat sem áll meg kora délelőtti tevékenységében, a kutyák az ég vándoraira acsarkodnak a diófa alatt, Luca, a macskánk pedig a konyhaküszöbön élvezve a napsütést. Megkínálhatom valamivel? Egy teát, esetleg li-

monádét? A cserepeimet szemléli, amikor a kérdéseimet felteszem neki. Óvatosan megbillenti az egyik kafehéz színű tetőfedőt. Vigyázzon, mert elporlik, ha olyasvalaki nyúl hozzá, akinek még nem volt dolga a bürokráciával. Biccent, tudomásul veszi jótanácsomat. Hoztam magának egy képet, mert tudom, hogy érdeklik. Zsáner-, táj-, portré, csendélet? Szentkép vagy ikon? Kérdezem, talán túl mohón. Rejtélyesen nyugtázza, hogy ráharaptam a csalira. Leülünk?

A létrát leteszi a szendergő Luca mellé, és fellép a tornácra. Én nagy sebbel-lobbal igyekszem utána, helyet foglal. Cigaretta? Nem, köszönöm. Elfordul, és átalvetőjéből, amely dudorodik a különböző tárgyaktól, egy leplekbe rejtett harmincszor húszas táblát tesz ki az asztalra. Leemeli a ruhát, és egy általam eddig csak fóliásokban látott lény lenyomata tárul elém.

Először a háttérrel veszem szemügyre. A látvány szeplőtelenül aranyba borított volt. Kacska mozdulatokkal vihették fel magát a festéket, követhetőek az ecsetvonások. Imitt-amott még a lószőrnek a nyomát is ki tudom venni, amely egy-egy összesűrűsödött cseppel volt hivatott elhessegetni a felületről. Talán a letakarására szánt ruha miatt koszolódhatott egy kicsit, lévén ó beütésűnek tetszett számomra. Ha nem lenne jelen vendégem, magamhoz emelném és megszagolnám. Már csak az illata végett, mert úgy gondolom, az ilyen öregséggel bíró ikonoknak van egy bizonyos szaga. Ezt a meglátást egy dalmát antikváriustól sajátítottam el, amikor a tárgyait nézegettem a boltjában. Bizalmat ébreszthettem benne, mert magához intett, azt javasolta, zárás után találkozunk a sarki kávézóban, szeretne nekem mesélni valamit. Tulajdonképpen ekkor lettem valójában megismertette az ikonfestészet különlegességeivel. Már ami a külső vizsgálatát illeti ezeknek a szent tárgyknak.

Se latin, se cirill betűt nem tudtam kiböngészni az arany háttérben. Az ábrázoltról akarok megfogalmazni állításokat, de ez a készítés nem realizálódik, csomót köt gondolataimra és nyelvemre a meghatározhatatlanság. A két hangyász felsomfordált mellénk a tornácra, ahogy kuttyánk, Hadúr is letelepedett a lábamhoz. Erőlködöm, irányítom a tekintetemet, alakzatokat is kisilabizálok, akárha szemmel tapogatnék, de megformálni képtelennek bizonyulok mindazt, ami előttem fekszik.

Ilyesmit tapasztalhatott a selyemtekintetű polip, amint megpillantotta az óceán partján toporzékoló férfit. Néz, de önmaga kifejezésére képtelen, nyelv alatt nem görbülő jelenség. Ez fut át bennem, amikor Ernst karmait megérezem a combomon, majd kisvártatva a feje is előbukkan az asztal alól. Elődugja a hosszúkás, cérnametélt szélességű húsdarabot a szájából, az az ikon felett táncol, kutatja a kapaszkodókat, kiszippantja az összeragadt jelentéseket. Körvonalak csapkodnak, próbálják lezárni a jelentések szökésvonalait, hullámzanak, mint a gráfok. Tengeribeteg leszek, ha tovább követem Ernst nyelvének háborgását, habzását. Partnerem mindezt a legőszintébb érdeklődéssel figyeli. A hangyász hátsó lábaira ágaskodik az ölemben. Ki-kilöveli a nem evilági üveghutában fűjt fejből a hosszú, jelentésekkel teletűzdelt húspóznáját. Felém fordul, közelebb cammog, karmai szerpentineket vájnak a combomba. A fészkelődés eredményeként a fülemhez hajol, behatol a fülemben. Az értelem letapad, megkapaszkodik, és fülzsír keletkezik. Először csak szivárog, majd elkezd hömpölyögni lefelé. Immár elgondolhatom, és egyúttal valós állításokkal rendelkezem.

A képen, teljes meggyőződés szerint állítom, egy szent látható. Felvett póza, előremutató tenyere alapján erre következtetek. Ellenben fejére maszk tapadhat. Hosszú, elnyúlt pofájának végén két lyuk tátong, a kiszélesedő feléről pedig egy szempár pásztázza az örökkévalót. Összenézünk, ám semmi rosszindulatot nem veszek észre. Inkább idegenséget tükröz ez a tekintet. Nem irányomba, sokkal inkább a helytelenség érzését közvetíti. Arca a Galeb csokoládét idézi meg számomra. Lifegő fülei a pofa felső, gömbölyű szakaszán foglalnak helyet. Kicsoda ez? Kérdezem vendégemet. Szent Kristóf. Jön a válasz. Miért hozta nekem ezt az ikont? Honnan van egyáltalán? És kicsoda maga, hogy ilyenekkel járkal? Egyáltalán nem érthető számomra az, ami folyik.

A nő felpattan, Hadúr mordul egyet, mikor elhalad mellette. Közeledésére macskánk nyúlcipőt húz, a létrát játszi könnyedséggel emeli és bemanőverezi a tornácra. Rebesgették, hogy szükséged lenne egy létrára, ezért úgy gondoltam, hozok neked egyet. Igaz, ez nem nyitható A-alakban, mindössze neki tudod támasztani a falnak, vagy a fának, ha éppen arról van szó, hogy fel akarnál jutni valahová. Fel a magasba. Fő-

lénk, hogy óvatosan megigazítsd a meglazult cserepet, hogy a műanyag tetőfedő-alkalmatosságon meghúzd a csavart, ha laza. De ugyanúgy alkalmas arra, hogy csak úgy felmássz és körülnézz. – Hosszan beszél még, sehogyan sem akar vége szakadni locsogásának, bugyognak elő belőle az újabbnál újabb tagmondatok. Azt fejtegeti, hogyan lehetne átjutni oda. Hová? Kérdezem. Ahol összeragadnak a jelentések, és két kezünkkel kényszerülünk kibányászni az újakat a mézga kulimásza alól. Tapadnak az ujjainkra, húzzák maguk után a nyomot, ahogy a csiga halad előre. Mentől közelebb ér hozzád, úgy válik kivehetővé, úgy érted meg részleteiben, egy rügyet, ami kibomlik, egy pörsenést, az apróbb testi hibát. A gondolataink pároztatták őket össze, szükségszerűen, hogy értünk is valamit a körülöttünk fortyogó miazmából. De hogy a kérdésre is válaszoljon, át a valóság függönyén túlra, kitolva időt és teret. Milyen hétpróbás hülyeség ez? Szent Kristófról tartották, hogy az volt, mielőtt megboldogult. Fuvolázza, mintha tanulta volna valahol. Ha megengedi, akkor elmesélem, hogyan jutottam a létrához, az ikonhoz és mi a nyitja mindennek.

Miután befejezte a történetét, meghökkenve dőltem hátra. Egyetlen feleletet tudtam csak elképzelni, amely ezután következhetett. Nagyon örülök ezeknek az ajándékoknak. Köszönöm szépen. Már csak azért is, mert tulajdonképpen régóta meg akartam nézni az Argonauták harcát a kutyafejűekkel. El tudod képzelni, hogy mindez itt, Palicson történt. Idetámasztom a falnak a létrát. Psszt, már hangol a zenekar, menjünk fel!

DARIDA VERONIKA

Ars lignum

Jegyzetek Tolnai Ottó *Titorelli faiskolája képsorozata* kapcsán

„A festő egy rakás keret nélküli képet húzott elő az ágy alól; annyira be-
lepte őket a por, hogy amikor a festő megpróbálta lefújni a legfölső kép-
ről, hosszú ideig örvénylett K. szeme előtt, elfojtotta lélegzetét. – Pusztai
táj – mondta a festő, és K. felé nyújtotta a képet. A kép két kis csenevész
fát ábrázolt, messze egymástól, sötét fűben” (KAFKA 1984; 159).

A képsorozat címe felidézi a kafei jelenetet: azt a gesztust, ahogy Tito-
relli, a festő, az ágya alól számos, egymással tökéletesen azonos tájképet
húz elő, majd így szól a látogatóba érkező K.-hoz: „Csupa pusztai táj, én
már sok ilyen pusztai tájat festettem. Sokan idegenkednek az ilyen ké-
pektől, mert túl komorak, mások viszont, s ön közéjük tartozik, épp a
komorakat szeretik” (KAFKA 1984; 159). K. ezután kénytelen lesz megvenni
az összes egyforma képet.

Tolnai Ottó festményein szintén Titorelli fő motívuma tűnik fel: a cse-
nevész fa. Ezzel azonban véget is ér minden hasonlóság, mert az apró
akvarelleken nincs második fa, nincs sötét fű, nincs a háttérben tarka
naplemente. Továbbá táj sincs, vagy a fa maga a táj, mely életre szökken
a papír fehér terében. És komorság sincs, csak tiszta derű.

Egyetlen motívum is elég lehet, egyetlen motívum is kimeríthetetlen.
A fa motívumára ez különösen igaz. Hogyan lehetne összehasonlítani
a pompeji freskókon megjelenő fákat az öreg Tiziano remegő kézzel
festett fáival, Claude Lorrain atmoszférateremtő és melankolikus fáival,
Rembrandt súlyos és méltóságteljes fáival, Mondrian egyre absztrak-

tabbá váló fáival, vagy mindenekeelőtt Hollán Sándor (Alexandre Hollan) lényegileg magányos fáival?¹ Ez utóbbi példa igazolja, hogy egyetlen motívum végtelen gazdagságúvá tehet egy opust, ha elég kitartó és következetes a festő pillantása. Ha végig tudja kísérni, lankadatlan figyelmével és keze mozgásával, a fa átváltozásának folyamatát és útját. Ha a jelenség és látszat mögötti ismeretlen tartományt vizsgálja.

Ahogy ezt Goethe tette, az ősnövény utáni hosszú kutatásában, melynek gondolata először 1787-es itáliai útja során merült fel benne, a palermói közkertekben látott televény burjánzás kapcsán: „E sokféle újton-új képződmény láttán ismét fölkaptam régi vesszőparipámra: vajon nem lehetne-e fölfedezni ebben a tömkelegben az ősnövényt? Mert ilyenek mégis csak kell lennie! Különben miről ismerném meg, hogy ez vagy az az alakulat növény, ha nem mind egyugyanazon ősmintára képződött volna?” (GOETHE 1984; 265)

Ez az eszme később sem hagyja nyugodni, még élete utolsó éveiben készített természettudományos és morfológiai feljegyzéseiben is újra és újra felbukkan az ősnövény mint ősjelenség (*Urphänomen*) gondolata. Ez a megszállottság nem véletlen és nem érdek nélküli, hiszen Goethe elméletében a természet az ősjelenség által ad mintát és törvényt önmagának és a művészetnek. Az ősjelenség ugyanakkor nem egy tisztán gondolatokkal megragadható eszme, hanem egy érzéki jelenség, mely nem önmaga ideális felmutatása által, hanem számos alakváltozatán keresztül mutatkozik meg számunkra. Paul Valéry Goethéről írt csodálatos értekezésében ezt a költő egyik legnagyobb felfedezésének tartja, hiszen ez egyben az érzéki világ és megismerés apológiáját nyújtja. Ahogy Valéry megjegyzi: „Goethe szenvedélyesen vonzódik a metamorfózis eszméjéhez, melyet a növényben és a gerincesek csontvázában egyaránt felfedez. Az erőket kutatója a formák mélyén, a morfológiai változásokat vizsgálja, az okok folytonosságára bukkan a hatások diszkontinuitása mögött” (VALÉRY 1957; 543). Vagyis a költőóriásra, kései pályatársa szerint, joggal tekinthetünk a transzformizmus egyik alapítójaként. Valéry továbbá azt hangsúlyozza, hogy Goethe a növényben egy ihletett jelenséget (*phénomène inspiré*) lát, egy átváltozásra törekvő akaratot. Ezek a

kifejezések pedig pontosan leírják Titorelli faiskolájának növénytani lexikonnal beazonosíthatatlan növényfenoménjeit.

Milyenek Tolnai Ottó (*alias* Titorelli) fái? Inkább csak favázlatok, sciccek, egyetlen vonallal felrajzolt alakok. Ez a vonal hol kiegyenesedik, hol kissé előre dől, hol eksztatikusan lebeg, de mindenek felett táncol. A rajzok valójában vonalkoreográfiák, ahol légiesen könnyed táncosok lebegnek. Nem hat rájuk a gravitáció, lábuk nem érinti a talajt, mivel nincs is lábuk, a fák törzse valahol a semmiben véget ér, a levegőben gyökereznek. A fák törzse voltaképp egy tengely vagy gerenda (tartókereszt), mely lehetővé teszi a forgást és az emelkedést.

A táncos fák ugyanakkor írásjelekre emlékeztetnek. Mallarmé egy Loïe Fullerről írt tanulmányában a táncot az íráshoz hasonlítja,² és valóban, ezeken a képeken a testüket vesztett táncosok visszanyerik eredeti formájukat: írásjelekké válnak. Tánckoreográfiájuk egyben kalligráfia.

Azonban hiába keresnénk ennek az írásnak az értelmét. Még ha egymás mellé is helyezük a sorozat összes képét, akkor sincs olyan kriptográfia, mely a rajtuk kirajzolódó rejtjeles szöveget dekódolhatná. Ez olyan hieroglif írás, mely lényegileg megfejthetetlen, mivel nem egy létező nyelv, hanem az ősnyelv irányába mutat. A szavak előtti nyelv, a mozdulatok tiszta gesztusnyelve felé.

Hol marad ezekről a képekről a természet? Mennyire fedezhető fel ebben a semmis, szegényes, visszavont tájban? Mégis, ott van a fák minden részletében, ha hiszünk Paul Klee tézisében, mely szerint a művészet nem a láthatót másolja, hanem láthatóvá tesz. Vagy még pontosabban, láthatóvá teszi a láthatatlant: magát a keletkezést. „Mintha a végtelenig nőne a sarjadozás” – írja Goethe nagy költeményében, *A plánta átváltozásában*, Klee pedig művészetfelfogásában nagyon közel áll hozzá. Mindkettőjüket a növények metamorfóza foglaloztatja, mely Klee-nél az emberre is áterjed. Ő szintén egy olaszországi útja alatt, 1902-ben Rómában a következőket jegyzi fel: „Lerajzoltam a Villa Borghese néhány megragadó formájú fatörzsét. A vonalakat irányító törvények ugyanazok voltak, mint az emberi test esetében, csak még szorosabb kapcsolatban álltak egymással. Ezt az ismeretet azon-

nal felhasználtam a kompozícióimban” (KLEE 1988; 110). A természet és az ember kapcsolatáról pedig *A természet útjai* című, 1923-as tanulmányában még részletesebben ír: „A természettel való párbeszéd a művész számára egy elengedhetetlen feltétel (condition sine qua non). A művész emberként maga is természet és a természet része, a természeti térben” (KLEE 1923; 24). Mind az ember, mind az általa megfigyelt természeti tárgyak (legyenek azok, Klee tanulmányának illusztrációit felidézve, olyan növénylevelek, melyek erezete csenevész fatörzsekre emlékeztet) egyaránt a kozmosz részei, és ez az analógia teszi lehetővé az ember számára a dolgok egyszerre belülről és kívülről történő látását. A természeti tárgyak megfigyelése és elgondolása révén a művész úgy hozza létre absztrakt formáit, hogy ezáltal egy új természetet teremtsen.

Titorelli faiskolája így tárja elénk a fák belső életét. Méghozzá élénk zöldben, mely a legelső és legegyszerűbb színek (a kék és a sárga) keveréke, és amelyben – Goethe *Színatanát* idézve – valóságos kielégülést talál a szem. Szintén itt olvashatjuk, hogy a növények zöld színe a fény eredménye. A természetről elmélkedő költő szerint a sötétben nevelt növények fehér vagy sárgás színűek, „a fény ezzel szemben tevékeny állapotba hozza a növényeket; zöld színűek lesznek, és a metamorfózis menete feltartóztathatatlanul halad a megtermékenyítésig” (GOETHE 2010; 149). Vagyis a természet eksztázisát közvetítik a fák. Azt az önkívületi állapotot, melynek során a növény bármilyen más élőlény vagy dolog formáját képes magára öltetni. Ezek a fák egyszerre hajlékony fűszálak, imbolygó emberalakok, a kafei rajzokra emlékeztető pálcikafigurák, kecses írásjelek, törekeny menórák, szárnyas szitakötők, távozóban levő angyalok...

Bármit beleláthatunk ezekbe a formálódó formákba. Hiszen, ahogy Goethe olyan jól tudta, „a jelenség nem különül el a megfigyelőtől, ellenkezőleg, összefonódik s bonyolódik egyéniségével” (GOETHE 1981; 879). Titorelli faiskolája voltaképp önismereti iskola. Állunk a képek előtt, melyek csupa finom rezgést sugároznak, miközben egyszerűségükben kiismerhetetlenek. „Minden egyszerűbb, mint ahogy gondolható, másrészt összebonyolódottabb, mint amennyire ez felfogható” (GOETHE 1981; 878).

Mintha Tolnai/Titorelli fái üzennének felénk, de ez az üzenet egy másik nyelven beszél. A gesztusok néma nyelvén, mely maga a tiszta kifejezés. Vajon melyik gesztus ér el hozzánk, érint meg minket? Melyik fával történik meg a találkozás?

Van egy kép, amit különösen szeretek. Az összes közül ez a leghalványabb. A fa törzse itt mintha eltűnőben lenne, mintha a felfelé haladó vonal lassan felszámolná a földhöz való minden kapcsolatát, eltörölne maga után minden nyomot. A vonal felső, íves kanyarulatában én egy szemet látok, mely éppúgy lehet egy ember, mint egy madár szeme: „A madarak – mondja Goethe – a természet egészen kései produktumai” (GOETHE 1981; 882). Vagy lehet csupán egy festékfolt, egy apró paca, amit a festő remegő keze ejtett a papíron. Szép ez a véletlen.

Titorelli faiskoláját nézve mindig az alkotóra, a faakadémia szelíd és türelmes mesterére gondolok. Elképzelem Tolnai Ottót, amint palicsi varázskertjében ül, és a fű sarjadását, a fák zöldülését, a természet újraéledését tanulmányozza.³ Majd bemegy a műtermébe és zöld lángjeleket ír a papírra (ecset nélkül, a tubussal rajzolva): az életöröm fellobbanásait. Mindeközben azt a folyamatos keletkezést ábrázolja, amiről Paul Klee beszélt: „Valami élni akar, feléled, végighalad a vezető kézen, eléri hordozóját, majd a kipattanó szikra bezárja a kört, amit le kellett írnia: visszatér a szembe és azon túlra.”⁴ És az így megszülető, tiszta derűt árasztó képek láttán talán még a vak Goethe („a földkerekség legkomorabb lénye”⁵) is elmosolyodna vagy bukfencet vetne örömeiben.

IRODALOM

GOETHE, Johann Wolfgang (1981): *Antik és modern* (ford. Görög Livia, Tandori Dezső, Benedek Marcell, Eörsi István). Gondolat, Budapest

GOETHE, Johann Wolfgang (1984): *Önéletrajzi írások* (ford. Györfy Miklós, Rónay György). Európa, Budapest

GOETHE, Johann Wolfgang (2010): *Színtan* (ford. Hegedűs Miklós). Genius Kiadó, Budapest

KAFKA, Franz (1984): *A per/A kastély* (ford. Szabó Ede). Európa, Budapest

KLEE, Paul (1923): *Wege des Naturstudiums*. Walter Gropius (ed): *Staatliches Bauhaus Weimar 1919–1923*. Weimar–Munich, 1923, 24–25.

KLEE, Paul (1988): *Tagebücher 1898–1918*. Paul Klee Stiftung/Kunstmuseum Berne
VALÉRY, Paul (1957): *Oeuvres I*. Gallimard, Paris

JEGYZETEK

¹ Hollán Sándornál Nagy Józseffel együtt telt látogatásáról Tolnai Ottó több helyen is beszél. Lásd Titorelli tünődései (Tolnai Ottóval Jász Attila beszélget). *Tempevölgy*, 2018., 10. évf. 1. szám

² L. Mallarmé, Stéphane: Crayonné au théâtre. Uő.: *Oeuvres complètes*. Gallimard, Paris, 1945, 291–351.

³ A képek geneziséről Tolnai Ottó részletesen beszél új kötetében, mely a szentendrei Ferenczy Múzeumi Centrumban megrendezett kiállítása kapcsán született (Tolnai Ottó: *Titorelli faiskoldója*. Forum Könyvkiadó Intézet–Ferenczy Múzeumi Centrum, Újvidék–Szentendre, 2020).

⁴ Ahogy Merleau-Ponty idézi *A szem és a szellem* című tanulmányában. In: Bacsó Béla (szerk.): *Fenomén és mű*. Kijárat, Budapest, 2002, 75.

⁵ Lásd Tolnai Ottó: A vak Goethe. *Hévíz*, 2019/2, 105–111.

KARÁCSONYI ZSOLT

Levél mindenkinek

Kiáltvány

Helló mindenkinek, és gázt neki, mukik!
Szevasztok, csajok, és nőjetek, skacok!
Ez már a közvetítés, az élő adás?
Akkor mondom, és há-négy, akkor mondom, elmondom...

Elegem van a kiáltványokból, elegem van Matróz Jackből,
elegem van London Jackből, elegem van a Vaspatából,
a szociális hálóból és a Beatles-lemezekből a KGST-piacon...

Mit mondasz? Hogy a Beatles és a KGST is megszűnt?
Kit érdekel, ha nekem elegem van, ha nekem tényleg elegem van:

a graffitikból, a harsányságból, a szonettihányból,
a csupán majmolt klasszicista vonalvezetésből,
nekem eszmék kellene, csokornyakkendő első vérig,
igazi, rendes kardozás film kellős közepén,
nem valami jappáni dodzsóban, inkább Szegeden a Mojóban...

Elegem van az utalásokból, az elitista dumákból, hogyaszondja:
de dilis ez a bige, komálom a sunáját mégis –
hát lehet ilyen magasra emelni a közbeszéd-horizontot?
Le az utalásokkal, az utalásokkal is.
Mindenki szeresse, amit nem szeret!

Amikor nekem még nem volt elegendő, rendőr kísért a házibulira
Amikor nekem még nem volt elegendő, Bródy kiugrott az ablakon előlem
Amikor nekem még nem volt elegendő, mindenkinek elege volt...

A szabadversről pedig az a véleményem, hogy egyáltalán nem szabad,
tele van ártó szándékkal meg Antoninnal,
folyton valami tengerbe akar belezuhanni, belelöttyenni, belepárologni,
mint valami üres borospohár a megtöretés előtt...

Skacok, szevasztok, láttok engem...? Jobb volna, ha nem látnátok, jobb
volna,
mert éppen megbújtam a sorok között,
és erre ti?

Azt gondoljátok van jog és törvény
a szerzőt csak úgy észrevenni,
mikor kiáltványt fabrikál?

SZÉKELY ÖRS

COMMUNISM FOR TWO

VELÜNK VAGY TOK ADJÁTOK A KEZETEKET MIND ÉS ADJÁK A KEZÜKET A KOLDUSOK A KOCSIKBÓL KIROBOGÓ EMBEREK ÚGY MENETELNEK AZ EMBEREK MINT A NAGY OSZLOPOK KÉRGES A KEZÜK MIND DOLGOZNI MENNEK ÉS TÜRELMETLENEK MOST ELROBOGNÁK A VÁROS A KÖRÚT A VILLAMOSSÍNEK FELETT AMORF DARABOKBAN AHOGY FELSZAKAD A JÓSÁG ÉS PIPACSONK ÉS HAJNALOK NYÍLNAK A PLÉH- ÉS BÁDOGFEDÉLES PALOTÁKON HOL MONDD HOL VAN A KOFFEINHIÁNY A SÁRGA LÁMPÁK PULZUSÁT CSORDULJON TÚL TÖLTSEM ÁT KEZEINKBE A VÁROS KERINGÉSÉT REGGEL KÁVÉ PUMPÁLJA TÚL AZ ARCOK A KEZEK DOLGOZNI MENETELNEK EGÉSZEN OLAJFESTMÉNY TÖMEGJELENETTÉ ÁLL ÖSSZE ABBAN TÖBB FÉLELMET BÍRNAK EL A TESTEK EBBEN MOST ELALSZOM ÉN IS HOGY NÉZZÜNK EGYMÁSRA HA SZEMEINK VANNAK PÓRUSAINK HELETT MIRŐL BESZÉLHETNÉNK EGYÉBRŐL MINT A DACRÓL VAGY A JÖRŐL SZEMEM BECSUKNÁM HA NEM LENNE EGÉSZEN FÖLREPEDVE A KONSTRUKCIÓK BEFELÉ TARTANAK ÉS TÖBBSZÖR VÁLIK EGYRE BIZONYOSABBÁ HOGY MAGUNKON KÍVÜL NINCS HOVA LEFEKÜDNI ESTE EZ A KÉT TENYÉR ITT ESCHER PALOTÁI AZ AJTÓKON PEDIG HIMNUSZOK DÖRÖMBÖLNEK LENDÜLETÜK ÖKÖLBE SZORUL ÚGY VEZETIK KÖRBE A TEKINTETET AKÁR A ZSONGLŐRÖK JÁTÉKNÁK NEVEZEM DE MI VAN HA A SZÉGYEN LEHETETLENNÉ TESZI A VISZONYOK PONTOS LEÍRÁSÁT HOL MARAD A JÓSÁG AMELYBEN ALHATUNK EZEK ITT NAGY TABLÓK ESCHER PALOTÁI EZEK MIND BEFELÉ NYÍLNAK AKI DOLGOZIK MOST MIND MAGÁBA MÁRTJA A KEZÉT ÉS AZT MONDOGATJA NEM FÁJ NEM FÁJ AKI ELINDUL BEFELÉ NEM BIZTOS HOGY NEVET IS TUD ADNI A VESÉI-

NEK MI A FELVILÁGOSODÁS KÉRDEZEM TŐLÜK ÉS KI FOG VÁLASZOLNI
HOGY AZ EMBER KILÁBALÁSA PEDIG EZEK NEM IS TEREPTÁRGYAK EZEK
A SZERVEINK ROSHADT EDÉNY BORUL FEJÜNK FÖLÉ MINT GALAKTIKUS
TÉRKÉP VILÁGÍT A BŐRÜNK A REGGELEKET KORTYOLJUK NYELJÜK KITÖ-
RŐ ÖRÖMÜKKEL

*

ha elkészül a reggel többször össze kell
majd szednünk és széthajigálnunk a királyi
többest az estetej és az esteolaj
fáradtságából nézd pipacsok nyílnak
tetők ereszkednek villamoshálózatok
lüktetnek mibennünk vércörök körutak
takarók akik dolgozni mennek tágas
terekre állnak érintéseket gyártanak
maguk fölé nyugalmat raknak
tenyerükből azt mondják mi a világ
tartóoszlopai vagyunk azt mondjuk
mi a világ tartóoszlopai vagyunk
de közelről egészen közelről arca van
kérges kezeinknek becsuknám rajtuk
a szemem ha nem lenne egészen fölrepedve
a két tenyér olajfestmény escher palotái
úgy vagytok bennük és mi bennetek
mint sötét sakklovak akik énekelnek
akár a himnuszok és mégsincs hová
lefekdüdniük este akkor a városok dallam-
vonala fölé az emberpárából felküzd magát
az ég akkor majd nyíljatok nyíljatok
ki a síkობól a síkidomokból és üvöltsetek
ebben majd elalszom én is és ti mind
akik a lámpaoltás előtti kékből isztok
és tiszta szavakat csókoltok homlokunkra

MILAN MICIĆ

Ab ovo

(Részlet)

Tima Đuričin, a bánáti Dobricából álmodt látott, és álmodta azt három teljes hónapon keresztül az 1770/1771-es év telén, minden éjszaka, vadlibatollal bélelt fekhelyén. Egyszerű, zavaros szövedékű álmában egy ártatlan, öreg, őskorban sarjadt olajfa jelent meg, abból az időből, amikor élőlények még nem tapodták a földet, és egy, a legpompásabb cédrusból ácsolt hajó, amely a szárazföldön vitorlázott. Ugyanez az olajfa és ugyanez a hajó kísértette Timát álmában kilencven éjszakán keresztül, tévedhetetlenül befészkelte magát Tima lelkének abba a szegletébe, amelybe már beköltözött a lidércnyomás, és amelyben különös-furcsa növényzetükkel addigra eluralkodtak a dús lombozatú kertek és ligetek. Tima kellemetlen torokbántalommal, csuklóiba nyilálló éles, lüktető fájdalommal ébredt, valami ránehezdedő csenddel elárasztva, egy kéz érintését sejdítve, amely az ismeretlen és furcsa nyomában tévelygett buja, fekete üstökén. Az elfecsérelt reggelben Tima Đuričinnak félmosolyra állt a szája, táncot jártak a fülei, és arra gondolt, minden teremtménynek joga van félni. Tima nem akart eltávolodni fülei és tekintete határvonalától; megszállottja volt szabálytalan csontozatának, és nem akarta érzékelni azt, amit látott és érzett: a jeleket a hóban, a korai fagyokat, a keréknyom árnyaiban felvillanó ifjúságot, az ezeréves gyerekeket.

A holmi könnyelmű világossággal telített nappali valóságban Tima mindig feledést ígérgetett önmagának, a világos, tisztán körvonalazott beszédet körüludvarolva, s a csend puha domborulataitól védekezve, amelyek éjszakánként körülölelték. Ezért menekült fürgén a valóság kötőjébe: a falusi asszonyok gömbölyded formái közé, a mosatlan bo-

rospohár repedéseinek ízébe, a falusi tolvajlások és verekedések gyors és gyanús éhébe. Kigyomlálva magából a bajokat, még mielőtt ránehezedett volna az őt kísértő álom, Tima el akarta magától úzni azt, valahogy úgy, ahogyan a tolakodó, zaklató kuvaszt vagy a feledésre érdemes évet úzi el magától az ember.

Az 1771-es esztendőben, Szent György napja előtt Timában gyökeret eresztett a titok, elmerült a rajzolás és festés bűnében, és „áttért a túlol-dalra”, ahogyan Lazar mondogatta. Lazar, Tima nagyatátja egy volt azok közül, akik éjjel remegnek, napközben pedig nagyokat csodálkoznak, ám ezúttal egyetlen gondolatát sem illethette mással, mint szitokkal. A fia mindig úgy festett, mint akinek nincs ki mind a négy kereke. Ezúttal azonban valóban túllőtt a célon, akárha sercegő serpenyőbe dugta volna a fejét, s ez végig is süvített egész Dobricán, a falu meg, ugye, mint minden falu, szeret eget-szelet összehordani, és mások baján csámcsogni.

A falusi csibészek és falu rosszai, akikkel Tima részegeskedett, könnyedén sodródtak az árral, és meg sem sejdített tehetetlenségüktől menekülve rekedtek meg feslett éveik bömbölve siratásában, még ők is azt hablatyolták Timáról, hogy teljesen becsavarodott, végleg elment az esze. A falusi özvegyek, akikhez Tima olykor eljárogatott, azt állították, hogy az illető mostanság tart az asszonyi simogatástól, s hogy a női hang hallatán úgy rángatózik, akár a kocsi elé fogott ló, és úgy menekül az asszonytól, mint holmi kolduló szerzetes. Az idősebb asszonyok viszont azt rebesgették, hogy Tima esze elpárolgott, éjszakánként holdkóros, kinyújtott kézzel, szemlehunyva mászkál a faluban, felmászik a templomtoronyba, s ott tengereket és óceánokat hívogat, ráadásul holló módra károg.

Egyes dobricai lakosok 1771 tavaszán, az idő tájt, amikor az évjárat keménységét, nehézségeit méricskéltek, észrevették, hogy Tima nyomokat hagy maga után. Dobricában senki sem kémkedett utána, mert akkoriban sok falusi csak sodródott, ráadásul akkoriban a világban, meg ebben a faluban is teret kapott, „a lényegtelen terjesztése”, s éjszakánként valamennyien titkos összeesküvőként összeverődtek, napközben pedig azt tettették, hogy semmi sem történik. Tima furcsa nyomaira mintegy véletlenül bukkantak rá; mindannyian megbízható emberek voltak, és a falu hitt nekik, mert azok közül valók voltak, akik mindent módjával csi-

nálnak: kicsit isznak, kicsit esznek, kicsit lopnak, kicsit hazudnak, és kicsit kockáznak!

Mit figyeltek meg ezek az alakok? Tima szerette a csendet, gyönyörködött az unalomban, és módfelett élvezte az elképzelt morajlást; mindig elkésett a falusi eseményekről, még hozzá annyira, hogy soha el sem ment egyikre sem; a teste jól viselte a túlzott sófogyasztást; alvó bélsarat hagyott maga mögött a határban; rettegett a halaktól; éjjelente kézen járt a falusi utakon, és a porban hagyott kézlenyomatai a legnagyobb tenyérnyomok voltak Dobricában; minden disznó, amelyet az ő udvarából hajtottak ki a legelőre, bamba volt; homlokán két olyan ránc keletkezett, amelyet mindaddig soha nem láttak a faluban: ujjvastagságúak, keresztződők.

1771 egyik tavaszi délutánján, midőn a bánáti rónaság felett feszült árnyak lebegtek, s a kutakban sekély béke honolt, Tima ráfestette első ikonját egy korhadt birsalmafa maradványára. A falu felett aznap a valóságos csodák aurája látszott: a nap kigyúlóban volt, ráadásul vasárnap volt; Dobrica felett az ősök alakjai lebegtek fénypázmákban. Ettől a naptól kezdve Tima minden nyugalma szertefoszlott; Tima a végtelen kékség alagútjába lépett; testén vakító fény futott keresztül; lelkében üstökös robbant szét, és szenvedélyesen, erősen fénylett, mialatt Tima lélegzett, lélegzett, lélegzett, és közben úgy érezte, hogy minden pórusa szétreped, a teste szétszakad és terjed, ő pedig repül, repül, repül a több ezer éves szellő hátán. „Ez a föld van a legközelebb a magasságokhoz”, gondolta Tima, mialatt lassan befejezte első ikonját, és a hideg kútvízben akkor először pillantotta meg szemei helyett a saját menekülését.

Az első, aki Timától ikont rendelt, Pero Kostin volt, a szamosi kocsmáros, aki öregségét már kétszer túlélte. Pero már sokat megélt, és az élettől barnára fakult lelkében az elmúlástól való kényelmes félelmet hordozta; tudta, hogy fel kell készülnie az Átköltözésre, amelyben fájdalommentesebben létezhetünk. Ezért kérte, hogy háziszentje, Szent Miklós faliképe hordozza magában a por vénségét, hogy a szentnek bölcs arca legyen, s hogy az ikon a béke oázisa legyen az otthonában. És semmi többet. Pero Kostinnak már elege volt az élet zsarolásából, a kiéhezett zenéből, amely a valóság felszínén lebeg, meg az idő körforgásából, amely a kezdetek-

hez vezeti vissza. Tudva, hogy közeledik a porhoz, azt áhította, hogy új ikonja legyen, mielőtt átköltözik a világosság és égi kékség tökéleteségébe, ahol nem ül tort a tökéletes igazságtalanság és értéktelenség életbogozta csomója, s ahol nincsenek se petyhüdt forróságok, se az emberi ordibálást szolgáló szerkentyűk.

Megpillantva Szent Miklós ikonját, Pero Kostin megérezte a saját lábai fősვნისისét. Napszálltától hajnalhasadásig, míg a falak és a kapuk a Szamos fölött röpködtek, az agg kocsmáros az ikon előtt imádkozott. Szeme előtt elvonultak az ősök és ivadékaik, a titokzatos égi mezőségek őrei, majd a csodáktól és fényektől lángra kapott idő. A szent alakja az ikonon magas volt és karcsú; Szent Miklós feje az égig ért; körülötte kozmikus, gyapotszerű felhők; bal ujjából mély, kék fény ragyogott; a szamosi templom miniatűrje a lábánál nyugodott, az ősi olajfa a háta mögül világított, a legfinomabb cédrusból ácsolt kicsi sajka pedig az ikonon úszkált szárazon. A lélek fénylő növényzete az ikon teljes lapját benőtte. Pero Kostint hajnalban a fiai választották el az ikontól. Lábaik valami józan gyengeség fogta el, a meggyulladt idő és a fájdalmat szertepermetező reggel között pedig az öreg kocsmáros azt suttogetta kiszáradt ajkaival: „Az ige testet öltött! Az ige testet öltött!” A fiai az „utolsó szoba” hűvöségig vitték az öregot, s ő hét napig boldogan feküdt vadlibatollal tömött fekhelyén.

Azóta Tima ikonjai elárasztották Bánátot. Kereskedők rendelték meg őket, falusi nótáriusok, lelkészek, távoli cári harctereket megjáró tisztok. Azután bőrduda- és gajdafújó muzsikások, parasztok, akik búzával fizettek, orosz kereskedők – „moszkvaiak”, akik Oroszországba vitték az ikonokat. A világjárók tarisznyáiban Tima ikonjai lapultak; a fogatok saroglyáiban is ott voltak, ha a szántóföldre indultak; az öregek a birsek közé vitték Tima ikonjait, és a körmenetekre, aszálykor. Az ikonok fénye világított akkor Bánát és a földi faj felett, amely, a virrasztás álarcában, bűnei alól keresett feloldozást.

Vićentije Jovanović-Vidak temesvári püspök egy nyáron meghívta Tima Đurićint a püspöki rezidenciájába. Az 1774-es esztendő volt ez, mindössze néhány álommal évente, egy különös esztendő, amely egybeforrt

az emberek közé furakodó, csábító s nagy hatású látványokkal, számtalan zajos kétellyel és kísérteties bűnökkel. Abban az évben nem úszkált sok bíborszínű sziluett a levegőben; a nyár perzselő volt, a légörvények edényei valahol eldugva lapultak; az öreg püspök tudta, hogy a világ körvonalai változóban vannak, hogy a világmindenség részei nincsenek egyensúlyban, hogy népének van szíve, de az értelemre és a „felvilágosodásra” még nem képes rátalálni. A bánáti festőre várakozva a temesvári püspök tallózott az életében, tisztogatást végezve öregségében, végiglapozva az ősi árvizek krónikáját, amelyek nem voltak jogosultak sem saját tengerfenékre, sem álombeli fájdalomcsomagocskára.

A püspök Timát saját „fogadószobájában” várta, amelynek ablakai a temesvári térre néztek. A téren kocsik araszoltak, valamint a sietős népség, éberen figyelve valamire, maga sem tudva, mire, s a tér felett galambraj húzott el réveteg, butuska galambszemeivel. Az agg püspök a Szentföldről hozott rózsafüzért morzsolgatta, s igyekezett a saját lelki egyensúlyát imádsággal, akár egy várat, megvédeni.

A temesvári püspök elhatározta, hogy Timát Bécsbe küldi, felsőfokú festőiskolába. Úgy vélte, csak ott sajátíthatja el a mesterséget, hogy emelkedett kapcsolatba kerüljön a tudással és a „felvilágosodással”, s hogy a tudás a szövetségese legyen a türelemhez és a mindenséget beragyogó sugarakhoz vezető úton. Oda, Bécsbe, az idegen világba kellett Timának átörökítenie szellemi és lelki falait, hogy beléjük oltsa a bölcsességnek azt a hímporát, amely nem gátolja majd, hanem emészthetőbbé, világosabbá és jobbá teszi. A püspökkel való beszélgetésekor Tima, azután a tél után, amikor ikonfestőként dolgozott, először ijedt meg: valami furcsa félelem fonta körül; egy újbóli heves, féktelen születéstől való félelem, amely ismételten, szinte lélegzethez sem hagyva jutni vitte és vezette volna be egy új területre, amelyben nem érzi magában a fákát és maga felett a felhőket, amelyben a végtelenségig bolyong az ember, és ahonnan soha és sehová nem távozhat.

„Nem bűn figyelni az utakat”, mondta búcsúzáskor Timának Vićentije Jovanović-Vidak temesvári püspök, és megajándékozta egy hímzett monogramjával díszített selyem keszkenővel. Tima felszállt a Temesvár–Szeged–Bécs postai útvonalon közlekedő fogatra. A fogat körül a

tökéletesség hangjai zenéltek; idegközpontja enyhén elmozdult; spirális tekintete az apró ablakon keresztül a sivárszürke eget kémlelte.

A bánáti mezőkön elkeseredett nyulak szaladgáltak.

A kocsikerék nyomában, a sűrű, vastag bánáti porban egy fiatal árnyék rajzolódott ki.

A bécsi Képzőművészeti Akadémián, a neves Franz Müllernél az 1775. esztendőben az úgynevezett „fababák” játéka dívott. Az újonnan érkezett tanulókat az épület földszintjén lévő tükrös szobába zárták, Franz mester mindegyiküket jól megforgatta, és hét teljes órára abban a helyzetben hagyta, amelyben a tükör előtt találták magukat.

Tima elnézte magát a tükörben; a puszta világ alakzatát látta meg benne, egy öregember benne élő kis részét, a magzat figyelmességét és a keserűség segélykiáltását.

S egy ezeréves gyermeket...

JÓDAL Kálmán fordítása

A FORDÍTÓ JEGYZETE

A novella Milan Micić 1961-ben, Nagybecskerekén született, jelenleg Újvidéken élő, háromkötetes, többszörösen díjazott prózaíró *Ab ovo* című novelláskötetéből való, amely az RTS kiadásában jelent meg 2018-ban. A szerzőt 2019-ben Szirmai Károly Irodalmi Díjjal tüntették ki.

LADÁNYI ISTVÁN

Danijel Dragojević magyarul – versfordítási tapasztalatok

Danijel Dragojević (1934) a kortárs horvát költészet meghatározó szerzője, költészeti gyakorlatának és versfelfogásának alakulása megújulóan önreflexióra készíti az olvasót a költészet, a nyelv, az ember–világ viszony, a tapasztalat, a fogalomalkotás problémáiról. A horvát irodalmi köztudat az úgynevezett második modernség (*druga moderna*) különösen erős karakterű szerzőjeként tartja számon. Intellektualizáló, filozofikus, a fogalmakra rákérdező, a jelentésviszonyokat problematizáló költészete a közvetlen testi megtapasztalás és a gondolati-nyelvi reflexió közti kapcsolatban létezik, szövegeinek működés módja tapinthatóvá teszi a magára maradt individuum paradox kiszolgáltatottságát a közösségi szimbolikus rendszereknek, amelyekben nem tud magára ismerni, idegenként figyeli magát ezek mátrixában. Ebből következik költészetének kihívása: a tapasztalat egyediségének kiküzdése és ennek megoszthatósága. Költészete nemzetközi viszonylatokban is jelentős lehetne, illeszkedik a 20. század második felének közérzetébe és költői útkereséseibe, ugyanakkor a nagyvilágban, így a magyar irodalmi nyilvánosságban is kevésbé ismert szerző. Műveiből kevés fordítás készül, amihez hozzájárulnak a költői nyelvből következő fordítási nehézségek éppúgy, mint a költő elzárkózása a műveinek fordítására vonatkozó kezdeményezésektől.

A délszláv irodalmakkal kapcsolatban lévő vajdasági symposionisták és az ennek a hagyománynak a vonzásában felnőtt, horvátul olvasó fiatalabb nemzedékek kedvelt költője. Tolnai Ottó „a legköltőbb költő”-nek nevezi,¹ a szlovén Tomaž Salamun mellett a maga számára legfontosabb-

nak a délszláv térségből. A *Költő disznózsír*ből című interjúregényében többször visszatér hozzá, legújabb, *Nem könnyű* című verseskötetének egyik versében is a számára legfontosabb költőnek mondja.² Verseinek fordításai folyóiratokban és antológiákban érhetők el.³

Óvatossága verseinek más nyelvi közegbe való átvitelével kapcsolatban érthető. Danijel Dragojević versei a horvát nyelv szavaiból, nyelvtani viszonyaiból nőnek ki. Versgondolatai nyelvhez kötöttek, nyelvtudatosak, és az anyanyelvben létrehozzák a gondolat keletkezésének frissességét. Amikor fordítjuk, a célnyelvből kellene kibontani *ugyanazt* vagy *az ugyanannak megfelelő* gondolatot, tapasztalatot, költészetet. Ez azért nehéz, mert az eredeti szöveg úgy mutatja fel magát, mintha a nyelvet hagyná működni, mintha szabadjára engedné, mintha a megszólalás a nyelv világában történő kószálásból következne. Egyszerre igényli a fordítótól, hogy maga is engedje szabadjára a nyelvét, ugyanakkor maradjon az eredetinek is a közelében. Még ha a célnyelv fel is kínálja ugyanazokat az alakzatokat, az eredmény akkor is a legjobb esetben az eredetinek megfelelő szöveg. Ez az eredeti hívásának megfelelő más nyelvű versszöveg azonban nem kevés, Walter Benjamin-i értelemben tovább élteni az eredetit⁴, a két nyelvben létező alkotás az eredeti nyelvi anyagszerűségét is érzékelhetőbbé teszi. Az eredeti és a fordítás közti befejezhetetlen oszcillálás megfelel a tapasztalat és az ehhez viszonyuló nyelvi műalkotás közti közlekedésnek, a keletkezés élményét megismételve újra és újra szóra bírja a verset, nemcsak a fordítón, hanem az eredeti olvasóján is számon kéri az eredeti szöveget. Hiszen az eredeti szöveg olvasása is mindig csak közelítő interpretáció.

A fordítás a szó szoros értelmében kaland, vagyis előre nem látható kihívásokkal, kockázatokkal van tele, és a fordítás során szerzett tapasztalatok is legfeljebb kiélelhetik a fordító figyelmét a szöveg jeleire, de a versek ellenállnak az esetleges fordítói rutinnak.

Van, amikor mintha kézre állna a fordító anyanyelve, hogy a horvát szerző anyanyelvének megfelelően szólaljon meg.

Jön az éjszaka, vagy minek is nevezik ezt

Jön az éjszaka, vagy minek is nevezik ezt.
Ezeket a szavakat mondod a saját szavaiddal.
Mihez kezdünk, kedves szavaim, kérdezed.
Azt hiszed, őket kérdezed, míg ők úgy vélik,
ők kérdeznek téged. Ki válaszoljon
most kinek? Jön az éjszaka, az éjszaka
jön megállíthatatlanul. Ezt mondod nekik,
ezt mondják ők neked. Ki mondja ezt kinek?
Mihez kezdünk? Kérdezed te, kérdezik ők.
És az éjszaka itt áll az ablak alatt. Az ablak szó.
Hol az ablak? Jön az éjszaka. A te éjszakád,
az ő éjszakájuk. A megállíthatatlan
éjszaka. Ó, én szavaim,
csak ti voltatok nekem. Nekünk is
egyedül te voltál, mondják. Ki volt
itt kié? Miről volt szó? Kinek a
kérdőjelei ezek, kérdezem, kérdezik ők,
kérdezik a kérdőjelek. De ez most már
úgyis mindegy, neked is, nekik is.

Jön az éjszaka, az éjszaka, vagy minek is
nevezik ezt. Gyűjtsatok gyertyát, mondod
szavaidnak, gyűjts gyertyát, mondják ők neked.
De hol a gyertya, kérdezed őket.
Hol a gyertya, kérdezik ők tőled.
Hol a gyertya, kérdezitek együtt.

Dolazi noć, ili kako se to već zove

Dolazi noć, ili kako se to već zove.
Te riječi kažeš svojim riječima.
Što ćemo, moje riječi, pitaš ih.

Ti misliš da pitaš njih, a one drže da tebe pitaju. Tko bi tu trebao kome odgovoriti? Dolazi noć, noć se ne može zaustaviti. To kažeš ti njima, to kažu one tebi. Tko kome to kaže? Što ćemo? Pitaš ti, pitaju one. A noć je na prozoru. Prozor je riječ. Gdje je prozor? Dolazi noć. Tvoja noć, njihova noć. Noć koju se ne može zaustaviti. O moje riječi, vas sam jedino imao. I mi smo tebe jedino imale, kažu. Tko je tu koga imao? O čemu je bila riječ? Čiji su ovo upitnici, pitaš ti, pitaju one, pitaju upitnici. Ali to je sada ionako svejedno, i tebi i njima.

Dolazi noć, noć, ili kako se to već zove. Upalite svijeću, kažeš riječima, upali svijeću, kažu one tebi. A gdje je svijeća, pitaš ti njih. Gdje je svijeća, pitaju one tebe. Gdje je svijeća, pitate zajedno.

Itt talán az lehet probléma, hogy a magyar nyelv két jó megoldást is kínál a vers leginkább meghatározó, a címben is kiemelt frazémájára, a *kako se to već zove* kifejezésre. A *minek is nevezik ezt* szebben hangzik a z-k ismétlődésével, amely közelíti az eredeti s-z réshangok hangzásához. Ugyanakkor az eredetiben a *zove* szó szerint a *hív* igét jelenti, és ez a hívás a közelítő éjszaka kapcsán belejátszik az eredeti jelentésviszonyaiba. A *hív* ige magyarul is magától értetődően használható ebben a jelentésben: *hogy is hívják*. Az itt óhatatlanul aktívvá váló *hogyishívják* kifejezés ugyanakkor a maga laposságával zavarossá teszi az eredeti áttetsző jelentésviszonyait. Lehetne vele valamit kezdeni a dragojevići

költészet szellemében, iróniával fokozni a megnevezhetetlenség problémáját, de itt ez épp hiányzik az eredetiből, és véleményem szerint idegen is tőle. Megpróbálkoztam a *minek is hívják ezt*, illetve a *hogyan is nevezik ezt* változatokkal is. Az elsővel nemcsak az a gondom, hogy a *nevezik ezt* számomra szebben hangzik a z-k játékkal, hanem ebben a szókapcsolatban szóhoz jut a *minek miért, mi végre* jelentése is, amire itt nincs szükség. A *minek is nevezik ezt* nem vonzza be ezt a jelentést. A *hogyan is nevezik ezt* kifejezésnél pedig a közvetlenül a *hogyan* előtt álló *vagy* szó *gy*-je lesz zavaró, különösen a két egy szótagú szó egymásmellettségével. Esetleg a *hogyan is hívják ezt* lenne a megfelelő? És persze el lehet gondolkodni még számos lehetséges problémán, például az *éjszaka* vagy az *éj* használatán. A szövegtől idegennek találtam az *éj* régies választékoságát, és kifejezetten kedvemre való volt a magyar szó összetettségében lévő nyelvi játék, az *éj* időszaka, az *éj* ideje, és az *sz* hangzását is jónak találtam itt. Azt hiszem, hogy a réshangok, a spiránsok a vers jelentéseihez, nyelvi játékához is hozzájárulnak, anélkül hogy elurálnák a verset, vagyis túlságosan nagy figyelmet követelnének maguknak. És miközben az eredeti verset a maga egyszerűségében is kimeríthetetlennek látom, abban bízom, hogy a fordításnak is van annyi kiszámíthatatlan lehetősége, ami túlmutat mindazon, amit fordítóként uralni tudok. Fordítóként ezek felé a lehetőségek felé igyekeztem nyitva hagyni a szöveget – és lezárni olyan irányokba, amelyek nyelvileg rövidre zárnák ezeket az utakat. Kérdés lehet ugyanakkor, hogy megfelelő fordítói magatartás-e Dragojević esetében a fordítói kockázatok csökkentése. Nem épp a kockázatos fordítói magatartás-e a leginkább adekvát viszonyulás ehhez a költészethez? Nem lehet általános választ adni, különösen amiatt nem, hogy mindenre tudunk példát találni, Dragojević versei csalókák, egy-egy versének hétköznapiak látszó problémafölvetései, a beszélt nyelvhez közeli beszédmódja hamis biztonságérzetet adhat. Máskor ott is veszélyt látunk, ahol kisimul a szöveg, és csak egyszerű nyelvi megfeleltetést vár el tőlünk.

Nagyon gyakori ebben a költészetben, hogy konkrét tárgyak, cselekvések megnevezésével dolgozik, és ezeknek a nyelvben meglévő átvitt értelmét hozza játékba, vagy megteremti ennek lehetőségét olyan ese-

tekben is, ahol a nyelv frazémakészletében ez nem szerepel. Ilyenkor az átvitt jelentés többnyire a fordításban is működtethető különösebb ki-módoltság nélkül. A két kultúra közelsége, a latin és a német nyelv általi befolyásoltsága révén az elvont fogalmaink is többnyire ugyanazok vagy könnyen megfeleltethetők egymásnak, és ha nem a szavak hangzásával, hanem jelentésével dolgozik a költő, akkor magyarul is verssé rendezhetők a horvát szabad versből készített fordítások. A gond többnyire az, hogy a vers jelentéseiben mindig részes a szavak hangalakja, terjedelme is. Ilyen konkrét cselekvésmegnevezésre és a konkrétságból történő elvonatkoztatásra épül a *Dolazi* című vers, és már a cím *Jön* fordítása esetében is látjuk, hogy magyarul rövidebb ez a jövetel, a horvát szónak a három szótagjával hosszabb a tartama. A teljes szöveg mozgásában még inkább kiütközik ez a probléma. Kínálja magát az *érkezik*, de hát annak némiképp más a jelentése. Ebben az esetben inkább vállalom a kockázatot, és a *jön* szót a rövidege miatt itt alkalmatlannak ítélve, mégis inkább az *érkezik* igét teszem próbára, kissé nagyobb nyelvi feszültséget teremtve, mint az eredeti, de az érkezés ige igekötő nélküli használatából adódó folyamatosságot és befejezetlenséget kellően produktívnak látva ehhez a vershez.

Dolazi

Dolazi s jedne strane,
dolazi s druge strane,
dolazi odasvud,

dolazi danju,
dolazi noću,
dolazi u svako doba,

dolazi nevidljivo,
dolazi nečujno,
dolazi tajno,

dolazi,
dolazi,
dolazi,

dolazi
i ne odlazi.

Érkezik

Érkezik egyik felől,
érkezik másik felől,
érkezik mindenfelől,

érkezik éjjel,
érkezik nappal,
érkezik minden időszakban,

érkezik láthatatlanul,
érkezik hallhatatlanul,
érkezik titokban,

érkezik,
érkezik,
érkezik,

érkezik,
és nem távozik.

Az alábbi példám az olvasás során problémátlanak tűnik, a kínálkozó magyar változatok ugyanakkor hosszas töprengésre készítetnek a viszonylag egyszerű és rövid szöveg fölött.

Malo straha

Malo straha dok spavam, uz nekoga spavam.

Malo straha dok se budim i kanim hodati.

Malo straha dok hodam, gledam i iznenada stanem.

Malo straha.

A vers címe cikluscím is a szerző *Negdje (Valahol)* című kötetében.⁵ Ezenkívül négyszer ismétli meg a kifejezést a versben. Mindig ugyanazt jelenti-e? Milyen magyar nyelvtani alak feleltethető meg neki? *Kicsi (kis)* vagy *egy kevés félelem*? *Némi félelem*? *Kevés* vagy *kellő* ez a kicsi? Tárgyeset (*félelmet*) vagy alanyeset (*félelem*) a jó? Mire vonatkoztatható ez a félelem? Egyáltalán: a *félelem*-e a jó szó? Persze lehetne vitatkozni olyasmin is, hogy jó vers-e ez egyáltalán, *érdemes*-e a fordításra. Ezt csak azért vetem föl, hogy azt válaszolhassam, szerintem jó lenne, ha az egész dragojevići költészet létezne, működne, jelen lenne magyarul – akár több fordításban is, akár csak azok számára is, akik az eredeti szövegeket is értelmezni tudják, és maguk a fordítások olvasatokként, értelmezéseként tereket képeznének ennek a költészetnek a bejárására. Ez a vers az ember-állat létezésében elemien benne lévő félelem verse számomra, az állati félelem, folytonos készenlét és a többiekkel együtt élő civilizált ember félelmének szétválaszthatatlansága munkál olvasatomban. Mindez minél kevésbé jelentőségteljes összefüggésekbe helyezve, a legelembb cselekvésekhez kapcsolódóan szóba hozva: alvás, valaki mellett alvás, ébredés, a járás, az elindulás szándéka, lépegetés, nézés és váratlan megállás. A versbeszédben mellőzve a költői megszólalás pátoszáát is.

Az esemény és a nyelv játékában születik a *Lice, sjena* című vers is, ahol a nyelv, akárha árnyéka lenne az eseménynek, megpróbálja fölvenni a véletlen formáját, megfelelni neki a maga természete szerint, de az esemény is a maga természete szerint alakul, a vetülő árnyék pedig a megfelelő formát keresi. Ez persze nem a vers értelmezése, csupán egy változat, amelyre az időhöz (és időtlenséghez) kapcsolódó gondolatkörok, az elmúlás, a másik elérhetetlensége, a létezés és a létező magá-

rahagyottsága érzéseinek, az érzékelés és a felfogás kérdésségének, továbbá ezek megoszthatóságának az árnyéka is rávetül.

Lice, sjena

Na lice je pala sjena. Osjetivši je
lice se izmaklo i ostavilo je samu.
Sama, a oblikovana po licu, sjetna,
nadajući se osloncu, sada ga traži,
čeka i ne nalazi. (Bijelo vrijeme,
daleko lice, siva nelagoda.)

Arc, árnyék

Egy árnyék vetődött az arcra. Megérezve,
az arc kitért előle, és magára hagyta.
Egymagában, az arc szerint alakítva, mélán,
támaszt remélve, most keresi,
várja, nem találja. (Fehér idő,
távoli arc, szürke kedvetlenség.)

Ennél a fordításnál is a minél kézenfekvőbb szavak és frazémák használatára törekedtem. Magyarul valaki árnyékot vet, az árnyék rávetődik valamire, amelyben a szó eredeti értelmében a szándékolatlanság jelentés-tartalma jött kapóra. Az egyszerű, kézenfekvő szóhasználat ellenére az eredeti jelentésviszonyainak feszessége arra késztet, hogy minden szót egyenként megforgassak, kipróbáljak. Mi lenne az *osjetivši je* megfelelője itt? A *megérezve* vagy az *észrevéve* vagy valami harmadik? A biztonság kedvéért megmaradtam a jelentésében közelebbi *megérezve* igénél, bár vonzottak az *észrevéve* igénkben rejlő jelentéslehetőségek.

A legtöbb gondot, a harmadik sorban lévő *oblikovana po licu* és a *sjetna* kifejezések okozták. Az első szó szerinti jelentése valami olyasmi lenne, hogy *az arc szerint/az arcnak megfelelően formálva/alakítva*. Ezek kissé nehézkesek, bár itt az eredeti sem hétköznapi nyelvi fordulat. Talán

az *archoz alakulva* lehetne egy jó és kevésbé összetett, kevésbé feltűnő megoldás. Most épp a nyelvileg pontosabb *az arc szerint alakítva* alaknál tartok, de nem biztos, hogy ez lesz, illetve hogy egyáltalán van végső változat. A *sjetna* számos magyar szóval behelyettesíthető, ami a melanholikus szomorúság, egykedvűség jelentéskörében szóba jöhet, a szótárak a bús, búskomor, szomorú, bánatos stb. jelentéseket kínálják föl. És a *mélát, mélabúst* is, amelyek közül a kevésbé erőteljes és rövidebb szó mellett döntöttem végül. Bár ez is kissé választékosabb a kelleténél. És így tovább, elidőzhetnék minden szónál, felidézve az oda s vissza változtatgatásokat, szócsereket sorát, amelyekkel újra- és újraolvastam a verset. Ehelyett felidézném az egyik szerencsés nyelvi megfelelést, amikor a kompromisszumoktól elgyötört fordító hálásan felsóhajt, mindenestül átérezve annak a súlyát, mennyi bonyodalomtól és a félmegoldás frusztráltságától szabadítja meg az a véletlen, hogy a horvát *kiša* szó legkézenfekvőbb magyar szótári megfelelője, az *eső* közepén az „s” mássalhangzó áll. Kiváló vers, jellemző vers, megint csak esemény, percepció és nyelvi megosztás egymás mellettségében mozogva, ha már Dragojević-fordításra adtuk a fejünket, akkor ez igazán élénk áll már első olvasáskor, és bizony, e nélkül az „s” nélkül meg lennénk löve. És amikor látja a fordító, hogy mekkora szerencséje van, akkor szorongva veszi számba, hogy van-e itt esetleg további rejtett csapda. De látva, hogy milyen bátran él az eredeti a kínákozó hangzáslehetőségekkel, örömmel veszem, hogy magyarul az Isten és az áldás szavakban is ott van, akkor már a „jó eső” helyett is bátran írok „kedves eső”-t a megszólító szerkezetben, hiszen ez kézenfekvő magyarul, és jobban is hangzik a két szótagú szó ebben a kifejezésben, mint az egy szótagú „jó”.

Kiša

Ja imam riječ kiša. Ona je česta moja riječ.
Kada ne znam što ću, kada nitko ne zna, kada je
vedro i mračno, kažem dođi kišo, idi kišo,
dobra kišo. I ona dođe, šumi svoje lijepo š
u mojoj glavi, u lišču, po krovovima, po čitavoj

Korčuli, čak i u snu. Kolikom blagošću je Bog
ispunio njezin šum. Dok žamori, zaboravljam
što treba zaboraviti, sjetim se čega se treba
sjetiti, učini mi se da me ovdje nije bilo dugo,
možda od početka.

Eső

Van egy szavam: az eső. Gyakran használok ezt a szót.
Ha nem tudom, hogy mit akarok, amikor senki se tudja, amikor
kiderül, amikor elsötétül, akkor azt mondom, gyere, eső, eredj, eső,
kedves eső. És ő jön, susogja szép s-ét a fejemben,
a levelek között, a háztetőkön, végig egész Korčulán,
még az álmomban is. Mennyi áldással telítette Isten
ezt a susogást. Amíg susorog, mindent elfelejtek,
amit el kell felejtenem, és minden eszembe jut, aminek eszembe kell
jutnia, úgy érzem, mintha régóta nem lettem volna itt,
talán az idők kezdete óta.

Dragojević nyelvhasználata mintha a szavak létrejöttének, a nyelv fo-
lyamatos keletkezésének a frissességét próbálná fenntartani. A fordítás-
nak is ezt a frissességet kellene produkálnia. Azt létrehozni, hogy ami a
forrásnyelvi megszólalásban kiárad, áramlani kezd, az a célnyelvben se
érjen célba, hanem tartósan közelítsen, ne nyugodjon el egyetlen jelen-
tésben.

JEGYZETEK

¹ L. Szabadságharc csicsókával, karfiollal. *Erdélyi riport* <http://erdelyiriport.ro/interju/szabad-sagharc-csicsokaval-karfiollal> (2020. március 22.)

² L. Almával az almát. In *Nem könnyű (Versek 2001–2017)*. Jelenkor, Budapest, 2017, 18.

³ L. Keletkezés (Postanja), A teknős (Kornjača) (ford. Brasnyó István). In Ács Károly (szerk.): *Napjaink éneke. A modern jugoszláv költészet antológiája*, 2. kötet. Forum, Újvidék, 1967, 393–399.

Összeadok; Szó-vírusok; Váratlan fény (ford. Fehér Ferenc). In Fehér Ferenc: *A madár árnyé-ka. Harminc év versfordításából*. Forum, Újvidék, 1978, 341–343.

Nem tértek meg a legyőzöttek; Alma; Halott természet; El nem küldött válasz egy körkérdésre (ford. Papp Mária). In Papp Mária: *Határtalan családok. Horvát költők versei Papp Mária fordításában*. Széphalom Könyvműhely, Budapest, 1991, 13–14; 76.

Levelezőlap; Ó! (ford. Ladányi István). In Goran Rem (szerk.): *A melankólia krónikája. Posztmodern horvát költők antológiája*. Jelenkor Alapítvány, Pécs, 2003, 23.

Magnetofonszalag; Az úgynevezett doboz-kérdésről; Néki fala van; Alma; A legkurtább világban; Otthagyott fejsze; Ha a nagy edényből; Szétszórt gombok (ford. Domonkos István). *Új Symposion*, 93 (1973), 582–584.

Bútorszállítás; Betűkór; Vagy; Csapda; Rajz; Végtere is; Cipők; Nyári nap Dubrovnikban (ford. Danyi Magdolna). *Új Symposion*, 121 (1975), 152–154.

Digresszió (ford. Dudás Kálmán). *Alföld*, 1979/12, 82.

Esszék a Kitalálások könyvéből (ford. Dudás Kálmán). *Híd*, 1979/1, 56–67.

A betegség ecsetelése; Sárga napvirág; Csomók; Lábjegyzet a csomókról; Hangosan beszélni; A piacon (ford. Turi Gábor). *Híd*, 1982/10, 1107–1112.

Vizvezetékcsövek; Egy; Érkezés; Mások álmában; Az örült karbonkor; A számfül fülel; Az újságban olvassuk; Itt van mondjuk (ford. Turi Gábor). *Híd*, 1982/4, 437–445.

Esernyő alatt (ford. Fenyvesi Ottó). *Tiszatáj*, 2005/6, 31–32.

Őrült karbonkorszak (ford. Radics Viktória). *Polisz*, 2005/4, 62.

Bölcső; Villamos (ford. Fenyvesi Ottó). *Tiszatáj*, 2008/6, 8.

Szabadság (Sloboda); Fra Angelico egyik festményén (Na jednoj Fra Angelicovoj slici); Madarak (Ptice); Tenispályák (Teniska igrališta); Állomás (Stanica); Sötétség (Tama); Faliszőnyeg (Tapiserija); Sötétség (Mrak); Kerítés (Ograda); A fedélköz nyílásán át (Kroz otvor palube) (ford. Orcsik Roland). In *A káosz vigasza. Kortárs horvát költők*. Jelenkor, Pécs, 2009, 17–26.

Dubrovnik, Zágráb és a tenger; Vasárnap; Iránytű (ford. Radics Viktória). *Magyar Lettre Internationale*, 2013. tél, 48–49.

[Hogyan ringatja el magát a kő]; Elveszve; És akkor; Eső (ford. Radics Viktória). *Magyar Lettre Internationale*, 2013. tél, 51.

Eső; Pillanat; Csúzlik; Jön az éjszaka, vagy minek is nevezik ezt; Szülőföld; Tűz; Dominik; Levegő; Zelenci; Pensée végétale; Utca; Június; Kis nő; Csigák; Egy kis félelem; Arc, árnyék; Szép arc; Csiga; Chiromantia; Halom; Éjszaka; Burgonyák; Kő; Mondom a földnek; Cipők; Félelem; Könyv; Remington, stb.; Meztláb alszanak; Hely; Virágpör; Kopogott; Inkább; Ki-menetel; Kezek; Lépcsőfokok (ford. Ladányi István). *Kalligram*, 2011. március, 60–73.

⁴ L. Walter Benjamin: A műfordító feladata. In Uő: *Angelus Novus. Értekezések, kísérletek, bírálatok*. Magyar Helikon, Budapest, 1980, 69–86.

⁵ Vö. Danijel Dragojević: *Negdje*. Fraktura, Zagreb, 2012

PETER DALE SCOTT

Dzsakartába érkezni: vers a terrorról

ll.iv

Írom ezt a verset
az 1965-ös megszárlásról
indonéziaiakét indonéziaiak által

amiről tíz évvel később írhattam egy cikkben
de nem közölték
kivéve Nottinghamet Angliát

egy barátom Malcolm Caldwell akit azóta
szintén megöltek
a tettesről nem szólnak de kitalálom

így látni
pontosan költészet
a CIA és most Peking kambodzsai

gyilkosai a Khmer Szeráj
abban a cikkben úgy becsültem
félmilliót vagy többet

gyilkoltak meg ekkoriban

Noam is megírta
az első kiadója nem jelentette meg

hogy Szudomo admirálist idézzük
az indonéziai juntából
több mint 500 000

és most az Amnesty International
jóval több egymilliónál
ennyit a kiegyensúlyozott prózámról

Ám egyikünk sem tapasztalta meg
a halál átható szagát
az átkelésre nem alkalmas folyókét

amelyek eltömődnek a holttestektől
és ezért van Robert Lowell
hogy még neked a pacifistának is

olyan kevés mondanivalód van róla?
Vagy te kedves olvasó
nézzük csak meg jobban

a megfelelő okokat
te és én
nem élvezzük ennek olvasását

Mint amikor
a meredek Engadinban
megláttuk a néma lavinát

amint leereszkedett a hegyről
haj és szemöldök
elsőként érezni

a seregélyeket
az egyre terjedő
gyilkos szélben

IV.i

Megève tér le
a szívárvány mellett
a vízsugárba

1000 méter csúszólépésben
a nedves fűvön
nevetés amikor célba érünk

hiszi hogy venezuelaival házasodott
és Lausanne közelében él
mondd végre hogy te

akinek otthona a hegyekben
amelyek mindig kéznél vannak
és mindentudóak

ahol csak rebesgetik
a Bilderberg-találkozókat
kapitányairól hogy

úgy kell hangozzon
mint John Bircher akiről
a Rockefellererek között szólunk

az Agnellik és a Rothschildek
akiknek megève-i üdülőjében
kényelmetlen luxusban

szállásoltak el mint küldötteket
a Nemzetközi Diákszolgálat
Bilderberg-találkozók

Bernhard hercegnek csaknem olyan vetélytárs
nélküli hálózatot biztosítva
nemcsak az Európai Mozgalom számára

a német testvéralapítványokkal pénzelve
de a toborzásért is
a régi szolgálati kapcsolatokért

a Lockheed-kifizetések csatornáért
a mérsékelt égövben
Kutatóalapítvány

Antelope Cobbler számára az olasz miniszter
aki megtoldotta a CIA
pénzügyi támogatását

pártok jelöltek számára
és megbízott vezetőknek
minden politikai üldözését

és Szukarno uralma alatt
ami miatt mindezt elmondom –
nem csupán emlékezem

a mocsaras mezők

a Rockefeller-házikónál
a connecticuti völgyben

ahol a Szabadságért Lobbizók felfedezték

a Bilderbergeket 67-ben –
a dzsakartai kifizetések elúsztak

Négy hónappal a puccs előtt

jogi kockázatokkal Lockheed számára
az igen gazdagok iránt

Alamszdzsah generális

*aki megtestesítője
a katonai vállalkozónak*

akit egy Lockheed-feljegyzés

*a második embernek nevezett
a puccs rögvest megvolt*

pénzügyi alapok Szukarno rendelkezésére

*egy Lockheed-hálózat
Genovától Dzsakartáig terjed*

milliók japán hivatalnokoknak

ahol *minden mozdulatot
Washington szentesít*

a pénz Deak közvetítésével

vissza Sig Katajamához
a Kajmán-szigeteken

a Vadvilág Alapot a Szultáni
Erőd Bankja a Bahamákon
Helliwell narkotikum CIA

Richard M. Nixon neve a listán
Bilderbergben esett meg
hogy Bernhard herceget

Baron bemutatta
Edmond de Rothschild
Tibor Rosenbaumig az ICB-től

a Nemzetközi Hitelbank
(amelyet Baron felfedett
a Vesco-puccs után

mint titkos pénzügyi alap forrása
a Moszad számára
Izrael titkosszolgálatá

az ország egyik első
fegyverbrókere)
akinek kollégája Ed Levinson

ez volt a hatalom
a Havana Riviera
és a Serv-U Társaság mögött

a Bobby Baker kifizetések
amelyek kikerültek
1963 novemberében –

A könyvemet firtatta volna
amint a Warren-bizottság állománya
Allen Dulles számára dolgozva

képtelen volt
hogy miért Levinson *pit-boss*-a
McWillie *kockajátékos és gyilkos*

az öreg jó Binion bandával
Dallasban és Fort Worth-ben
akik *megbeszélték Mr. Biggel*

Nem hiszem hogy jobban
bele kellene merülnünk e fázisba
kétszer hozták Havannába

a leginkább mint futára
közeli barátját
Jack Rubyt

Ostoba egy alak
A könyv elment korrektúrára
és lefényképezték

a Zsebkönyvek tavaszi katalógusába
de sohasem publikálták
megszabadítva engem

e vers megírásától
Emlékszel igen
csak egy pillanatra

a forró nap a vállunkon
a ködpárán túl
a mezőből emelkedik ki

Mont Blanc

IV.ii

A Bay Bridge-től
az operából hazafelé jövet
a fényzőrőkre pillanthattál

az Oaklandi Katonai Terminálé
ahol a konténereket megtöltik
proteinbombával és napalmmal

fekete japán hajókba
amelyekben a daruk
meghajolnak akárha aggódó sebészek

a csendes és átlátszó éjben
jószándékú emberek
akikből elsőre is sok volt

aláírták volna a tiltakozási ívet
vagy segítenek a levél
összeállításában a *Times* számára

arról hogy hat hónapon át
az igaztól a hamisig
észak-vietnámi jelentések

az álláspontok egyeztetése
a sohasem közölt levél
a változó zene

örömtüzek az utca nyugalmáért
a könnygáz első foltjai
a Sárga Tenger alattjáró

(kábítószer Bir Surban
Allen térdelve imádkozik
Johnson egészségéért)

a rockköltészeti fesztiválon
szenzáció nélkül a jointom részéről
a különbséget leszámítva

só és cukor között
mintha megráznának
a póre bal karomnál

Owsley ejtóernyővel
az Emberi Légyotton
Mika Carole vállán

egy az enyém hogy láthassák
a Szép új világot
kukacok a rózsában

a parti háziasszonya
néhány drogot kínált az alagsorban
sírt akárha egy gyerek

a CIA személyzete
a helyi vegyészeket segítve
LCD-laboratóriumokat felállítva

az öböl környékén
az eseményeket felügyelve
STP Serenity

a Dow-vegyületektől
és az Edgewood gyáráig
mintha pisztolyból lőtték volna ki

emberek a vasárnap reggelükkel
a puska hatótávolságát céltábláját gyakorolva
Fekete Párducok Ku-Klux-Klán

Nők utaltak szégyenlősen
kimondhatatlan orgiákra
kábszeres meztelenségre

Ed Sanders a Fugs
oknyomozó költészet
Ki a démonokkal ki

*tekintet nélkül mindenre
a következő lépés
vitathatatlan logikájáért*

kétszáz fontnyi százszorszép
Peggy Hitchcock részéről
egy égi bombával ütni Pentagonon

Fort Funston Beach

Barb első meztelensége
deszantos rendőrség tekintete méri fel

kristályvirágok és sárkánygyökerek dűnéi
kenderikék a napban és a ködben
(*Lepuffantani egy rendőrt*)

szent cselekedet)
a nő hínárban és szörfözve
gázolva a vízben mintha mosnák

tiszta mint a fókák

IV.viii

Clifford Geertz éppen
újraolvastam a *Jegyzeteidet*
a bali kakasviadalokról

hogy miként fogadtak
az óvatos falusiak
miután elhagytad

a jávai rendőrállomást
és hogy a mészárlás
a kakasok arénájában magában

miután *a vörös borsot*
ledugták a csőrükön
és fel a segglyukukba

társul az egyéniséghez
a kakasokéhoz
a kakasok megsemmisítéséhez

véráldozat
démonoknak ajánlva hogy
megbékítse kannibalisztikus éhségüket

ábrázolva amint az emberek
nem szó szerint hanem rosszabbul
mintegy elképzelve

azt állítja
hogy ezekből az érzelmekből
épül fel a társadalom

a küzdelemből
amelyet a szörnyűséges Rangda
szemei kidüllednek akárha kelések

a megnyerő Barng szörny
összecsapása a gonosz
és a nevetséges között

Nem az emberekbe vetett hited
Minden egyes kulturális termék
Amelyet firtatok

vagy az értelemnek
az életre való kényszerítése
az emberi lét fő célja

a vergiliusi gyarapszik
a Max Weberhez írt jegyzetében
ám a visszatérő értelmezéseid

a bali mészárszékről
amit aztán úgy hívsz
elbaltázott puccs és a kegyetlen utóélete

Nem azt rovom fel
Hogy a terepmunkádat
Ford és a CIA támogatták

az MTI Központja
ahol Pauker előtt neveztek ki
vagy a kutatásod amellyel megbíztak

amelyben a helyi elitek
játsszának legjobban a szerepet
Rostov *felszállása előtt*

nem dobom ki a követ
az elülső ablakból
a világ legnagyobb fegyverlaborjából

hiszen tudsz arról
puputánnak és Tyalonarangnak
miként van joga feleleveníteni

a *mészárlás tényét*
a *kakasviadal révén*
a transz színpadiassága

ám miért írtad
*hogy néhány százezer
embert gyilkoltak meg*

*falusiakat más falusiak
noha a hadsereg
is kivégezte őket*

Amikor Saplen is beismeri
Hogy a bali gyilkosságok
Nem kezdődtek el kora decemberig

egészen addig míg
Edhie ezredes különítményei
Drakula elnevezéssel

végzett Kelet-Jáván
*a hadsereg kezdte
majd átadta a bali embereknek*

vagyis a *speciális alakulatoknak*
Naszution és Szuharto
parancsára felállítva

*majd végre leállították a vérengzést
amikor a lángoló házak bűze
a szokásos fölé kerekedett*

a sziget gazdag flórájának illata
Clifford Geertz olykor
a világ nem rejtélyes

szeretnéd ahogy én is
miért nem írsz
egyenesen világosan mint a *Time*

a földről ahová visszatértél
a junta vízumával
és hogyan is írhatsz

integratív forradalomról
hatvanegy országban
betiltott könyvben

Paraguay a Szovjetunió
de az Egyesült Államok nem?

IV.ix

Amikor néhány nyugati játékot
ahol kilopták a Peugeot-nk
hátsó üléséről Saska Kępában

Habozás nélkül mentem
a varsói rendőrségre
a bajszos tiszt

mindent lejegyeztetl
mondanivalóm
csak kevés volt

majd megkérdezte
Az ajtó zárva volt?
gőzöm sincs mondtam

nyilván nem és azt mondta
Proszę pana bocsásson meg
De a jövőben jó lenne

tartsa zárva az ajtaját
Gyermekeink nem láthatják
a nyugatról jövő játékokat

és nem akarhatja
bátorítani őket a büntetükben
azokon a vasárnapokon sétál

Cassie-vel a kék babakocsival
a jólöltözött háziasszonyok
törvénytelenül dollárt kínálva

a duplája mint amit fizettünk érte
azt mondtam a tisztnek
visszavonom a panaszomat

Mosolygott és beszélni kezdett
az életéről amíg rendőr volt
mennyivel könnyebb is volt

miután Sztálin meghalt
azokban a napokban
senki sem akart szólni hozzánk

még a gyerekeink is
bizalmatlanok voltak néha
az iskolában tanultak ellenére

Két órán át beszélgettünk
és sokszor gondolunk rá
amikor olvasom az újságokban

az elnyomott Szolidarnosztyról
hogymiként lehetnek
kivételes pillanatok

bárki így meghaladhatja a történelmet
ma már nem merészelne
ilyen beszélgetésbe bocsátkozni

ám nincs szívem
Mégis e két órában
a rosszul bútorozott kis lyukban

valahogy igazabbnak tűnik
mint az utcai harcok azóta
Az életem könnyebb

Többé nem konzulként
úgy sejttem hogy a mi oldalunkon
az Amerikai Acélvállalat

IV.xvii

És most Kelet-Timor
ahol 1977-ben
az indonéziai miniszter beismerte

talán 80 ezret gyilkoltak meg
vagyis minden nyolcadik embert
a saját kormányuk parakülönítményei

ezek a kedves éjszakai arcok
bogarakkal tele a szemük
1975-től 1977-ig

a *New York Times* tárgymutatója
a bejegyzések Kelet-Timorról
lecsökkentve három oszlopnyiról

öt sornyira

LOSONCZ Márk fordítása

“Coming to Dzsakarta: II.iv, IV.i-ii, IV.viii, IV.xvii” by Peter Dale Scott, from *Coming to Dzsakarta*, copyright 1988, Used by permission of New Directions Publishing Corp.
Source: *Coming to Dzsakarta: A Poem about Terror* (New Directions Publishing Corporation, 1988)

LOSONCZ MÁRK

Lehet-e a mélyállamnak esztétikája?

Peter Dale Scott költészetéről

Peter Dale Scott kanadai születésű költő, emeritus professzor a Kaliforniai Egyetemen (Berkeley) és egykori diplomata. Eredetileg filozófiával és politikatudománnyal foglalkozott, hogy aztán később az irodalomról adjon elő. Az 1960-as évek során a vietnámi háborút ellenző békemozgalom aktív tagja volt, majd ettől kezdve folyamatosan az Amerikai Egyesült Államok bel- és külpolitikájának éles bírálója. 1957 és 1961 között kanadai megbízatással dolgozott az Egyesült Nemzetek diplomatájaként, Lengyelországban. 1968-ban aláírta az „Írók és szerkesztők háborús adó elleni tiltakozását”. Az első, kifejezetten politikai tárgyú könyvének is a témája Vietnám (*Az eszkaláció politikája Vietnámban / The Politics of Escalation in Vietnam*) (DALE SCOTT 1966). Ezt a könyvét megannyi más, rokon témájú kísérte, többek között a Kennedy-gyilkosságról, az Irán-Contra ügyről vagy az állami szervek és a drogkereskedelem összefonódásairól. Külön kiemeljük a szeptember 11-ről szóló könyvét (*A 9/11-hez vezető út: a vagyon, a birodalom és Amerika jövője / The Road to 9/11: Wealth, Empire and the Future of America*) (DALE SCOTT 2007), az olaj, a mélyállam és a Wall Street kapcsolatait elemző művét (*Az amerikai mélyállam: a Wall Street, a nagybani olaj és az amerikai demokrácia elleni támadás / The American Deep State: Wall Street, Big Oil, and the Attack on U.S. Democracy*) (DALE SCOTT 2014), valamint elemzését az amerikai háborús szerepvállalásról (*Az amerikai háborús gépezet: mélypolitika, a CIA drogkapcsolata és az Afganisztánhoz vezető út / American War Machine: Deep Politics, the CIA Global Drug Connection, and the Road to Afghanistan*) (DALE SCOTT 2010). Tucatnyi verseskötet szerzője. Kiemelkedik közülük a *Seculum*-tri-

lógia, és mindenekelőtt a könyvnyi hosszúságú, 1989-es *Dzsakartába érkező: vers a terrortól* (*Coming to Jakarta: Poem About Terror*) (DALE SCOTT 1989). Számos forrás szerint Dale Scott minden további nélkül nemzedékének legkiemelkedőbbje, ami az angol nyelvű politikai költészetet illeti. A Dzsakartáról szóló költeményét külön is díjazták. Mindemellett fordítóként is dolgozott, elsősorban a lengyelországi tapasztalataira építve. Egyetemi kollégájával, Czesław Miłoszsal Zbigniew Herbert műveit fordította. Tevékenységének két aspektusát, a mélyállam témáját és a költészetet kapcsolja össze a Freeman Ng-vel való együttműködése nyomán létrejött könyv (*Költészet és terror: Politika és Poétika a Dzsakartába érkező lapjain / Poetry and Terror: Politics and Poetics in Coming to Jakarta*) (DALE SCOTT – FREEMAN 2018).

Ahhoz, hogy megérthessük e költészetet (és ezt az alternatív történetírást), feltétlenül meg kell értenünk a Dale Scott által (is) használt „mélyállam” (*deep state*) kifejezés mibenlétét. Elsőre persze úgy tűnhet, hogy voltaképpen nem is túlságosan releváns ebben a kontextusban. Egrészt Dale Scott korai műveiben egyáltalán nem szerepel, valójában csak azután kezdte el használni, hogy meghallgatta Ola Tunander előadását egy 2006-os melbourne-i konferencián (korábban például olyan kifejezéseket használt, mint a „parapolitika”). Másrészt pedig kételyünk támadhat azt illetően, hogy vajon egy olyan kifejezés, mint a „mélyállam”, csakugyan figyelembe veendő-e egy vers esetében – mintha túl alantas, vagy túl magasan, a légritkaságban szárnyaló lenne, mindenesetre mint-ha elvétené az esztétikai regisztert.

Nos, kétségtelen, hogy Dale Scott csupán 2006 után kezdte el szisztematikusan használni a mélyállam fogalmát, mindazonáltal korántsem véletlen, hogy éppen ebben a koncepcióban és kifejezésben látta viszont a leginkább a saját maga által gyakorlatilag már évtizedek óta alkalmazott eszköztárat. Miről van szó? A mélyállam gondolata az antikvitásig és a kora modernitásig nyúlik vissza (*kratos en kratoi, imperium in imperio, status in statu*), hogy aztán a múlt század óta ismét széleskörűen használni kezdjék. Megannyi állam (Olaszország, Görögország, Kolumbia, Mexikó, Fülöp-szigetek, Egyiptom stb.) esetében csak nagyon nehezen lehetne megkérdőjelezni a fogalom relevanciáját, legalábbis a 20. és a 21. szá-

zadot illetően. Magának a szónak a közvetlen forrása a török *derin devlet*, amely eredeti környezetében Törökország mélyállami vonatkozásait jelentette, az oszmán gyökerektől kezdve az Atatürk-féle fordulaton át egészen napjainkig (lásd: SÖYLER 2015). A jelenség különösen evidens néhány kirívó esetben, mint amilyen a Propaganda Due (P2) vagy az Afrikaner Broederbond (AB). A kifejezés egyébként számos egyéb koncepcióval rokonítható, ilyen például az Ernst Fraenkel-féle *Doppelstaat* vagy nyomában a Hans Morgenthau-féle *dual state* – mindkettő a kettős államot jelöli, előbbi a náci állam megkettőződését a közösségiség ideológiájával felvértezett normatív állammá és, másrészt, rendeleti állammá, utóbbi a szokványos mederben zajló állami folyamatokat és a rejtett, „biztonsági állam” binaritását. Napjainkban a koncepció különösen népszerű az amerikai elemzők között (az analízis gyökerei tulajdonképpen Eisenhowernek a katonai-gazdasági komplexumról szóló beszédééig, illetve a *permanent war economy* elemzéseieiig nyúlnak), akik közül az utóbbi években számos kiváló könyvet szentelt a mélyállam USA-beli variánsának – közben csaknem kivétel nélkül kifejezve háláját a kifejezést importáló Dale Scott iránt (James B. Stewart, David Talbot, Michael J. Glennon, David Rohde, Mike Lofgren stb.). „Kétségtelenül létezik a mélyállam. Higgyenek nekem, jártam ott” – mondta Edward Snowden is, miután leleplezte az NSA ténykedését.

A rendszerelmélet régóta ismeri a mindezek mögött meghúzódó mechanizmust: egy rendszeren belül további alrendszer jöhet létre (*reentry*), amelynek számára a kiindulópontként szolgáló rendszer is csak egyfajta környezet lesz. Az alrendszer a differenciálódás közepette relatív önállóságra tesz szert, részben maga is – mint Francisco Varela és Herberto Maturana mondanák: – autopoetikus lesz. Ismeretes, hogy a rendszerek olykor önnön magukat sokszorosítják. Egy kos ismétlődő struktúrákból álló szarva jó példa a gnómónra, amely a rendszer külső, additív autorepetitívitasát illusztrálja. Olyan jelenségek esetében azonban, mint a mélyállam, a rendszernek a létében való differenciálódása belső természetű. Nem egy száműzetésben levő kormányzat (*government-in-exile*), egy külső, az államtól valójában idegen szerv, hanem az államrendszer szerves alkotórésze. Másként szólva, létrejön egy rész, amely kétségtelenül

rekurzív tárgy, hiszen részként az egészre vonatkozó információt hordoz magában, ugyanakkor több is ennél: hiszen nem pusztán információkról van szó, hanem hatalomról – a rész akár uralhatja is az egészet. Nos, pontosan erről van szó a mélyállam esetében: az állam mint egész létrehozta önnön duplumát, a részt, az alrendszer, amely egy pillanatban fölébe kerekedik. Az állam megkettőződik: nyilvános, látható, kontrollálható és elszámoltatható államra, illetve arra az államra, amely mindennek éppen az ellenkezője. Ha az államapparátusok vezetői minden további nélkül folytatják a tevékenységüket egy kormányváltást követően, máris gyanút kell fognunk. Fouché egyszerre volt rojalista, forradalmár és bonapartista, a Cseka az Ohrana kézikönyveinek útmutatóit használta, Dick Cheney és Donald Rumsfeld háborítatlanul végezték a munkájukat a kormányok váltakozása ellenére. Így, a rendszereken belül létrejövő uralmi alrendszer értelmében beszélnek például a CIA-n belül létrejövő árnyék-CIA-ról, a KGB-n belüli további KGB-ről, az államon belüli államként működő III/III-ról vagy a szerbiai/jugoszláviai állambiztonságról, amelyben a dolgozók 99 százaléka nem volt tudatában az apparátus által elkövetett rémtetteknek (az állami terrorizmusról szélesebben lásd: JACKSON 2016; 339–424). Ezt az alapvető duplum-alakzatot továbbiak bonyolítják: a dupla koverták, a kettős ügynökök és társaik. Nem véletlen, hogy a mélyállami elemzések nagy előszeretettel használják a világosság hiányának metaforáit, mint a sötétség, az árnyék, a szürke zóna stb. (az *ainigma* jelentése: sötétség). A mélyállam olyan, mint a gomba, a sötétben érzi magát jól, és ilyenkor növekszik a leginkább. Vegyük észre, hogy a mélyállam elméletének hívei elvben kevésbé szimpatizálnak a totalitarizmus-elméletekkel, amelyek túllontúl monisztikusan fogják fel a nagyhatalmú államok természetét, vagyis anélkül, hogy figyelembe vennék az állam rétegezettségét, illetve az egyes rétegek közti lehetséges feszültségeket. A mélyállam értőjének nem elég pusztán az adottra figyelnie, hanem a „sorok között” kell olvasnia (ne felejtjük el, hogy az *intelligence* is az *intellegere* szóból ered, azaz az *inter* és a *legere*, *lectio* kifejezésekből). A speciális tárgy speciális módszereket, eljárásmodokat kíván meg, így a mélyállam elemzője (akár csak a Leo Strauss szemüvegével olvasó) figyelhet a szembetűnő ellentmondásokra, az elszólásokra

és a kiszivárgásokra, ütköztetheti a forrásokat, a felszíni esemény helyett figyelhet az események által vert hullámokra, kimutathatja a kontinuitást ott, ahol látszólag a folytonosság hiányáról van szó (mint a COG, azaz a kormányzat kontinuitásának szabálya esetében), hangsúlyozhatja a kivételes állapottal való manipulálást, élhet az „összekötni az elválasztottat, elválasztani az összekötöttnek tűnőt” szempontjával stb. Mintha a mélyállam az állam tudattalanja lenne. Az a sajátos helyzet áll elő, hogy a Dale Scott *Dzsakarta*-versében is megjelenő, a CIA-vel sajátosan összefonódó Clifford Geertz fő antropológiai fogalma, a sűrű leírás is segíthet mindennek megragadásában: sokoldalú értelemteletti keretre és összetett horizontokra van szükség, nem objektív társadalom-fotózásra, hanem az értelmezések értelmezéseire, mikroszkopikus módszerre, amely ügyel a részletekre, és egyaránt használható mind az eszmei, mind a cselekvési valóságra. Akármint is tesz, egy elvre feltétlenül ügyelnie kell a mélyállam elemzőjének: a forráskezelés szigorúságára, vagyis a „referencializmus” elvére. Nem pusztán a retorika és a szavak mentén, mint Sztálin tette, amikor paranoiája teljében azt követelte a titkosszolgálattól, hogy határozza meg pontosan a tényeket és a forrásokat – hanem csakugyan minél körültekintőbben és átláthatóbban. Amennyiben így járunk el, a mélyállam fogalma igen hasznos analitikai szerszámnak bizonyulhat. Az információk efféle kezelése természetesen gyanút kelthet, elsősorban azért, mert kísértetiesen emlékeztethet arra, ahogyan a – kissé szerencsétlenül – összeesküvés-elméleteknek nevezett kvázielemezések járnak el. Az ilyen teóriák jellemzően egy manicheus világkép jegyében gondolkodnak (Jó versus Gonosz), egyetlen monolitikus központból származtatnak mindent, a Hatalmat mindenütt jelenlevőnek és mindenhatóknak tartják, továbbá minden létező jelenség mögött a Hatalmat sejtik mint motivációs forrást. Mondhatni, a komplexitásból banalitást, végletes egyszerűséget csinálnak. Amint Donna Kossy írta, olyanok, mint a fekete lyuk, mindent elnyelnek, magukba szívznak, s a racionalizálás túlfeszítése közepette semmit sem tartanak értelmetlennek, számukra minden valamely mélyebb jelentésre utal (KOSSY 1994; 191). Látszólag a módszereikben ugyanúgy járnak el, mint a mélyállam elemzői, összekapcsolják például az egymástól elválasztottakat maguk is – persze a

megfelelő források és érvek nélkül. Azonban lássuk be, hogy a mélyállam diagnosztája végső soron valami egészen mást csinál: számára pontosan a hatalom monisztikus felfogása az, ami elfogadhatatlan. Ahol egyetlen Központot, Koordinátort vagy Igazgatót azonosítanak, ő inkább centrumok sokaságát látja, ahol egyetlen nagy Kontinuitást vélnek felfedezni, ő megannyi (disz)konnekciót vél észrevenni. A paranoiás számára minden mindennel összefügg, a mélyállami koncepció alkalmazója viszont a konkrét kapcsolatok meglétére vagy hiányára figyel. Ez az alapvető különbség: az összeesküvés-elmélet híve trivializálja a komplexitást, a mélyállam elemzője viszont a helyén kezeli – nem redukálja le túlságosan, ám nem is bonyolítja szükségtelenül túl. Amennyiben egy anarchista azt veti ellen, hogy a mélyállam ellenfele végső soron felmenti az államot, hiszen igazából minden államiság elfogadhatatlan, a parapolitika kritikus erre azt fogja mondani, hogy tévedés, a helyzet sokkal összetettebb, nem szabad monolitikusan elemezni az államot, esetről esetre, kazuisztikusan kell tesztelni a téziseket. Az is baj, ha mondjuk a titkosszolgálatok átpolitizálódnak és ki vannak szolgáltatva a politikai döntéshozók kénye-kedvének, ám az is baj, ha teljesen kicsúsznak a nyilvános állam politikájának keze alól. Hasonlóképpen nem elegendő a mélyállam pusztán terminológiai használata, vagyis a kifejezés trumpista és *alt-rightos* kiárúsítása-kizsákmányolása éppen úgy banálissá teszi ezt a fogalmi keretet, mint amilyen elcsépeltek és üresek a rossz értelemben vett összeesküvés-elméletek. Ezért szimplifikáló a „maffiaállam” kifejezés is, mert elvétí a tényleges maffia szerepét és tévesen mindent egyetlen családias metaforába, kontinuitásba sűrít. Magyarországon például, írja Tamás Gáspár Miklós, „a politikusok állami pozíciójukból teremtik meg (fölülről!) a kisajátított, elkobzott, államkölcsonból »fölvásárolt« mélyállami vagyont. Ez a maffia módszerének az egyenes ellenkezője” (TAMÁS internet/a). A mélyállam nem omnipotens és egyöntetű Leviathán, hanem informális és formális kapcsolatok bonyolult és hibrid szövődéke, és érvényes rá „az állam erejének és gyengeségének a paradoxona” (KARSTEDT 2014; 130). Nem mutathatunk rá osztrén módon, nem azonosíthatjuk egyetlen különös szubjektummal – helyesebb lenne „nem felismert X Erőnek” nevezni, mint Dale Scott teszi néha (DALE SCOTT 2011; 6). Nem igaz

minden további nélkül, hogy – mint Bródy János éneklí – „ezek ugyan-azok”, „a minden rendszerhez alkalmazkodók”. Nincs teljes Kontinuitás. Minél erősebb az állam egyfelől, annál gyengébb másfelől, és fordítva. Az állam ingadozik a kontroll többlete és deficitje között. Még a legautokratikusabb államban is versengés van a hatalomért, Sztálin is folyton küzdött a valós vagy a vélt ellenségei ellen. Hannah Arendt több ízben is panaszkolta, hogy a politikafilozófiával szemben a napnyugati gondolkodók azért keltek ki, Platónról Heideggerig, mert nem találták eléggé mélynek. Amellett, hogy Arendt e diagnózist követően a felszín és a világhosszág dicséretébe fogott, maga is megkezdte végső soron a mélyállam elemzését, amikor a totalitarizmus-elméletében a megkettőződő államot és a titkosrendőrséget boncolgatta, amikor a Pentagon-papírok nyilvánosságra hozatalára figyelt, amikor a modernitásban működő tömeges hazugságra mutatott rá, vagy amikor az adminisztráció veszélyes „csendjét és rendjét” hangsúlyozta. A „láthatatlan hatalom” (Norberto Bobbio), „a színpad mögötti hatalom” (Bertrand Russell) – ez az ezoterikus erő a mélyállam.

Rendkívül fontos a mélyállami koncepció kiterjeszhetőségének kérdése. Tudomásunk szerint e fogalom egyetlen híve sem gondolja, hogy minden állam mindenkor rendelkezik önnön duplumával. Bizonyos történelmi kontextusokban ez egyenesen lehetetlen is lenne. Így a titok paradigmája az abszolutista államban (*arcana imperii*) egyáltalán nem „mély”: az állam nem a fény–sötétség kettősében jár el, számára minden elvben titkos lehet, ha az államrezon úgy látja helyesnek. Minden potenciálisan mély, vagyis semmi sem az. Nem létezik számonkérő nyilvánosság és olyan látható állam, amely racionálisan közvetített felszínként szolgálhatna. Az Akarat akár teljesen szemben állhat az Értelemmel. Vegyük észre, hogy a mélyállamiság szerkezete csakis különleges történelmi feltételek mellett lehetséges, jelesül, amikor van mellette egy jól kiépült és „normális” felszíni állam, amelyhez képest más lehet. Ez érvényes lehet a náci kettős államra, ám nem lehet igaz XIV. Lajos etatizmusára. A mélyállamhoz az szükséges, hogy létezzenek a láthatóság normái, a titok formálisan nyílt, de tartalmilag zárt csatornái, ám ugyanakkor azok a klandesztin műveletek is, amelyek a formájukat tekintve sem transz-

parenssek. A mélyállam elemzői olykor felvetik, hogy a koncepció ma-napság is csak speciális keretek között alkalmazható, például csupán a periferiális vagy a tranzíciós országok esetében (ám az Amerikát elemzők ennek nyilvánvalóan ellentmondanak). Az is felvethető, hogy az „illiberális”, „kompetitív autoriter” vagy „demokratikusan despotikus” korunk nem teszi-e hatványozottan indokolttá a használatát. Hiszen ha fel kívánjuk tárni, hogy az ilyen típusú hatalmak miként tudnak ingázni a szabadság és a demokrácia látszata, illetve a szabadság és a demokrácia számottevő hiánya között, akkor valamilyen módon meg kell kettőznünk az értelmezési modellünket, és végül a mélyállami sémánál köthetünk ki. Az állam tehát el tud mélyülni – a mélységnek nagyon is vannak fokozatai. Hasonlóképpen felmerül azonban, hogy a mélyállam valóban mindig pusztán állami-e, vagy pedig olyannyira az államon túlnyúló hálózatiság (hiszen összefonódik a maffiával, a „pénzügyi apparátussal”, így a *Wall Street*tel stb.), hogy megfelelőbb lenne más kifejezéssel élni. A CIA sem ragaszkodott például az állami erőszakmonopóliumhoz, hanem mondjuk kiszervezte a Blackwater privát biztonsági cég számára. Tünetértékű, hogy olykor Dale Scott is inkább a „mély erők” (*deep forces*), a mély fekete költségvetés (*deep black budget*) vagy a mély politikai rendszer (*deep political system*) kifejezést részesíti előnyben. Tegyük hozzá, hogy, a mondottakkal összhangban, Dale Scott például soha nem igyekszik azonosítani Kennedy gyilkosát, hiszen végső soron nem is az elkövető személye számít, hanem az akciót motiváló tényezők. Olykor úgy fogalmaz, hogy a cél nem a misztérium megoldása, hanem a megnyitása.

Csakugyan létezik-e a mélyállam? A napnyugati kultúrában sokan akadnak, akik valamely kitüntetett entitás elsőre kifürkészhetetlennek tűnő létének nyomába eredtek (mint Isten vagy a tudattalan). Úgy hisszük, a mélyállam sem más, mint ezek a speciális létezők, vagyis szemtől szembe sohasem pillantható meg, a maga elvont természete miatt sohasem konkretizálódhat eléggé, és soha nem fogunk olyan mélyre ásni, hogy azt mondhassuk: végre teljes valójában rábukkantunk. A mélyállam adekvát elemzője tulajdonképpen olyan, mint a Descartes által felvázolt meditáló, aki derék paranoiásként sokkal inkább önnön tapasztalatait kérdőjelezi meg, mint a Másik létét. Valószínűbb, hogy a gonosz szellem

téveszti meg, mintsem hogy a valósághoz való viszonya kifogástalan legyen. A „ki/mi az oka?“, a „ki/mi miatt történt?“ kérdésre az a válasz, ami megálljt parancsolt az okozatiság végtelen regresszusának mint végső, ám maradéktalanul komplex magyarázóelv. Dale Scott jellegzetesen azt sugallja, hogy a mélyállam nem stuktúra, hanem szisztéma (Noam Chomsky pontosan ezért nem használja a kifejezést, mert hamis stabilitást vél felfedezni benne). Bár el tudunk képzelni olyan fogalmi keretet, amely nagyon is dinamikusan gondolja el a struktúrákat, világos, hogy Dale Scott nem így tesz: azért helyezi a hangsúlyt a mélyállam rendszerű természetére, hogy minél inkább mozgékonyként, rugalmasként és komplexként mutassa fel. A mélyállami rendszer éppen úgy létezik és éppen úgy komplex, mint egy meteorológiai feltárt időjárásrendszer. A pusztán strukturális modell, sugallja Dale Scott, nem tudja feltárni „a társadalmunkban levő strukturálatlan és archiválatlan erőket, mint amilyen a nemzetközi drogkereskedelem“ (DALE SCOTT 2011; 1).

Azok, akik a posztstrukturalistának mondott irányzatokon nevelkedtek, máris egy ellenvetést szegezhetnek e koncepcióval szemben. Foucault például az eseményről mint a testek és a diskurzusbeli szavak felszínébe beíródó történésről beszélt, Derrida mondjuk a labirintusról mint a tiszta felszín horizontjáról és arról, hogy többé nincs mélység, Deleuze pedig nagy alapossággal rekonstruálta a felszín gondolatának történetét, a sztoikusoktól Simondonon át Lewis Carrollig. Mintha csak a mélység a premodernhez vagy a modernhez tartozna. Tünetértékű, hogy némelyek a felszínhez való ragaszkodást a posztmodern kulturális logikája részeként tárgyalták, mint Jameson, aki úgy vélte, hogy az elméletben a posztmodern pontosan úgy csapódik le, hogy elutasítja az abban való hitet, miszerint az ideologikus felszíni megjelenések avagy a hamis tudat mögé lehet hatolni – ez az áramlat elveti a mélyebb igazságot, és helyette a sokszorosan hibrid felszíneket részesíti előnyben. És természetesen, teszi hozzá Jameson, „a művészetnek is felszíni, mélység nélküli művészetnek kell lennie, és ezért a mélyanalízis régi típusú hermeneutikája – legyen akár freudi vagy marxi – többé nem megfelelő. Ám nem gondolom, hogy bárki értelmezhetné a művészetet másként, mint egy diagnózist a leírtról, amely leírás maga is egyfajta kulcs a kortárs társa-

dalmi valóság különösségéhez. Ezt továbbra is interpretációnak tartom. Vajon egy diagnózis továbbra is találhat egy mélyebb jelentést a felszín mögött? Vagy csupán regisztrálja az új valóságot?” (BAUMBACH et alii internet). Nem nehéz argumentatív szellemben felsorolni, hogy mi zavarhatja a mélység-fogalom használatában a teoretikus bírálókat: lebecsülik a felszínt, nem látják be a konstitutív szerepét, paranoid módon mindig egy mögöttes struktúra nyomába erednek, önkényes normatív kijelentéseket fogalmaznak meg, amelyek – valamiként – mindig a mély dimenzió javára szólnak (esetleg a mély ellen egy másik mélység érdekében). A felszínt affirmálni többek között annyi, mint visszatérni Nietzschehez, ahhoz, aki felszámolja a látszatvilág és az igazi világ ellentétét, hiszen csak egyetlen felszín van, egyetlen immanenciasík. *Incipit Zarathustra*. Nem Dalí tudatlanja érdekel, hanem éppen a tudata – mondta köztudomásúlag Freud. Több kifogásunk is van e szempontokat illetően. Először is, nem gondoljuk azt, hogy a binaritások pusztá kifordítása megoldást jelenthet (inkább csak annyit érhet el, mint Heidegger szerint Nietzsche: csupán egy kifordított platonizmust). A kettősségek minden igyekezet ellenére továbbra is mozgásban vannak, mint a posztstrukturalista kifordítók esetében is, számottevő tényezők, és egyre csak differenciálódnak. Ha teljességében megtagadnánk őket, eszközök nélkül maradnánk. A titok komplex rendszere minden bizonnyal mozdulatlan maradna e binaritások elkülönöződése nélkül (ennyiben közelebbnek érezzük magunkhoz a titkot is konceptualizáló Luhmannt, mint a „posztstrukturalistákat”). És Jameson helyesen mondja, hogy valamiféle többletre, mélységre már eleve igényt tartunk. Tegyük hozzá, hogy maguk a felszín magasztalói is voltaképpen összetettebbek, mint elsőre tűnik. Derridánál tetten érhetjük a titok remisztifikációját, Deleuze és Guattari a *Kapitalizmus és skizofréniában* a nyilvánosság szeme előtt zajló titokról és az apparátusok ellen küzdő háborús gépezetről beszélnek, Foucault pedig nagy előszeretettel elemzi az abszolutista állam titkait, az *arcana imperiit*, valamint a titkot, amelyről a represszió protokollja miatt folyton-folyvást, kényszeresen beszélünk.

Érdemes azonban arra is felhívni a figyelmet, hogy a mélyállami elemzés nem vethető alá minden további nélkül a mélység posztstrukturalistának

mondott bírálatának, sem leíró, sem normatív értelemben. Először is, a mélyállamra való rámutatásból nem következik a felszín leértékelése, ellenkezőleg. Fraenkel *Doppelstaat*-elemzésében nyilvánvaló, hogy a náci állam egyik kohéziós forrása a látható állam által (is) propagált közösségi ideológia, illetve az érték szokványos mechanizmusai („a Német Birodalmi Vasút az Auschwitzba tartó szörnyű transzportok lebonyolításáért a csoportos társasutazások esetén járó mérsékelt árú tarifát számította föl az SS-nek” – írja Tamás Gáspár Miklós [TAMÁS internet/b]). A mélyállam rengeteg időt szentel a nyilvános államnak, akár az ideológiai államapparátusok, a módszeres propagandagépezet és a pszichológiai műveletek (*PSYOP*) révén, akár más eszközökkel. Mi mászt szolgált volna a Northwoods operáció vagy a CIA által pénzelt politikai kampány Olaszországban, mint a nyilvánosság befolyásolását? Mi másra lett volna jó a *French Theory* előnyben részesítése a marxizmus ellenében az amerikai egyetemeken a CIA közbenjárására vagy az amerikai antropológusok pénzélése, mint a tudományos nyilvánosságra gyakorolt hatás? Sorolhatnánk... Mi több, a felszíni állam nemegyszer pontosan arra szolgál, hogy legitimálja, szentesítse a mélyállam ténykedését, például az amerikaiak vietnámi vagy iraki beavatkozása esetében. Ilyenkor, mint a Bush-adminisztráció esetében, egy perverz legalizmus adja áldását a nyilvánvalóan – egyébként – illegális eljárásra (a *box check* azt is jelentette, hogy a demokraták is asszisztáltak mindehhez). A mélyállam parapolitikáját elemző Dale Scott sem hanyagolja el a felszín, hanem a látható és a láthatatlan államot az egymásra való kölcsönhatásukban és a kölcsönös feszültségekre való tekintettel elemzi. A mélyhermeneutika egyúttal a felszín hermeneutikája. Ám normatív síkon sem alkalmazható minden további nélkül a mélység posztstrukturalista bírálat. A mélyállami elemző nem csupán nem becsüli le a felszín, hanem egyenesen kívánatosnak tartja, meg szeretné erősíteni: több átláthatóságot, elszámoltathatóságot követel. A mély/felszín binaritás végső soron a felszín mellett kardoskodik. Nyilvánvalóan vannak szerzők, akik inkább csak korrigálnák a mélyállamot, mintsem megszüntetnék, mindenesetre náluk (is) a mélység a fennálló felszínnel együtt a bírálat tárgya.

Mindez persze egyéb dimenziókra is érvényes. Lehetséges-e a mélyállam esztétikája? – tettük fel a címben a kérdést. Jó példa minderre a

titkosszolgálati központok (vagy bizonyos nagykövetségek, külügyi centrumok stb.) épületei, amelyek kívülre nézve monumentálisan és pompázatosan demonstrálják a szuverén robusztusságát, mindazonáltal az ilyen épületek belseje, avagy a titok tartalmi vonatkozása a közönséges honpolgár számára hozzáférhetetlen (lásd az építészeti tanulmányokat a Petar Bojanić által szerkesztett könyvben: BOJANIĆ 2007). A felszín itt sem másodrangú, hanem a mélység/felszín binaritás számottevő részese, megannyi topológiai alakzat jegyében, mint a Möbius-szalag vagy a leideni palack. Általában véve is feltehetjük a kérdést, hogy vajon az államot lehet-e a mélységeiben ábrázolni. Kétségtelenül akad néhány izgalmas, erre tett kísérletként szolgáló műalkotás, ilyen mondjuk Hajdu Szabolcs hangjátéka, az *Obiectiva Theodora* (lásd róla TAMÁS internet/c). A sokszor félreidézett, félreértett és a kontextusából kiragadott adornói *bonmot* szerint „Autschwitz után verset írni barbárság”. Talán mondanunk sem kell, eredeti környezetében ez a megállapítás nem a lehetetlenség kinyilvánítása volt, és nem azt jelentette, hogy egy műalkotás ne pillanthatna bele a Medúza szemébe. Ugyanez a helyzet a mélyállam rémületes tevékenységébe való belepillantással, az általa okozott véróceánnal, a szenvedéssel és a nyomorral.

Peter Dale Scott *Dzsakarta*-költeményének középpontjában az amerikai, mindenekelőtt CIA-s részvétellel lezajlott, 1965-ös indonéziai polgárháborús mészárlás áll. Akármint szövi is a pók az asszociációs láncokat és a mélyállami hálózatok szövedékeit ebben az elégiában, az 1960-as évek egyéb történéseitől a vers mindig Dzsakartához tér vissza, összekapcsolva az erőszak tapasztalatát a szerző agyának csapongó, de nagyon is logosszal bíró működésével. Az eseménysorozat és az áldozatok Hadzsi Muhammed Szuharo generális nevéhez fűződnek elsősorban, és nem mellesleg maga a CIA is „a huszadik század egyik legrosszabb atrocitásának” minősítette a történeteket (ezt vallotta például a CIA-s Richard Bissell). A verset tartalmazó könyv egyúttal Dale Scott esszéjét is magába foglalja, amelyet az indonéziai diktatúra egykoron betiltott. Mi az eseményre való összpontosítás jelentősége? Dale Scott elemzéseiben egyébként is fontos szerepe van a strukturális mélyesemény (*deep structural event*) fogalmának. Olyan esemény ez, amely nagyon is a nyilván-

nosság fényében zajlik, mindazonáltal van egy sötét háttere, amely csak nagy nehézségek árán rekonstruálható. Leginkább a szőnyeg alá söprik, elfojtják vagy meghamisítják a médiában, a kormányzatok részéről vagy a titkosszolgálati dokumentumokban. Dale Scott alternatív történelmi elemzéseiben ilyen a Kennedy-gyilkosság, az Irán-Contra ügy, az októberi meglepetés (*October surprise*) ügye vagy szeptember 11. Az ilyen esemény nem pusztán másodrendű, ravaszként funkcionáló történés (*trigger event*), amely révén valamely egyéb, rendszerszintű változás kibontakozhat, hanem olyan metamorfózis, amelyben egy egész szisztéma lényege összpontosul. Márpedig ilyen az indonéziai eseménysorozat is – nagyon is jól látható, ám egyúttal a mélyhistoriográfia által rekonstruálendő.

Elevenítsük fel az Indonéziában történeteket. A korra nézve döntő szerepe van annak, hogy az Egyesült Államok és a Szovjetunió gigászi harcából szinte egyetlen szereplő sem maradhatott ki, a „nagy játékban” többnyire mindenki, akarva-akaratlanul besorolódott az egyik vagy a másik félhez. A dolgok fekete-fehér, manicheus értelmezésének sokan áldozatául estek. Amikor a CIA 1958-ban meg akarta dönteni az indonéziai kormányt, paradox módon éppen a kommunisták felemelkedését segítette elő. Ez a hatalmas népességű, alapvetően muszlim vallású terület, akkoriban a világ ötödik leglakottabbja (amely nem mellesleg húszmillió hordónyi naftával rendelkezett) sajátos úton haladt a hollandiai gyarmatbirodalom alóli felszabadulás óta. Szukarno szíve szerint kimaradt volna a hidegháborúból mint egy „szabad nemzet” vezetője (egyszerre hivatkozott Thomas Jeffersonra és a kommunista tanokra), ám az amerikaiak nem hagyták, hogy semleges maradjon – kizettkommunistának kiáltották ki. Minden áron meg kellett akadályozni, hogy Indonézia balra forduljon. Allen Dulles kijelentette, hogy Szukarno minden határon túlment, Foster Dulles pedig nyilvánosan mondta el, hogy Szukarno kommunista despotizmusát le kell törni. A paranoia teljes volt: kommunistáktól rettegtek a kormányt, de a hadsereget illetően is. Elkezdtek pénzelni Szukarno ellenfeleit (már az 1955-ös választásokon, körülbelül egymilliárd dollárral), majd fegyveres erők finanszírozásába fogtak és ösztönözni kezdték egy szumátrai árnyékhatalom működésbe lépését. Hogy a dolog még izgal-

masabb legyen: a szovjetek újságcikkben leplezték le a készülő „titkos” hadműveletet és a mögötte levő amerikai befolyást. A felkelőket visszaszorították a dzsungelbe, a szumátrai akció teljes kudarcot vallott (az indonéziai kormány emberei a CIA által ejtőernyővel becsempészni kívánt fegyvereket és muníciót is elfogta). Mint Allen Dulles bevallotta az Eisenhowernek tett jelentésében: „a lázadók vezetői nem álltak készen arra, hogy a katonáiknak megmondják, pontosan miért küzdenek. Különös háború volt” (idézi WEINER 2011; 178). Eisenhower legszívesebben minden amerikait visszavont volna, de Allen Dulles nem hallgatott rá. A CIA a lázadó-helyi repülőknél hazudott gépeivel elkezdte bombázni és löni az indonéziai partokat. „Élveztem a kommunisták gyilkolását. Szerettem gyilkolni a kommunistákat – akármilyen úton. ... Ezerszámra öltük meg őket, noha talán a felük sem tudta, mit jelent a kommunizmus” (idézi WEINER 2011; 179–180) – nyilatkozta 2005-ben az egyik pilóta, Al Pope, aki egy kereskedelmi központot és egy templomot is lebombázott. A gépét eltalálták és elfogták, akár meg is ölhették volna. A CIA vezéralakjai végül egyetértettek abban, hogy elvesztették a háborút. Dulles elrendelte minden pénzátutalás megszüntetését. Az Egyesült Államok immár kijelentette, hogy Szukarno a kommunizmus derék ellenfele és úgy politizál, ahogyan az az amerikaiaknak megfelel. Hogy az egész csakugyan bizarr legyen, úgy, ahogy volt: a kommunisták az amerikai intervenció nyomán még meg is erősödtek. Frank Wiesner, az egyik titkosszolgálati főnök az indonéziai eseménysorozat után megőrült – a diagnózis pszichotikus mánia volt, elektrosokkoknak vetették alá. Adolf Hitlerről fecsegett, hallucinált és hangokat hallott.

Mindez azonban csupán előjáték volt az 1965-ös történésekhez. A CIA arra figyelmeztetett ekkoriban, hogy egy indonéziai kommunista fordulat értelmetlenné teheti a vietnámi törekvéseket. Szukarno ráadásul csakugyan meg kívánta erősíteni szövetségét a kommunista párttal, a PKI-vel (amely a Szovjetunió és Kínán kívül a legnagyobb kommunista párttal rendelkezett, mintegy három és fél millió taggal). Már az elején öt generálist meggyilkoltak, az indonéziai kormány pedig kettészakadt. A tárgyalásokat követően a CIA Szuhartót és az indonéziai hadsereget kezdte el támogatni. A szerencsétlen nevű KAP-Gestapu, a hadsereg

szervezete ötven millió rúpiát kapott, vagyis mintegy tízezer dollárt. Szuharto és a KAP-Gestapu mézárlásba fogtak, és az amerikai nagykövet is azt jelentette, hogy mintegy 4–500.000 embert gyilkoltak meg. 2007-ben Green nagykövet már azt mondta: valójában legalább félmillió áldozat volt – férfiak, nők és gyerekek (maga a Dale Scott-vers az Amnesty International nyomán egymillió áldozatot emleget). Az új rezsim továbbá csaknem egymillió embert börtönzött be és Indonézia katonai diktatúra maradt. Az Egyesült Államok mintegy negyven éven át tagadta, hogy köze lett volna a történetekhez. Ma már viszont megannyi számottevő dokumentum hozzáférhető.

Nos, ennek a traumatikus eseménysorozatnak a lírai felelevenítése Dale Scott *Dzsakarta*-verse. Az értelmezésben segítségünkre lehet a versről írott esszéje, amelyben részletekbe menően reflektálja a mű létrejöttének körülményeit. Az alcíme: hogyan tette lehetővé számomra egy vers, hogy az amerikai háborús gépezetről írjak? (DALE SCOTT 2011). Dale Scott először is leszögezi, hogy élete során két, egymással konfliktusban álló dimenzió között ingadozott: az erőszak módszeres és szigorú kutatása állt egyfelől, a költészet keretében felmerülő impulzusok másfelől. Arra döbbsen azonban rá, hogy a két aspektus összekapcsolható, sőt erősítik, lehetővé teszik egymást egy szinergia jegyében. Az amerikai háborús gépezetről szóló historiográfiai művét például, sugallja, nem írhatta volna meg a *Dzsakarta*-vers nélkül. Ez az 1980-ban született vers válaszféle mindarra, ami az 1965-ös mézárások során történt. A szerző beszámolója szerint az első változat nagyon gyorsan, intenzív körülmények között született meg. Mentális komforthiány, végső soron egy trauma eredménye, az erőszak által okozott döbbenet, *ad nauseam*. Méreg volt, amelyet Dale Scott szervezete befogadott, ám nem tudott vele mit kezdeni, és végképp nem tudott róla beszélni. Egészen a vers keletkezéséig. Visszatartotta az ismereteit és az érzelmeit, megpróbálta elfojtani Indonézia emlékét. A lírai forma mint alternatív közeg erre a kihívásra kínált megoldást. A rideg prózai elemzés helyett teret adott a szerző pszichikai lázadásának és önkritikájának, különleges viszonyulást, hozzáférési módot tett lehetővé. Azt is lehetővé tette, hogy immár ne elégedjen meg az archivált forrásokkal, hanem az eseménysorozatot a

teljességében ragadja meg. Elmondása szerint a vers felszabadította és erőt adott neki. Utat engedett a represszió alá vont emlékeknek, nem csupán a gyerekkoriaknak, hanem azoknak is, amelyek kollektív-társadalmi természetű traumák. A fájdalommal szembesülni kell, nem tagadni vagy elkerülni – és ez érvényes a közösség szintjén is. A gondolatainknak társadalmi lehetőségfeltételei vannak (ennyiben igaza volt Marxnak, amikor a társadalmi lét prioritásáról beszélt). Egy korrumpált társadalomban ez nehezebb, a nyilvános állam által uraltban viszont könnyebb. Mindez nem jelenti a líra vagy az irracionalitás előnyben részesítését, csupán annak elismerését, hogy van olyasmi, amihez eredeti módon járulhatnak hozzá. Ennyiben a vers nem csupán pszichikai, hanem társadalmi lázadásforma is, „korrektív alteritás”, amely emlékeztet bennünket az elfojtottakra. Mint Dale Scott más helyütt írta: „emberekként nem csupán arra vagyunk hivatottak, hogy jól berendezett bútor legyünk a *status quo* architektúrájában” (DALE SCOTT 2011; 7). A szerző affirmatíván hivatkozik Adornóra, miszerint a legszublímáltabb mű is tartalmaz valamely rejtett „lehetséges másként”-ot. Adorno ellenében azonban Dale Scott hisz abban – Schiller és Marcuse nyomán –, hogy a művészet képes hozzájárulni a helyes, jó élet megteremtéséhez és a társadalmi imagináció gazdagításához, a társadalmilag elkötelezett (*socially engaged*) művészet révén. Egy költőnek szeretnie kell a világot és éppen ezért akarhatja megváltoztatni – ez az egyszerű megfogalmazás az arendt-i *amor mundi* juttathatja eszünkbe többek között. Dale Scottnak van is egy verse *Megváltoztatni Észak-Amerikát* (*Changing North America*) címmel. Egyetértőleg hivatkozik Miłoszra is, aki szerint az inspirált költő meghaladja a jelentéktelen egóját és a lelket az emberek előtt megnyíló térre emlékezteti – a költészet nemzetmentő is lehet. Walt Whitman még egy önmagával hadban álló Amerikához szólt. Amerika nem áll készen egy költőre, aki a prostituáltokról és a maszturbációról szól, mondta akkoriban Emerson. Vajon ma már más a helyzet? Vajon mi készen állunk? Semmiképpen nem vennénk el az olvasótól annak lehetőségét, hogy maga fejtsse meg a vers által szőtt háló titkait, a desifrózás gyönyörét. Röviden szeretnénk csupán felhívni a figyelmet arra, hogy a vers messzeemenően meghaladja az indonéziai kereteket. Jack Ruby például annak

a Lee Harvey Oswaldnak a gyilkosa, akit a Kennedy elleni merénylettel vádoltak, Cliff Jones és Ed Levinson pedig kockajátékosokként összefonódtak a kor katonai-gazdasági komplexumával és egykoron kaszinótulajdonosok voltak Havannában. Dale Scott részletesen ír róluk a Kennedy-ügyről szóló könyveiben. Némi kutatás árán azt is megfejtethetjük, mi a pontos jelentése az Edgewood-gyár embereken végzett kísérleteinek vagy a Lockheed-esetnek, amelyet Olaszországban csak *Scandalo Lockheed* néven ismernek. Tibor Rosenbaum kalandjai a magyar olvasó számára különösen érdekesek lehetnek. E ponton érdemes kitérnünk a nevek kérdésére. A titkosszolgálatokra és általában véve a mélyállamra nézve is meghatározó az anonimitás/személyesség kérdése. A titkosügynök például a leginkább elleplezi az identitását (Szerbiában a banjicai kiképzőközpontban a diákok neve manapság sem ismert a tanárok számára, úgy tudnak róluk, mint xy65r-ről vagy 3tz146trz-ről), sőt, új, alternatív identitást hoz létre, hogy a leplezés minél sikeresebb legyen. Az ilyen ügynökök többnyire végig névtelenek maradnak, legfeljebb egy botrány során vagy a nyugdíjazásuk, netalán a haláluk után derül fény a kilétükre. (Ne felejtjük el, etimológiailag a *persona* a – színházi és egyéb – maszkot, a karaktert jelöli.) Másrészt azonban az ügynök személye nagyon is fontos: a személyes kvalitásai és a családi háttere döntőek a titkosszolgálatba való felvételekor, és a személyes preferenciái (az ideológiai beállítottsága, a pénzhátsége, a családi viszonyai vagy a nők iránti vágya) nagyon is sorsdöntőek lehetnek. Az ügynök drámaian ingadozik az anonimitás-személytelenség és a személyesség dimenziói között. A *Cég – A CIA regénye* című filmben jellegzetes módon egyszerre hangsúlyozzák, hogy az ügynökök névtelenek, ugyanakkor azt is, hogy egyúttal a történelem irányítói. Elmondhatjuk, hogy Dale Scott versében is a szereplők ekképpen egyensúlyoznak a két szféra között. Olykor csak becenevük vagy kódolt nevük van, olykor persze rendes nevük is. Akármint is van, a dekonstrukciós értelemben vett alakzatok (*figures*), azaz egy rendszerfunkció kitüntetett megtestesítői. A hercegek, az admirálisok, a generálisok stb. személyek és személytelen hálózatok pusztá csomópontjai egyazon időben. Így kell olvasnunk, amikor Eddie ezredes, Saplen vagy Rostow nevére bukkanunk. Szondi Péter a modern drámá-

ról szóló könyvében azt fejtegette, hogy a kapitalizmus fejlett viszonyai között létrejövő elvont erőket immár nem lehet személyközi viszonyok formájában, naiv módon ábrázolni – új eszközökre van szükség. Nos, efféle eszközöket keres Dale Scott is.

Mindenekelőtt az erőszak metonímiáira és metaforáira kellene figyel-nünk, az erőszak-mechanizmusok eltolódásaira és összesűrűsödéseire. A szcénák díszletei és a figurák másodlagosak a kegyetlenség traumá-jához, a mélyállam rémtetteihez és terrorjához képest. Nem sokszor for-dul elő például az ügynökakták mániájától szenvedő Kelet-Európában, hogy mindez lírai formában jelenik meg. Dale Scott egy látszat-önrefe-rencialitással nyit, amely szerint indonéziaiak gyilkolnak indonéziaikat. Központi szerepe van az elfojtás stratégiáinak. A szerzői én cikkét sem jelentették meg, de feltűnik egy hatvanegy országban betiltott könyv is. A kimondás jegyében felrója Geertznek, amiért nem mond igazat a halottak számával kapcsolatban és a záró sorok is rosszállják, hogy a *New York Times* három oszloponyiról öt sornyira csökkentette a Kelet-Ti-morról írottakat. Maga a vers egy ellenállási forma, egy beszédpozíciós szembehelyezkedés a beszéd hiányával. Egyértelmű, hogy a lírai forma nem az élvezet közegébe tartozik, hanem egy más típusúba. A „kiegyen-súlyozott prózához” képest valami alternatívát tesz lehetővé. „Pontosan költészet” – ez a válasz a kérdésünkre, hogy lehetséges-e a mélyállam esztétikája.

IRODALOM

BAUMBACH, Nico – YOUNG, Damon R. – YUE, Genevieve (internet): *Revisiting Postmo-dernism: An Interview with Fredric Jameson*. [https://read.dukeupress.edu/social-text/article/34/2%20\(127\)/143/31114/Revisiting-PostmodernismAn-Interview-with-Fredricm](https://read.dukeupress.edu/social-text/article/34/2%20(127)/143/31114/Revisiting-PostmodernismAn-Interview-with-Fredricm) (2020. 07. 03.)

BOJANIĆ, Petar (2007): *Politike tajne. Tajna, tajna služba, služba državne bezbednosti*. Beo-grad, NBS – IFDT

DALE SCOTT, Peter – FREEMAN, Ng. (2018): *Poetry and Terror: Politics and Poetics in Coming to Jakarta*. MD, Lexington Books

DALE SCOTT, Peter (1966): *The Politics of Escalation in Vietnam*. New York City, Fawcett Pre-mier

DALE SCOTT, Peter (1989): *Coming to Jakarta: A Poem About Terror*. New York City, New Di-rections Corporation

- DALE SCOTT, Peter (2007): *The Road to 9/11: Wealth, Empire and the Future of America*. Berkeley, California, University of California Press, September
- DALE SCOTT, Peter (2010): *American War Machine: Deep Politics, the CIA Global Drug Connection, and the Road to Afghanistan*. Lanham, MD, Rowman & Littlefield
- DALE SCOTT, Peter (2011): Coming to Jakarta and Deep Politics: How Writing a Poem Enabled Me to Write American War Machine (An Essay on Liberation). *The Asia-Pacific Journal*, Volume 9, Issue 26, No 1., 1–22.
- DALE SCOTT, Peter (2014): *The American Deep State: Wall Street, Big Oil, and the Attack on U.S. Democracy*. Lanham, MD, Rowman & Littlefield
- DALE SCOTT, Peter (2018): *Poetry and Terror: Politics and Poetics in Coming to Jakarta*. Co-authored with Freeman Ng. Lanham, MD, Lexington Books
- JACKSON, Richard (2016): *Routledge Handbook of Critical Terrorism Studies*. London – New York, Routledge
- KARSTEDT, Susanne (2014): "State Crime. The European Experience." In *The Routledge Handbook of European Criminology*, edited by Sophie Body-Gendrot, Mike Hough, Klara Kerezi, and René Lévy. Oxford, Routledge
- KOSSY, Donna (1994): *Kooks: A Guide to the Outer Limits of Human Belief*. Portland, OR, Feral House
- NAIR, Rukmini Bhaya (2009): *Poetry in a Time of Terror: Essays in the Postcolonial Preternatural*. New York City, Oxford University Press
- SÖYLER, Mehtap (2015): *The Turkish Deep State: State Consolidation, Civil-Military Relations and Democracy*. New York, Routledge
- TAMÁS Gáspár Miklós (internet/a): *Hát ez pompás*. <https://merce.hu/2020/03/07/tgm-hatez-pompas/> (2020. 07. 03.)
- TAMÁS Gáspár Miklós (internet/b): *Posztfasizmus*. <http://web.cs.elte.hu/~kope/ujsgacikkek/tgm9.html> (2020. 07. 03.)
- TAMÁS Gáspár Miklós (internet/c): *A titkosrendőri ihlet*. <https://litera.hu/irodalom/publicisztika/a-titikosrendori-ihlet.html> (2020. 07. 03.)
- WEINER, Tim (2011): *Nasleđe pepela – Povijest CIA-e*. Zagreb, Fraktura

MOHÁCSI BALÁZS

Megkomolyodik

Benedek Miklós: *Miközben halkan*. Forum, Újvidék, 2019.

A *Miközben halkan* Benedek Miklós harmadik kötete, 2019-ben jelent meg a Forum Kiadónál. Benedek két korábbi, egymást gyorsan követő kötete – *Nem indul hajó* (2012), *Mintha emberekből állna* (2014) – egy olyan, alapvetően posztmodern hangoltságú költészetet mutatott, amely legfőképpen a hagyománymunkában érdekelt, legyen szó a saját hagyomány hommage-szerű felmutatásáról, mitizáló kidolgozásáról, vagy annak a hierarchiát nem ismerő bejelentéséről, hogy a futball, a könnyűzene, a pályatársak és az elődök, az egyetemes magyar irodalom klasszikusai és a lokális, vajdasági mesterek egyaránt alkotják ezt a hagyományt. A megszólalásmód ugyanakkor több szempontból is kísérletezőnek mondható. Ennek gyökereit éppúgy láthatjuk abban, hogy a vállalt hagyományelemek is gyakran kísérletező igényűek, például a vajdasági exjugoszláv irodalom avantgárd szellemiségű életművei, vagy a magyarországi kortárs fiatal líra alkotói (akik – vulgarizálva – a kilencvenes évek domináns diskurzusrendje, a nyelvjátékos-nyelvkritikus posztmodern költészet helyett igyekeztek alternatív megszólalásmódot kidolgozni: mindenekelőtt a Telep-csoport generációjának munkásságára gondolok, Benedek név szerint Deres Kornéliát idézi meg). De természetesen azt se felejtjük el, hogy mind a pályakezdés, mind az eklektikus hagyományok szükségszerű velejárója a hangkereséstől gyakran nehezen elkülöníthető kísérletezés.

A legutóbbi kötet megjelenése óta öt év telt el, s azt kell mondanunk, ez a kis lauf jót tett ennek a lírának. A *Miközben halkan* jóval letisztultabb, egységesebb képet mutat a korábnál, s eltávolodott a mára új-

donságában és eredetiségében megfakult posztmodern játékoságtól. Mind tematikusan, mind poétikailag kidolgozott kötettel van dolgunk, a versek formanyelvi átgondoltságáról tanúskodik az egyes versmondatok megkomponáltsága éppúgy, akár a teljes verskompozíciók ökonómiája. Az új kötet leglátványosabb kísérlete voltaképpen nem más, mint a magyar (sőt a nemzetközi) lírában régóta teret hódító depoetizálás (ez önmagában tehát nem újdonság). Benedek ezt kétféleképpen igyekszik megvalósítani. Egyfelől a versmondatai néhány kivételtől eltekintve rövid és tömör, semleges modalitású, dísztelen kijelentő mondatok. A *Tervek* ezzel az egy verssort kitevő mondattal kezdődik: „Beköltöztünk” (15). Vagy – ismét találmra felcsapva a könyvet – az *Égnek szegezte* így: „A várkaput erős dörömbölés rezegtette meg” (42). Másfelől a versek rendkívül narratívák, sokszor inkább tűnnek minimalista (mikro)novelláknak, máskor (ritkábban) talán a balladák hagyományából táplálkozó művekként értelmezhetők.

A verstémák többnyire hétköznapiak vagy annak tűnnek. A kötet első, *Házat építettünk* című ciklusának versei egy kissé furcsán, terhelten működő, kodependens kapcsolat és az abban való megállapodás szituációból indulnak (például „A lépcsőfordulóban aludt. / A lépteim hangjára felriadt. / Megtörölte a szemét és rám mosolygott. / Azt mondta már reggel óta rád várok.” – *Új otthon* (8); vagy: „Estéknént egy parányi résen keresztül / verseket olvasok fel neked. / A válaszat nem hallom. / Minden nap más verssel leplek meg. / A tegnapi rólad szólt / a mai rólam / a holnap meg majd kettőnkéről. / A hangomból táplálkozol.” – *Kastély. Neked.* (11); vagy: „Árnyéket vetek rád.” – *Ezüstszárnyak* (13)). Ezek a versszituációk azonban finom szürreális minőséget kölcsönöznek a formanyelv látszólagos (?) banalitásának, hétköznapiságának – és éppen emiatt távolítja el magától Benedek költészete az olyan elsöre termékenynek tűnő párhuzamokat, amilyen például Oravecz Imre gyakran naplószerű megszólalásokba átcsúszó kései kötete, a *Távozó fa*, vagy amilyen Pál Sándor Attila *Balladaskönyve* (hogy csak kettőt említsek az utóbbi évek narratív megszólalással kísérletező magyar lírákötetei közül). Ugyanakkor érdekes, hogy Benedek mintha távol tartaná költészetét mindenfajta (neo)avantgárd mozzanattól: semmi harsány nyelvi gesztus, semmi

meglepő képzettársítás, sehol a versbeszédnek az a kissé mániákus, meghökkentő tempója, amit Tolnai Ottó vagy Fenyvesi Ottó írásaiból ismerhetünk. Vagyis a versvilág kissé zavarbaejtő minőségét nem a lírai én nyelvi döntései (vagy a nyelvének való kiszolgáltatottsága) hozzák létre, hanem ez a különös minőség a takarékos elbeszélésben feltáruló versszituációk inherens tulajdonságaként válik felismerhetővé.

A (szub)szürrealitást, enyhe abszurditást fokozza – pontosabban felismerhetőbben újraeretezi – a folytatásban olvasható versanyag, ahol a már az előző kötetekben is használt technikával épített pszeudomitikus versvilágban járunk. Az alapvető versszituáció itt egy különös, anakronisztikus háború: a *Hittünk* című ciklust nyitó *Eltűnt*ben olvassuk a Koncz Istvánt határozottan, de nem hivalkodón megidéző részletet: „Vörös volt az ég alja. / Háború lesz / mondta.” A folytatás így szól: „Másnap önként jelentkezett a hadseregbe / és a háború két nap múlva elkezdődött. / Hősként harcolt / míg meg nem tudta hogy az ellenség soraiban / nemzettársai is vannak. / Letette a fegyvert. // A saját ezredese lötte le. / Holttestét egy tömegsírba lökték. / A hivatalos jelentésbe azt írták / eltűnt” (31–32). Evidensnek tűnne a délszláv háborúra vonatkoztatni az olvasottakat, ezt azonban a ciklus újabb versei ismételten meghiúsítják. A versvilág inherens logikájának és a háborús versszituációknak az ismétlődése folytonosságot képez a ciklusban, ahogyan viszont haladunk a versekben, a háború egyre anakronisztikusabb, eklektikusabb – vagy talán pontosabb szó: öszvérebb. Benedek háborújában ugyanis az ellenséges oldalakon, tehát az ostromlók és a várban (városban) ostromlottak között villámokat és tűzlabdákat szóró sámánok, varázslók, gépfegyveresek, köveket hajító katapultok, emberjogi aktivisták és egy takarítóvállalat is található. Ez a kissé karneválnak tűnő fennforgás szintén felidézhet egy friss kötetet: Kerber Balázs *Conquest*jében a stratégiai játékok világát igyekezett átültetni lírába, amíg azonban Kerber költészetében ez inkább a (vers)világépítésben érdekelt poétikai kísérletnek tűnik, addig a délszláv háború kísértő párhuzama (pszeudo)allegóriaként olvastatja Benedek verseit, ez pedig inkább Nemes Z. Márió költészetével, mindekelőtt *A hercegprímás elsírja magát* kötet verseivel rokonítja Benedek törekvését.

A harmadik, *Leromboltuk* című ciklus több tekintetben is az első fejezetre utal vissza. A cikluscím könnyedén vonatkoztatható az első részben felépített-megképzett otthonra, amit az is támogat, hogy a versek mint-ha ugyanabban a furcsa, enyhén abszurd világban játszódnának, mint a korábbiak – ugyanakkor a kaotikus-karneváli háborús szcenika itt nem jellemző. A lírai én párkapcsolatának megromlásáról tudósító *Kezdet* című vers kínálja fel mindenekelőtt, hogy összeolvassuk az első ciklussal. „Előző este még a hasáról ittam a vodkát. / Délben felhívott a hangja zaklatott volt. / Kérdezett nem válaszoltam. / Délután négy és este tíz között hat kocsmában voltam. / A hatodikban találkoztam egy nővel. / Azt mondta együttérez velem. / Másnap kilenc óra után értem haza. / Azon a délelőttön ütöttem meg először” (49). A harmadik ciklus versei nyílnak meg leginkább a balladahagyomány felé (vagy afelől). Emlékezhetünk a műfaj legalapvetőbb (és szakmai körökben természetesen sokszor újrarendelt) definíciójára: tragédia dalban elbeszélve. A versek tragikus – erőszakot, halált ábrázoló vagy gyilkosságot *sejtető* – szituációkból nőnek ki magukat. A szenttelenül kopogó kijelentő mondatok elhallgatásai által válnak rendkívül beszédessé. Az elhallgatások, a szűkszavú mondatokat összekötő kimondatlan logikai kapcsok, megsejtető, de bizonyossággá nem váló részletek baljós aurát kölcsönöznek a szövegeknek – afféle balladai homály jön létre ezekben a szemantikai hézagokban. Hogy az előbbinél részletesebben is idecítáljam Pál Sándor Attila *Balladaskönyvének* párhuzamát: jelentős különbségnek tűnik kettejük törekvése között, hogy amíg PSA-t inkább az izgatja, miként aktualizálható a kortárs történeteken a ballada műfaja, s e kötetre szóló kísérlete formaváltozatokat szül, addig Benedeknek elsősorban története (tragédiái) vannak, amelyek a kötetre szóló formanyelvi kísérletében balladaszerűen szólalnak meg.

A negyedik ciklus afféle szintézise az előző háromnak, amennyiben a kötet markáns formanyelve, beszédmódja erős egységbe kovácsolja a kötetet, így pedig az is indokoltnak tűnik, hogy a versekben megszólaló lírai ént szintén egységesnek tekintsük. A ciklus verseit egy bizonyos Feri barátsága keretezi – azé a Ferié, aki teljesen mellékesen már feltűnt a háborús ciklus *A sámán háza* című versében is: „Egyszer voltam nála. / Azt

akartam gyógyítsa meg Ferit” (34). Amíg a korábbi versekben a lírai ént (fiatal) felnőttként ismertük fel, itt most bizonytalan az életkor, gyermeki élethelyzetekről olvasunk, ám lehetnek ezek ugyanannak a felnőttnek a gyermekkori emlékei is. A kötetben kiépült (szub)szürreális, ká-európai és sztalkeri ízekkel gazdagított világát itt kénytelenek vagyunk az álmok és a játékok felől újraértelmezni. „Ferivel forradalmat játszunk / a vakondtúrások mellett a kertben” – *Forradalmasítjuk* (80), illetve: „Amikor úrhajósokról álmodtam / mindegyik úgy nézett ki mint Feri apja” – *Feriék* (65). A *Feriék* című versnek van egy részlete: „A Feri apja kosárlabdapalánkot szerelt / a házuk falára / közvetlenül a villanyóra fölé. / Csak egyszer játszottunk / mivel megtámadott a kutyájuk / amikor el akartam venni Feritől a labdát.” Ennek a látszólag jelentéktelen, hétköznapi momentumnak a jelentőségét egy korábbi szöveghely adja meg, így szól ugyanis a háborús ciklus *Nagy fekete kutyák* című versének a vége: „a sámán tanyája körül gyülekeznek / a sámán fél a napfénytől / éjszaka a kutyák nem engedik be a városba // a sámán hamarosan éhen hal / a nagy fekete kutyák / lakmároznak a holttestéből / csontja roppan az erős állkapcsok alatt” (40). A sámán és a lírai én tehát részleges fedésbe kerülnek. Hasonló történik a *Mögém lopakodott* című versben: „A padlót bámultam / meg a rajta lévő repedést. / Egy lány mosolyát mintázta. / Hallottam ahogy felkacag. / Valaki mögém lopakodott. / Befogta a szemem” (67). Gondolhatnánk, a lány lopakodott az én mögé, de nem – Feri az. Feri egyébként „negyedik után másik városba költözött. / Azóta nem láttam” (*Feriék*). Illetve: „Feri most komoly. / Tegnap sem jött szánkózni. / Látom hogy elérhető / mégsem ír vissza” – *Megkomolyodik* (74). A barátság tehát meginog, megszakad – a háborús ciklusból talán ugyanerre vonatkoztatható, hogy a sámán „[a]zt mondta késő / már nem tud segíteni. / Feri két nap múlva meghalt torokgyíkban” (*A sámán háza*).

Roppant érdekes kötet Benedek Miklósé. Saját költői pályáján mindenképpen jelentős lépés. Poétikai kísérletként szintén figyelemre méltó – főként a harmadik, balladahagyománnyal kísérletező ciklus. Számomra ugyanakkor kérdéses, hogy a kötetben működtetett depoetizáló program nem érte-e el a határait. Némely szöveg kapcsán ugyanis azt éreztem, amit Oravecz újabb írásai kapcsán is sokszor: hogy ezek *már* nem,

vagy csak nagy jóindulattal lírai szövegek. Ez persze akár azt is jelezheti, hogy a szerző a próza felé tendál. Ki tudja, legközelebb talán Benedek-novellákat vagy -regényt olvashatunk majd.

RIZSÁNYI ATTILA

Zsemle és... (líra)

Nagy Csilla (szerk.): Zsemle 2. Az Irodalmi Szemle líraantológiája. Madách Egyesület, Pozsony, 2018.

Az *Irodalmi Szemle* online változata jóformán folyamatos zsemlézetésre invitál, de most aztán úgy igazán belakmározhatunk. Már másodszorra. A prózás ízesítés kedvelőinek már előbb megnyitott a pékség, három év várakozás után azonban a lírafalók gyomra is megnyugodhat: buci lett a morzsákból. Éhezésre semmi ok: már dagasztják a következőket is a látványpékség másik traktusában.

Mert továbbra is születnek szövegek a jól bevált, majdhogynem kultikus-sá átlényegülő *Irodalom és...* kezdetű címekre, amelyeknek a második felét az éppen sorra kerített szerző határozza meg. A szójátékkal derivált című rovat a www.irodalmiszemle.sk sajtója, a tárgyalt kötet adja meg tehát a lehetőséget arra, hogy (a print változattól függetlenül, de mégis) *hagyományos* nyomdafestéket lásson. Gyakorlatilag ilyen egyszerű ennek az antológiának a koncepciója, mégis kuriózumként hat. Ellentétben ugyanis az elterjedtebb gyakorlattal, amikor is a nyomtatott folyóiratok – késleltetéssel, azonos időben, akárhogy – online felületükön is elérhetővé teszik a tartalmukat, itt fordított irányú a *másodközlés*, és még csak nem is egyszerűen lapszámokba érkeznek le a *felhőből* a szövegek, hanem könyvborítók közé. Az antológia összeállításának folyamata tehát hosszúra nyúlik, és talán kevésbé tudatosul a kötet-összegereblyező mozzanat akkor, amikor a szerkesztők kérik fel az alkotókat. A szövegek mindenesetre az *újjászületés* által egészen más kontextusba kerülnek, kezdve onnan, hogy az online publikálás négy részben történik, és ha az olvasó úgy, darabonként vette magához a zsemléket, talán kevésbé tudott, bírt, akart figyelni arra, ami a kötetben már abszolút szembetű-

nő, például arra, hogy mennyiben és miképpen szerveződnek ciklussá az egyes szerzők szövegnyegesei, vagy hogy a minimális kötöttségek mellett, illetve annak ellenére mutat-e szabályosságokat, tendenciákat a korpusz egy egészként. A 2015-ös, azonos alapból kinőtt, de *prózaantológia* a szövegek egymásra hatásának tükrében három fő csoportba szervezte azokat, ezzel még tovább erősítve a könyvszerkesztés hatását, a mostani verstar azonban e tekintetben nem utóbefolyásol. „A kötetben tizenhat szerző négyelemű versciklusa szerepel, a kiadás alapját pedig az online szövegváltozatok jelentik. A korpusz az akkori főszerkesztő, Szalay Zoltán felkérései, ízlése és érdeklődése szerint alakul, ám a témakörökről (az *Irodalom és... hívószó* üres helyének kitöltéséről) minden esetben a felkért alkotók döntöttek. A ciklusok hozzávetőleges időrendben követik egymást, ezáltal reményeink szerint képet adva arról, hogy az eredeti kontextusban miként léptek dialógusba egymással a szomszédos verscsoportok” (7). A szerkesztői előszó tükrében még inkább előtérbe kerül az a dilemma, amely áthatja az olvasást. Nevezetesen az, hogy vajon miként olvad egymásba a tudatosság és az intuíció a szövegalkotási folyamatban, azaz a felkért alkotók miként idomultak a rovatkonceptióba, illetve a címelőtág miként befolyásolta az alkotói folyamatot.

Azáltal, hogy az antológia nem vet ki újabb szerkesztési béklyókat, hanem csak a rovatváz tükrét adja, a befogadó értelmezői-szervezői szerepe fokozódik: ha játékosságra invitálja önmagát, akkor akár más sorrendben is összegyűrhatja a versekből vagy ciklusokból a saját zsemléjét. Viszont ha lineárisan olvassa is, találkozási és csomópontokat, összekötő szálakat, újra-újra előtérbe sodródó motívumokat, meglátásokat, mozzanatokot talál. Egyrészt nem kell ezen meglepődnie, hiszen generációs jelleggel is bír az antológia: szerzői főként a nyolcvanas, néhány esetben a hetvenes vagy a kilencvenes évek szülöttei. Másrészt meg igen, hiszen meglehetősen integráló a *Zsemlé*-rovat, ezáltal a kötet is, nincs tekintettel az államhatárookra és a szerzők állampolgárságára (ott vannak köztük a vajdaságiak is), és tevékenységük vagy alkotói hozzáállásuk sem feltétlenül mutat szoros rokonságot. Ahogy antológián belül is komoly eltéréseket találni már csak formai szempontból is (itt említtem meg, szinte margón, de talán inkább mégsem egészen ott, hogy a két *Zsem-*

le-kötet összes szerzője közül csak Terék Anna merészkedett egy szónál többel – például opera, fal, lámpafólia, koordináták – megtoldani a félig kötött címet: *Irodalom és egy tüzes gombostű a fejben*). Ahogy a próza-kötetben az esszészerűtől a vidám, könnyed hangvételű prózán át egészen a drámába hajlóig alakult a spektrum, úgy itt is feltűnnek a műfaji, stílus- és terjedelembeli, ciklusértelmezési meg egyéb eltérések. Mint egy irodalmi kísérlet: milyen lírai reakciókat vált ki, ha az összeválogatott szerzőket szinte azonos feltételeknek tesszük ki, úgy mégis, hogy folytonosságot képez az egész, és nyilván az első, 2015-ös *zsemle* alkotója előtt kevesebb *példaanyag* volt, mint a későbbiek előtt, bezárólag a 2016-os, időrendben utolsóként még besoroltakkal. Ennek a kísérletnek pedig egy úgymond *tárgyilag* eredménye született, méghozzá *könyvtárgy* formájában, amelyet aztán különböző módokon elemezhetünk, értelmezhetünk.

Észrevehetjük, hogy Tóth Kinga például úgy képezi meg a ciklust, hogy ahhoz fal- és feliratokat választ, Korpa Tamás pedig helyszíneket meg koordinátákat (spoiler: a végén a szöveg válik alcímmé, s a koordináta szöveggé), Terék Anna pedig mintha egy folytatásos hosszúverset közölné négy zsemleként. Vagy szembe tünhet, hogy Nagy Hajnal Csilla negyedik zsemléjéből, az előzőkkel ellentétben, hiányzik a központozás, az meg különösképp, hogy Orcsik Roland meg Weiner Sennyey Tibor is a versformák abszolút különbözőségeit járják be a ciklus alatt, a prózaverstől egészen a végletekig redukált variánsokig, vagy hogy Ughy Szabina a harmadik darabnál képszubsztituenset helyezett verspozícióba. Míg egy egészen másfajta megközelítésből mindennek akár eltörpülhet a jelentősége, és inkább a költői világok vagy megszólalások vagy motívumok rokoníthatósága válhat izgalmassá. Fel-feltűnő jelenség például az idő és a tér viszonyrendszerének problematikája. Terék Annánál – „Maga tudja, hol késik, / vagy hogy mibe akadt bele a nyár” (61); „várak, / hagyom az időt nyúlni, / és itt állok én is a tű fokán” (81), Nagy Hajnal Csillánál – „akár hiszünk az idő létezésében akár / nem. // (egyébként nem)” (109); „összetévesztem az időt valami egészen mással” (94), Izsó Zitánál – „az ikrek egymáshoz / igazított órái / olyan csodálatos / összhangban forognak, / mint egy tengerparti kikötő / felé tartó bicikli két kereke” (122), Juhász

Tibornál – „a lyukak alján először halványan, / de egyre határozottabban láthatóvá válik / az ő lakása, és tudom, már csak hetek kérdése, / hogy, ha a tizenévesek nem is, / de a nyomorúság átférjen rajtuk” (192) stb. Megbújnak a szemlék között a félelem alakváltozatai, tetten érhetjük az idegenség lírai megnyilvánulásait, a személyes kapcsolatok pozitív vagy negatív traumáinak lenyomatait, vagy a szűkebb és tágabb környezet poézisbe olvadását. Ha pedig hirtelen ismét módosítunk a *kísérlet eredményének* vizsgálati módszerén, a szépirodalomba csak kölcsönhívott műfajok domborulhatnak ki, vagy megint más lencse alatt nézve a helyi jellemzők (például ha vajdaságiak, akkor tenger!), vagy éppen a költői hagyatékok nyomai (mottókként, ajánlásokként vagy intertextuálisan). És persze továbbléphetünk az antológia keretein, egy tágabb kontextusba helyezve a korpuszt, ehhez pedig akár még (mintha) szándékosan kitaposott (pszeudo)nyomvonalakat is találnánk: hogy ismét konkrétumokat is szemezgessek a záporozó lehetőségek tárházából, ilyen Izsó Zita *Vendégség* című második zsemléjének azonos című testvérszövege, vagy éppen Nagy Hajnal Csilla akár kifelé mutatóként is értelmezhető utalása: „A hatvankettedik oldalon / a félmosoly, és az / összes többi oldalon / minden más is / te vagy” (93).

A *Zsemlé 2.* kódnevű kísérlet sajátja, hogy a kötet formálódás idejére már egy néhány éves távlati nézőpontot is ad: a *hozzávalóként* meghatározott költők már akár maguk mögött is hagyhatták az itt képviselt líranyelvet, változások következhetnek be a kötet előttiség-utánisági viszonyrendszerében, esetleg egy kiterjedőbb spektrumú elemzés még azt is megállapíthatja, hogy az *Irodalom és...* címkezetű ciklusuk sziget-e vagy jól beolvadó színfolt az életművükben. A kísérlet szempontjából azonban talán érdekesebb, hogy az olvasó elé kerülő *zsemlékönyvtárgy* egy viszonylag rövid időszak költői termését foglalja össze, ám mégsem előre megkötött minőségi, műfaji, tematikus vagy egyéb specifikumok szerint. Avagy válaszlehetőség lehet ez arra is, miként alkotott adott periódusban tizenhat, viszonylag szabadon választott költő, és ezek a produktumok milyen kölcsönhatásba lépnek egymással. A kísérlet fogalmával kacérkodva talán fennköltebb lenne mondjuk egy krisztályhoz hasonlítani a kötetet, amely ugyan tömör egység, mégis mindig

más és más képet mutat, ahogy a kezünkben forgatjuk – de valójában egy zsemléről is elmondható hasonló. Az pedig a kötethez már csak át-tételesen kapcsolódó tény, hogy mivel a zsemléelőállítás még nem ért véget, így akár ennek a szövegcsoporthoz az értelmezésére is deformáló erővel hathat az utólag létrejövő tartalom.

Számunk szerzői

- BAKOS Petra** (1979) genderkutató, doktorjelölt
- DARIDA Veronika** (1978) esztéta, dramaturg
- DALE SCOTT, Peter** (1929) költő, egyetemi tanár
- FEKETE I. Alfonz** (1986) prózaíró, kritikus
- JÓDAL Kálmán** (1964) prózaíró, műfordító
- KARÁCSONYI Zsolt** (1977) költő, műfordító, szerkesztő
- KRSTIĆ, Boško** (1947) prózaíró, esszéista
- LADÁNYI István** (1963) költő, irodalomtörténész, műfordító
- LADIK Katalin** (1942) költő, performer
- LAK Róbert** (1994) képzőművész
- LANTOS Csenge** (1994) képzőművész, művészeti menedzser
- LENKES László** (1979) műfordító
- LOSONCZ Márk** (1987) filozófus
- MICIĆ, Milan** (1961) prózaíró, történész
- MOHÁCSI Balázs** (1990) költő, kritikus, műfordító
- MUNJIN Andrea** (1990) tanár, képzőművész
- NAGY József** (1957) táncos, koreográfus
- NAGY Kornélia** (1995) tervezőgrafikus
- ORCSIK Roland** (1975) költő, műfordító, szerkesztő, egyetemi tanár
- RADICS Viktória** (1960) műfordító, esszéista
- RIZSÁNYI Attila** (1993) újságíró, műfordító
- RUDAŠ Jutka** (1969) irodalomtörténész, egyetemi tanár

SAGMEISTER Laura (1969) képzőművész

SZÉKELY Örs (1992) költő, műfordító

THOMKA Beáta (1949) irodalomtörténész, egyetemi tanár

ÚJHÁZI Adrienn (1995) képzőművész

VÁRADY Tibor (1939) jogtudós, jogász, prózaíró

VARGA Valentin (1990) képzőművész

A szám megjelenését a Szerb Köztársaság Művelődési és Tájékoztatási Minisztériuma, a Tartományi Művelődésügyi, Tömegtájékoztatási és Vallási Közösségi Titkárság, a Magyar Nemzeti Tanács, Újvidék Város Önkormányzata, a Bethlen Gábor Alap, valamint a Nemzeti Kulturális Alap támogatta.

A jelen folyóiratban szereplő tartalmak nem feltétlenül tükrözik a kiadványt támogató Újvidék Város Önkormányzatának hivatalos álláspontját.

HÍD – irodalmi, művészeti és társadalomtudományi folyóirat. – 2020. július.
Kiadja a Forum Könyvkiadó Intézet. Igazgató: Virág Gábor. Szerkesztőség és kiadóhivatal: 21000 Novi Sad, Vojvoda Mišić u. 1., telefon: 021/457-216; a Híd honlapja: www.hid.rs; e-mail: hid@forumliber.rs – A Szerb Köztársaság Tudományügyi és Technológiai Minisztériuma által tudományosnak (M53) minősített folyóirat. – Kéziratokat nem őrzünk meg és nem küldünk vissza. – Előfizethető az Izdavački zavod Forum 840-905668-94-es számlára (broj modela 97, poziv na broj [odobrenje] 16-80250-742131-00-04-820); előfizetéskor kérjük feltüntetni a Híd nevét. – Előfizetési díj belföldön 1400 dinár. Egyes szám ára 150, kettős szám ára 250 dinár. Külföldre és külföldön egy évre 70 EUR – Készült a Grafoprodukt nyomdájában, Szabadkán. – YU ISSN 0350-9079

CIP – A készülő kiadvány katalogizálása

A Matica srpska Könyvtára, Novi Sad

82+3

HÍD : irodalmi, művészeti és társadalomtudományi folyóirat / Főszerkesztő Berényi Emőke. – 1. évf., 1. sz. (1934) – 7. évf., 15. sz. (1940); 9. évf., 1. sz. (1945)–. – Újvidék : Forum Könyvkiadó Intézet, 1934–1940 ; 1945–. – 23 cm

Havonta

ISSN 0350–9079

COBISS.SR-ID 8410114

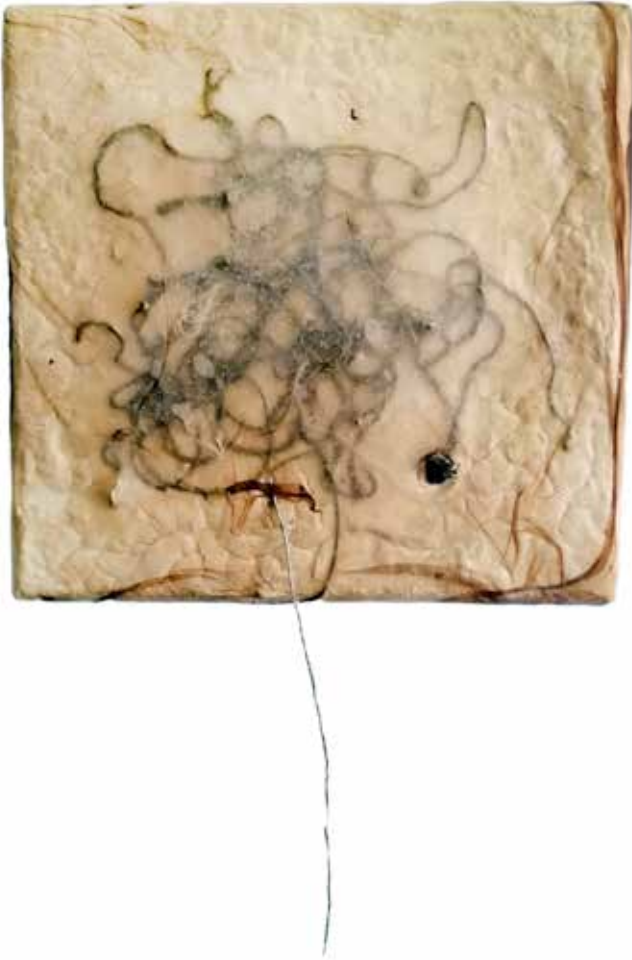
MUNJIN ANDREA
HOMMAGE À TOLNAI OTTÓ

VARGA VALENTIN
TOLTEM. HOMMAGE À TOLNAI OTTÓ

ÚJHÁZI ADRIENN
HOMMAGE À TOLNAI OTTÓ

LANTOS CSENGE

ANIMAL BALANCE (INDIGÓKOCKÁK).

HOMMAGE À TOLNAI OTTÓ

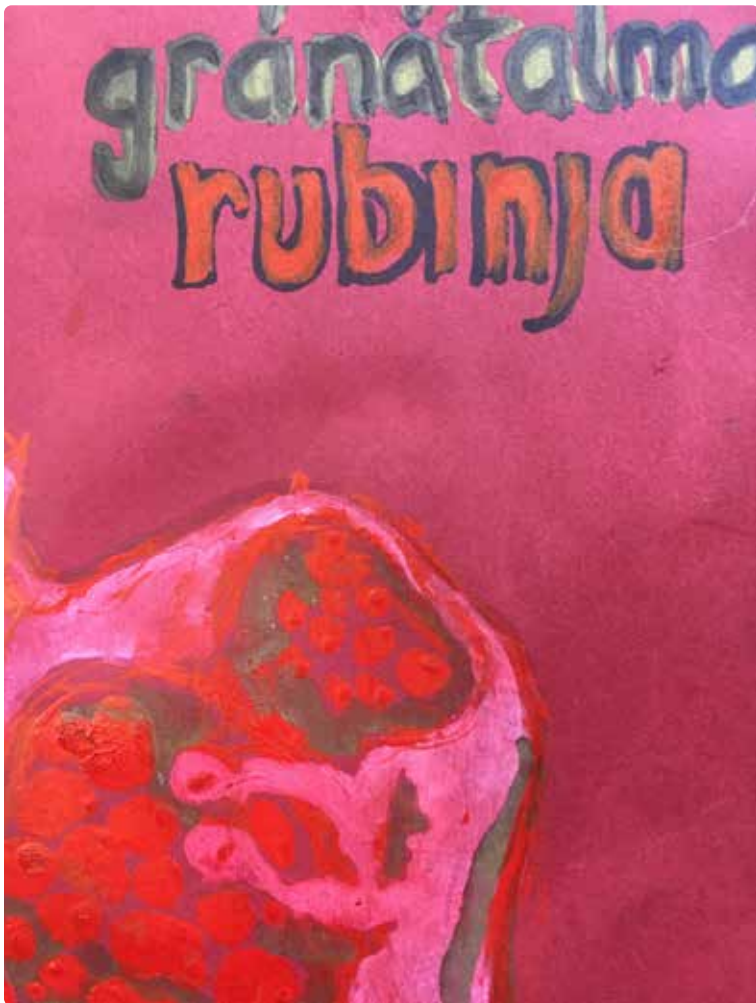
LAK RÓBERT
HOMMAGE À TOLNAI OTTÓ

NAGY KORNÉLIA
HOMMAGE À TOLNAI OTTÓ

SAGMEISTER LAURA
GRÁNÁTALMA RUBINJA

...mikorben oremben sorompas...
mat gránátalmát lauitottam emi.

Feltörni a rubinmal teli his kop-
nyakhat. Követni alogyan mertelen
förtülön alácsrog az ide, ide-
-savanyús lé, alá, mintha pizibének
elá a potyos rubinmal, olyt
egy-egy felbontott koponyával a
düh festés, az élű réz állag,
utolsó árnyalatát felevesítendő.
Fest az Adria arbor más valiban
egy festmény volt, elő festmény,
festett viz, melynek állagát
az Ur arcaival felkutatataárshor
se emelített, rákiben más meg-
fordad: helyed is vad anyziban
fárvultat lútra, minit e villó
lé, minit e villó rubinreud,
villó rubinreuddel teli,
fölkasadt his koponyáir...

Tolnai Ottó:

Világítótorony eladó

feltörni a rubinnal teli
kis
koponyákát

Rubinja
rubinja
rubinja

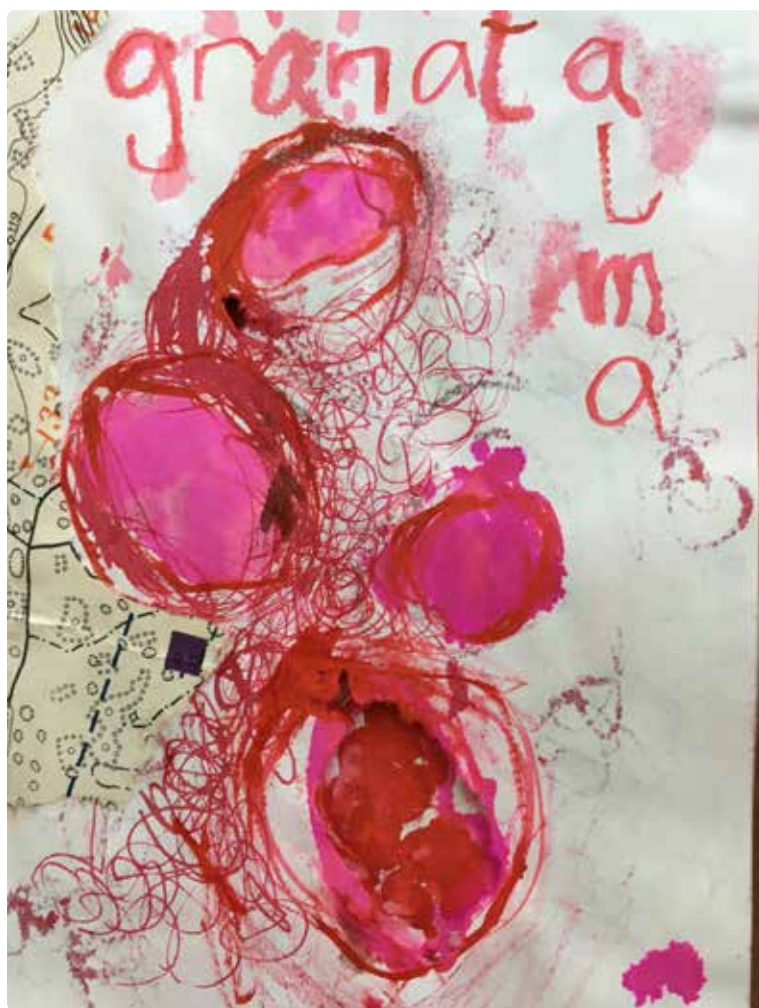

... ; il prit la resolu-
tion de se souf-
...
Historiens de cette
Signius, disent que
ordre des Chanoines
relâchement, forma
de Chanoines Regu-
Ordre, & qu'il jeta
Chef. Penot regarde
s Historiens font aux
end, n'avoient pas
et qui estoient dans
it, il est certain que
ntié, & qu'il l'hono-
de ses mœurs. Il le fit
soit que les Religieux
effein de demander au
ou que ce Pontife eust
ils donnerent Procu-
a, en partant de Lu-
Pape voudroit ordon-
res-bien recus de Gre-
au mois d'Avril 1408.
d'Alceto en College de
ux Religieux qui y de-
nomma à cet effet trois
Constitutions, & la Re-